

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Факультет української філології
Кафедра української мови та методики її навчання

**СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА.
МОРФОЛОГІЯ. СИНТАКСИС**

Навчально-методичний посібник

Укладачі: В. В. Розгон, В. О. Шиманська

Умань
Візаві
2021

УДК 811.161.2(075.8)

С91

Рецензенти:

Коваль Валентина Олександрівна, доктор педагогічних наук, професор Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Коць Тетяна Анатоліївна, доктор філологічних наук, старший науковий співробітник Відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови;

Торчинський Михайло Михайлович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української філології Хмельницького національного університету.

Рекомендовано до друку вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини 27 квітня 2021 року (Протокол № 16)

Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис : навч.-метод. посібник / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини [та ін.] ; уклад. В. В. Розгон, В. О. Шиманська. Умань : Візаві, 2021. 352 с.

Навчально-методичний посібник із сучасної української літературної мови підготовлено для студентів-філологів закладів вищої освіти спеціальності «Українська мова і література» ОС «бакалавр» денної та заочної форм навчання. У посібнику подано програму дисципліни, тематику та плани практичних занять, завдання для домашньої роботи, питання для самостійної роботи, список базової та допоміжної літератури, завдання для лабораторних робіт, тестові завдання, розподіл балів оцінювання успішності студента.

УДК 811.161.2(075.8)

© Розгон В. В., Шиманська В. О., уклад., 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	6
ТЕМАТИКА ТА ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ	20
Практичне заняття № 1	20
Практичне заняття № 2	56
Практичне заняття № 3	62
Практичне заняття № 4	82
Практичне заняття № 5	98
Практичне заняття № 6	124
Практичне заняття № 7	133
Практичне заняття № 8	146
Практичне заняття № 9	156
ЗАВДАННЯ ДЛЯ ЛАБОРАТОРНИХ РОБІТ	167
Лабораторна робота № 1	167
Лабораторна робота № 2	188
Лабораторна робота № 3	200
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ	219
ТЕМАТИКА ТА ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ IV СЕМЕСТР	245
Практичне заняття № 1	245
Практичне заняття № 2	248
Практичне заняття № 3	252
Практичне заняття № 4	256
Практичне заняття № 5	261
Практичне заняття № 6-8	271
Практичне заняття № 9	283
Практичне заняття № 10	294
Практичне заняття № 11	305
Практичне заняття № 12-13	319
ПІДСУМКОВИЙ ТЕСТОВИЙ КОНТРОЛЬ	332

ВСТУП

Сучасна українська літературна мова належить до циклу фахових навчальних дисциплін, яку вивчають здобувачі вищої освіти ОС «бакалавр».

Мета – вивчити та засвоїти на теоретичному й практичному рівнях морфолого-синтаксичні особливості сучасної української літературної мови.

Завдання дисципліни: осмислити частини мови і принципи класифікації їх; сформувані здатність демонструвати знання проблем поділу слів на частини мови в сучасному мовознавстві; спроможність встановлювати чіткі диференційні ознаки різних типів синтаксичних одиниць, визначати категоріальну семантику, морфологічні ознаки, синтаксичну роль частин мови; організувати спроможність визначати та характеризувати значеннєві розряди повнозначних та службових частин мови, давати лінгвістичну оцінку мовним одиницям синтаксичного рівня; виробити вміння характеризувати парадигматичні особливості змінних частини мови та семантико-синтаксичні особливості синтаксичних одиниць; здатність визначати структурно-семантичні типи словосполучень, речень і складних синтаксичних конструкцій; самостійно опрацьовувати теоретичний матеріал з граматики сучасної української літературної мови; аналізувати та узагальнювати граматичні явища сучасної української літературної мови; осмислити закономірності розвитку граматичної системи української літературної мови за принципами інтердисциплінарності. Застосовувати набуті знання з морфології та синтаксису сучасної української літературної мови у професійній та науково-дослідницькій діяльності.

Очікувані результати навчання:

1. Знання основних понять і визначень морфологічних термінів сучасної української літературної мови; системи словозміни іменних частин мови; граматичних категорій, форм, морфологічних класів та основ дієслова; лексико-граматичних розрядів та категорії ступенів порівняння прислівника; загальної характеристики вигука як частини мови та уміння характеризувати його за

семантикою, будовою, походженням, осмислення закономірностей розвитку синтаксичної системи української літературної мови за принципами інтердисциплінарності, осмислення явищ граматичної будови української літературної мови в аспектах взаємодії мови і мислення.

2. Уміння визначати повнозначні частини мови, характеризувати категоріальну семантику, їхні морфологічні властивості та синтаксичну роль; визначати та характеризувати значеннєві розряди лексико-граматичних класів; характеризувати частиномовний статус, лексичне значення, морфологічні ознаки та синтаксичну роль службових частин мови; уміння визначати перехідні явища (конверсію) в системі частин мови; володіти культурою усного та писемного мовлення; проводити індивідуальні навчально-дослідні завдання на матеріалі творів художньої літератури.

3. Навички визначати структурно-семантичні типи словосполучень, речень і складних синтаксичних конструкцій, встановлювати чіткі диференційні ознаки різних типів синтаксичних одиниць, окреслювати дефініції основних понять і категорій наукової дисципліни виконувати повний аналіз основних синтаксичних одиниць; грамотно практично застосовувати розділові знаки та теоретично обґрунтовує принципи їх розстановки, аналізувати семантичну структуру речень та складних синтаксичних конструкцій, враховуючи актуальні тенденції у вивченні синтаксису сучасної української літературної мови.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА»

МОДУЛЬ I. МОРФОЛОГІЯ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I ІМЕННІ ЧАСТИНИ МОВИ

Тема 1. Прикметник

Прикметник як частина мови: категоріальна семантика, морфологічні ознаки, синтаксична роль. Розряди прикметників за значенням. Ступені порівняння якісних прикметників.

Тема 2. Відмінювання прикметників

Тверда та м'яка групи прикметників. Відмінювання прикметників твердої групи. Відмінювання прикметників м'якої групи. Відмінювання прикметників на *-лиций*.

Тема 3. Числівник

Числівник як частина мови: категоріальна семантика, морфологічні категорії, синтаксична роль. Розряди числівників за значенням. Групи числівників за будовою.

Тема 4. Відмінювання числівників

Відмінювання кількісних прикметників: а) особливості відмінювання власне кількісних числівників; б) відмінювання неозначено-кількісних числівників; в) відмінювання збірних числівників; г) відмінювання дробових числівників.

Тема 5. Займенник. Словозміна займенників

Лінгвістичний статус займенника. Місце займенника у традиційній класифікації частин мови. Категоріальна семантика, морфологічні ознаки, синтаксична роль займенника як частини мови. Співвідношення займенника з іншими частинами мови. Лексико-граматичні розряди займенників. Словозміна займенників.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II

ДІЄСЛІВНІ ФОРМИ. ПРИСЛІВНИК

Тема 1. Дієслово як частина мови

Значення дієслова, його морфологічні ознаки та синтаксичні функції. Дієвідмінювані, відмінкові та незмінні форми дієслова. Неозначена форма дієслова. Основи дієслова.

Тема 3. Загальнодієслівні граматичні категорії

Категорія виду дієслова. Парновидові дієслова. Двовидові дієслова. Одновидові дієслова. Корелятивна видова пара. Засоби творення видової кореляції. Категорія перехідності / неперехідності. Категорія стану дієслова. Активний, павивний, зворотно-середній, нульовий стани дієслів.

Тема 4. Граматичні категорії особи, роду, числа дієслова

Значення категорії особи дієслова. Особові і неособові дієслова. Парадигма дієвідмінювання особових форм дієслова. Зміни приголосних в основах дієслів. Дієслова повної та неповної особової парадигми. Безособові дієслова. Морфологічне вираження роду та числа дієслова.

Тема 5. Категорія часу дієслова

Значення категорії часу дієслова. Система дієслівних часів у сучасній українській мові (теперішній, минулий, майбутній, давноминулий). Зв'язок категорії часу із категорією особи дієслова. Вживання часових форм.

Тема 6. Категорія способу дієслова.

Категорія способу дієслова як граматична категорія. Значення дійсного способу дієслова. Значення та парадигма наказового способу. Значення та парадигма умовного способу. Вживання одного способу дієслова у значенні другого.

Тема 7. Дієприкметник.

Дієприкметник як особлива форма дієслова: семантика, морфологічні особливості, синтаксична роль. Творення активних і пасивних дієприкметників. Дієслівні форми на -но, -то. Ад'ективація дієприкметників.

Тема 8. Дієприслівник

Дієприслівник як особлива форма дієслова: семантика, морфологічні особливості, синтаксична роль. Дієприслівники доконаного та недоконаного виду. Творення дієприслівників.

Тема 9. Прислівник

Прислівник як частина мови: категоріальна семантика, морфологічні ознаки, синтаксична роль. Морфологічний склад прислівників. Розряди та групи прислівників за значенням: означальні (якісно-означальні, способу та образу дії, кількісно-означальні), обставинні (часу, місця причини, мети), безособово-предикативні, модальні. Ступені порівняння якісно-означальних прислівників. Акцентуація та правопис прислівників.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ III

СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ. ВИГУКИ

Тема 1. Прийменник

Основні особливості службових частин мови. Прийменник як службова частина мови. Походження та морфологічний склад прийменників. Вживання прийменників з відмінковими формами іменників та субстантивованих слів.

Тема 2. Сполучник

Сполучник як службова частина мови. Морфологічний склад сполучників. Класифікація сполучників за способом вживання. Сполучники сурядності та підрядності.

Тема 3. Частка

Частка як службова частина мови. Проблема статусу часток, морфологічні ознаки та синтаксичні функції. Склад часток за походженням. Класифікація часток за значенням і функцією. Партикуляція.

Тема 4. Вигук

Вигук як частина мови. Творення та звукова система вигуків. Групи вигуків за значенням. Звуконаслідувальні слова. Інтер'єктивнація.

МОДУЛЬ II. СИНТАКСИС

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ IV. ПРОСТЕ НЕУСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

Тема 1. Словосполучення як синтаксична одиниця. Типи словосполучень

Предмет і завдання синтаксису. Поняття про словосполучення як синтаксичну одиницю.

Типи словосполучень за видами синтаксичного зв'язку між компонентами. Семантико-синтаксичні відношення у словосполученні. Різновиди словосполучень за категоріально-морфологічним характером стрижневого слова.

Тема 2. Речення як основна синтаксична одиниця

Сутність речення як основної синтаксичної одиниці. Речення і судження. Основні ознаки речення. Структурно-семантичні типи речень. Типи речень за комунікативним призначенням. Стверджувальні і заперечні речення.

Тема 3. Підмет, типи і способи його вираження

Головні члени речення та їх роль у синтаксичній і семантичній організації двоскладного речення. Структурно-семантична характеристика підмета і засоби його вираження в українській мові.

Тема 4. Присудок, типи і способи його вираження

Структурно-семантична характеристика присудка. Простий дієслівний присудок, складені дієслівний та іменний присудки, складний присудок; способи їх вираження. Координація форм підмета і присудка.

Тема 5. Другорядні члени речення

Принципи класифікації другорядних членів речення. Прямий і непрямий додатки, засоби їх вираження. Узгоджені та неузгоджені означення, засоби їх вираження. Прикладка як різновид означення.

Обставини, типи і способи їх вираження.

Тема 6. Односкладні речення

Сутність та історія вивчення односкладних речень. Структурно-семантичні типи односкладних речень. Синтаксично нечленовані речення (слова-речення) і їх структурно-семантичні різновиди.

Тема 7. Неповні речення

Комунікативні умови функціонування неповних речень. Структурно-семантичні різновиди неповних речень. Приєднувальні конструкції як специфічні різновиди повних і неповних речень. Порівняльні звороти.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ V. ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

Тема 1. Просте ускладнене речення як синтаксична одиниця.

Відокремлені члени речення

Типологія ускладнення простого речення. Поняття про основні умови відокремлення членів речення. Відокремлені означення.

Відокремлені прикладки, додатки, обставини, уточнювальні члени речення у складі простого речення.

Тема 2. Однорідні члени речення

Засоби вираження однорідності. Узагальнювальні слова при однорідних членах речення. Однорідні і неоднорідні обставини та означення.

Тема 3. Звертання. Вставні і вставлені конструкції у структурі речення

Звертання, його місце у реченні та способи вираження. Вставність і вставленість у реченні: загальний огляд. Інтонація та пунктуація при вставних та вставлених конструкціях. Стилiстичні функції вставності та вставленості.

Тема 4. Семантико-синтаксична та комунікативна будова речень

Проблема виділення членів речення у сучасному мовознавстві. Предикатні та субстанціальні синтаксеми. Вторинні адвербіальні, модальні та атрибутивні синтаксеми. Актуальне членування речення. Речення і висловлення.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ VI

СКЛАДНЕ НЕУСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Тема 1. Складне речення як синтаксична одиниця. Складносурядні речення

Поняття про складне речення. Проблеми дослідження складного речення. Засоби поєднання частин складного речення. Основні типи складних речень. Засоби поєднання предикативних частин складносурядних речень. Класифікація складносурядних речень. Розділові знаки у складносурядному реченні.

Тема 2. Складнопідрядні речення

Розвиток учення про складнопідрядні речення. Загальні поняття про складнопідрядні речення. Принципи класифікації складнопідрядних речень. Функції сполучників і сполучних слів у складнопідрядному реченні. Структурно-семантичні типи складнопідрядних речень.

Тема 3. Складні безсполучникові речення

Проблема статусу складних безсполучникових речень. Складні безсполучникові речення з однотипними та різнотипними частинами. Розділові знаки у безсполучниковому складному реченні.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ VII

СКЛАДНЕ УСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Тема 1. Складні синтаксичні конструкції.

Поняття про ССК, їх класифікація. Складнопідрядні речення з однорідною та неоднорідною супідрядністю, послідовною та мішаною підрядністю.

Складні речення із сурядністю і підрядністю. Складні безсполучникові багатокомпонентні речення. Складні сполучниково-безсполучникові речення. Період як синтаксична структура.

Тема 2. Засоби передачі чужого мовлення

Статус конструкцій із прямою мовою. Пряма мова. Розділові знаки при прямій мові. Різновиди прямої мови. Непряма і невласне пряма мова. Цитата.

Тема 3. Основи української пунктуації

З історії українського правопису. Принципи української пунктуації. Система розділових знаків та їхні основні функції. Основні правила вживання розділових знаків.

ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

№ п/п	ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ	Кількість годин
III семестр		
1.	Прикметник як частина мови. Відмінювання прикметників	2
2.	Числівник як частина мови. Відмінювання числівників	2/1
3.	Займенник як частина мови. Словозміна займенників	2
4.	Загальнодієслівні граматичні категорії	2/1
5.	Граматичні категорії особи, роду, числа та способу дієслова	2/2
6.	Дієприкметник. Дієприслівник	2/1
7.	Прислівник як частина мови. Значеннєві розряди прислівників	2
8.	Прийменник. Сполучник	2
9.	Частка. Вигук	2/1
	Усього годин	18/6
IV семестр		
1.	Словосполучення як синтаксична одиниця	2
2.	Підмет і способи його вираження	2
3.	Присудок, способи їх вираження	2
4.	Другорядні члени речення	2
5.	Односкладні і неповні речення	2/2
6.	Відокремлені члени речення	2/1
7.	Однорідні члени речення	2/1
8.	Звертання. Вставні і вставлені конструкції	2/1
9.	Складносурядні речення	2/1
10.	Складнопідрядні речення	2
11.	Складні безсполучникові речення	2
12.	Складні синтаксичні конструкції	2
13.	Контрольна робота	2
	Усього годин	26/6

ТЕМИ ЛАБОРАТОРНИХ ЗАНЯТЬ

№ з/п	Теми лабораторних занять	Кількість годин
III семестр		
1.	Іменні частини мови	2
2.	Загальнодієслівні граматичні категорії	2
3.	Сполучник	2
	Усього годин	6
IV семестр		
1.	Словосполучення	2
2.	Структурно-семантичні типи складнопідрядних речень	2
3.	Складні синтаксичні конструкції	2
4.	Граматичний аналіз лінгвістичних одиниць	0/2
	Усього годин	6/2

САМОСТІЙНА РОБОТА

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
III семестр		
1.	Лексико-граматичні розряди та форми прикметників	2/4
2.	Відмінювання членних прикметників	4/4
3.	Синтаксична роль числівників	2/7
4.	Відмінювання порядкових та дробових числівників	4/7
5.	Словозміна узагальнено-якісних займенників	4/10
6.	Категорія перехідності/неперехідності дієслів	4/4
7.	Творення особових форм дієслів	4/6
8.	Категорія роду та числа дієслова	4/6
9.	Морфологічний склад та творення дієслів	4/4
10.	Творення дієприкметників та дієприслівників	4/6
11.	Творення та правопис прислівників	4/6
12.	Похідні прийменники	2/5
13.	Парні сполучники	2/5
14.	Похідні частки. Партикуляція	2/4
15.	Розряди вигуків. Інтер'єктивізація	2/4
	Усього годин за III семестр	46/82
IV семестр		
1	Історія вивчення синтаксису	1/2
2	Історія вивчення речення у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці	1/2
3	Історія вивчення головних членів речення	1/1
4	Сутність та історія вивчення односкладних речень	2/2
5	Історія вивчення другорядних членів речення	2/2

6	Проблема виділення другорядних членів речення у сучасному мовознавстві	1/1
7	Історія вивчення неповних речень	2/1
8	Історія вивчення відокремлених членів речення	1/2
9	Історія вивчення складносурядних речень	1/2
10	Історія вивчення складнопідрядних речень	1/1
11	Історія становлення і типологія складних безсполучникових речень	1/2
12	Історія становлення і типологія складних багатокomпонентних речень	1/2
13	Речення як основна синтаксична одиниця	1/2
14	Основні ознаки речення	1/2
15	Речення і висловлення	1/2
16.	Структурно-семантичні типи речень	1/2
17.	Координація форм підмета і присудка	1/1
18.	Тире між підметом і присудком	1/2
19.	Синтаксично нечленовані конструкції (слова-речення); їх структурно-семантичні різновиди	1/2
20.	Принципи класифікації другорядних членів речення	1/2
21.	Приєднувальні конструкції як специфічні різновиди неповних речень	1/2
22.	Критерії розмежування порівняльних зворотів та інших порівняльних конструкцій	1/2
23.	Розмежування однорідних і неоднорідних означень	1/2
24.	Семантико-синтаксична структура речення	1/2
25.	Принципи класифікації складнопідрядних речень	/2
26.	Пряма, непряма і невласне пряма мова	/2
27.	Розділові знаки при прямій мові	/3
28.	Розділові знаки при цитатах	/3
29.	Розділові знаки у періоді	/3
30.	Порядок слів у простому реченні	1/4
31.	Принципи української пунктуації	1/2
32.	Система розділових знаків та їхні основні функції	1/4
33.	Основні правила вживання коми і крапки з комою	1/2
34.	Основні правила вживання тире і двокрапки	1/2
35.	Розділові знаки при звертаннях, вставних і вставлених конструкціях	/2
36.	Розділові знаки при відокремлених означеннях	/2
37.	Розділові знаки при однорідних членах і порівняльних конструкціях	/2
	Усього годин за IV семестр	30/76
	Разом	76/158

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

Індивідуально-дослідне завдання передбачає вивчення наукової літератури з відповідної проблеми, аналіз, систематизацію та узагальнення фонетичних, фонологічних, морфонологічних, дериваційних та інших лінгвістичних явищ.

Мета ІНДЗ: систематизація, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань із навчального курсу, удосконалення навичок самостійної навчально-пізнавальної діяльності.

Зміст ІНДЗ: завершена практична робота у межах навчальної програми курсу, яка виконується на основі знань, умінь і навичок, отриманих під час лекційних і практичних занять і охоплює кілька тем або весь зміст навчальної дисципліни.

МЕТОДИ НАВЧАННЯ

Словесні:

- монологічні;
- лекція (інформаційна, проблемна);
- діалогічні;
- бесіда.

Наочні (спостереження; демонстрування).

Практичні (вправи різних типів, комплексні контрольні завдання).

Проблемно-пошукові:

- проблемне викладання;
- самостійна робота;
- узагальнення;
- розв'язання проблемних завдань;
- аргументування;
- взаємоопитування.

Методи за логікою руху змісту навчального матеріалу:

- дедуктивні;
- індуктивні;
- узагальнення;
- систематизація.

МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Контроль за засвоєнням знань із навчальної дисципліни «Сучасна українська літературна мова» проводиться за чотирма етапами: самоконтроль, письмовий контроль, тестовий контроль, контрольна робота.

Самоконтроль передбачає підготовку відповідей на питання, які пропонуються студентам на лекціях.

Письмовий контроль має такі різновиди: а) письмове теоретичне експрес-опитування; б) написання письмових самостійних робіт; в) індивідуальні письмові роботи.

Тестовий контроль становить собою вибір правильної відповіді на теоретичні питання.

Контрольна робота передбачає виконання завдань різного типу.

11. РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ СТУДЕНТИ (ІІІ СЕМЕСТР)

ІІІ семестр										ІНДІЗ	Екзамен	Сума	
ЗМ 1				ЗМ 2					ЗМ 3		-	-	100
23				36					10				
Т 1	Т 2	Т 3	Л 1-2	Т 4	Т 5	Т 6 7	Т 7	Л 3	Т 8	Т 9			
5	5	5	20	5	5	5	5	20	10	15			

РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ СТУДЕНТИ (IV СЕМЕСТР)

IV семестр															ІНДЗ	Екзамен	Сума	
ЗМ 1					ЗМ 2			ЗМ 3				ЗМ 4			20	15	100	
30					9			24				32						
Т	Т	Т	Т	Т	Л	Т	Т	Т	Т	Т	Т	Л	Т	Л				К/ Р
1	2	3	4	5	1	6	7	8	9	10	11	2	12	3				
3	3	3	3	3	15	3	3	3	3	3	3	15	3	15	14			

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ: НАЦІОНАЛЬНА ТА ЄКТС

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за національною шкалою	
	для екзамену	для заліку
90–100	відмінно (A)	зараховано
82–89	дуже добре (B)	
75–81	добре (C)	
69–74	задовільно (D)	
60–68	задовільно (достатньо) (E)	
35–59	незадовільно з можливістю повторного складання (FX)	не зараховано з можливістю повторного складання
1–34	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни (F)	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

12. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Опорні конспекти лекцій, нормативні документи, навчально-методичні посібники, методичні рекомендації, перфокарти для графопроектора, таблиці, адміністративні та діалектологічні карти, ілюстративні матеріали.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Бевзенко С. П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. К. : Вища шк., 2005. 270 с.

2. Сучасна українська літературна мова : Підручник /А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К., 1997. 493 с.

3. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. 7-ме вид., стер. К. : Вища шк., 2009. 430 с.

4. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.

2. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич. К., 1985.

3. Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. К. : Видавничий дім «Освіта», 2014. 240 с.

4. Головащук С. І. Складні випадки наголошення: Словник-довідник /

С. І. Говащук. К., 1995. 191 с.

5. Граматика сучасної української літературної. Морфологія [автори: І.Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.

6. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх. К., 1972. Ч.1. 402 с.

7. Кононенко І. В. Прикметник у слов'янських мовах. Монографія. К. : ВПЦ «Київський університет», 2009. 495 с.

8. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. Вінниця : «Поділля 2000», 2003. 464 с.

9. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К. : Знання, 2013. 524 с.

10. Українська мова : Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. К., 2000. 750 с.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

1. Лінгвістичний портал – <http://www.mova.info>
2. Словники й енциклопедії онлайн – <http://rozum.org.ua>
3. Сайт про українську мову – <http://ukrajinskamova.org.ua>
4. Основні правила української орфографії – <http://sevntu.com.ua/jspui/bitstream/123456789/3167/1/d060013.pdf>

ІІІ СЕМЕСТР
ТЕМАТИКА ТА ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Практичне заняття № 1

ТЕМА: ПРИКМЕТНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ.
СЛОВОЗМІНА ПРИКМЕТНИКІВ

ПЛАН

1. Прикметник як частина мови: категоріальна семантика, морфологічні ознаки та синтаксична роль прикметників.
2. Розряди прикметників за значенням. Ступені порівняння якісних прикметників.
3. Повні і короткі форми прикметників.
4. Поділ прикметників на групи за кінцевим приголосним основи.
5. Відмінювання прикметників.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 492 с.
2. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. 7-ме вид., стер. К. : Вища шк., 2009. 430 с.
3. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.
2. Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. К. : Видавничий дім «Освіта», 2014. 240 с.
3. Граматика сучасної української літературної. Морфологія [автори: І.Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К.Г. Городенської]. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. С. 259 – 316.
4. Кононенко І. В. Прикметник у слов'янських мовах. Монографія. К. : ВПЦ «Київський університет», 2009. 495 с.
5. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. Вінниця : «Поділля 2000», 2003. 464 с.
6. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. К., 1969. 583 с.
7. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К. : Знання, 2013. 524 с.
8. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. К., 2000. 750 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

І. Підготувати повідомлення про семантичні особливості, походження та вживання невідміюваних прикметників у сучасній українській мові.

ІІ. Виконати морфологічний розбір прикметників різних розрядів (по 2 кожного розряду за схемою):

Схема морфологічного розбору прикметника:

1. Аналізована словоформа. 2. Частина мови; поч. форма – Н. в. одн. чол., середн. чи жін. роду. 3. Розряд за значенням. 4. Ступінь порівняння (для

якісних прикметників). 5. Форма за флексією. 6. Група за кінцевим приголосним основи. 7. Рід. 8. Число. 9. Відмінок. 10. Морфемний склад. 11. Спосіб словотворення. 12. Синтаксична роль. 13. Правопис.

***Виконуючи це завдання використовуйте таблиці 1-7.**

В-1. Море насилало на суходіл пронизливу вільготність. В холодних мокрих сутінках тинялися по набережній люди, купчилися під ліхтарями, розходилися, щоб знову зібратися в світляному колі, глянути одне на одного, постояти, викурити цигарку, подивитися на темне море. Отаві не хотілося знов до людей. Відпочити в самотині – єдине, чого тепер бажав. Тому відразу звернув убік, повз знайомий старий платан, по вимощеній білими плитками доріжці побрався в мовчазну пільму. Про те, що сталося в кафе, не думав. Дивна порожнеча була в нього в грудях, у голові, йшов швидко, широкі білі плити твердо слалися йому під ноги, ззаду долинали до нього уривки людських розмов, накочувалися раз по раз пошуми моря, але чим далі він ішов, тим більша й більша тиша залягала в нього за плечима, тільки ще дихало спроквола десь далеко море та стукали по твердих плитах підбори його черевиків: стук-стук!

І враз до нечастого стуку його підборів долучився новий звук, квапливий, знервований, ще далекий, але виразний і чіткий: тук-тук-тук! Так наче хтось наздоганяв його. Не зовсім приємне відчуття, коли в темряві, на пустельній дорозі, наздоганяє тебе хтось невідомий. До того ж Отаві аж ніяк не хотілося, щоб хтось порушував його самотність. Тому він надав ходи, хоча й так був певний, що навряд чи зможе будь-хто наздогнати його. Хіба що матиме ще довші ноги (П. Загребельний).

В-2. Велетенський чоловік з побитим крутою сивизною диким заростом на голові й на обличчі, прикритий спереду шкурою тура, зачепленою грубим ремнем за схожу на стовбур старого дуба шию, чаклував над полум'ям. Червоне, жовте, сизе, а то зненацька шугне звідти чорне і злякано сховається за

миготливу червоність, бузкова каламуть розчиняється в ніжній синяві, – барви народжувалися, вигравали, мінилися, барви жили буйним, веселим життям спершу в горні, потім на обличчі, на широких дідових руках, на всій його могутній постаті, а відтак пливли на Сивоока, проходили крізь нього, і він відчував, що починає жити цими барвами, оцими вогняними спалахами в задимленій хижі, а ще він жив відвагою такою самою, як та, що була в дідовихруках, коли вони без страху занурювалися в нуртовисько полум'я і дістлвали звідти заціловані вогнем дивні речі, що світилися барвами, ще несподіванішими й яснішими, ніж бачив хлопець на землі й на небі.

Дід був – Родим, а він – Сивоок. Це сприймалося як даність, це починалося ще з непам'яті так само, як полум'я, як дідові руки, як податлива глина в тих руках, як веселковість барв, серед якої виростав малий (П. Загребельний).

В-3. Родим не казав Сивоокові ніколи нічого, не пояснював, що діється в полум'ї і на глині, на яку крізь соломинки, вставлені в турячі роги з краскою, краплювалися співучі барви. Не почув з його уст малий назви жодного бога, але незабаром знав уже всіх, вловивши то раз, то вдруге з уст заброд-купців, які торгувалися з Родимом за його посуд і за його богів, і вже знав, що отой чотирилиций, скупчений у мудрості своїх чотирьохликів, повернутих на всі чотири сторони світу, – Світовид, а той гнівливий, іскряно-жовтий – то бог блискавиць Перун, а зелений, мов причаєність лісових гущавин, – пастуший покровитель Велес, а той надутий, мов купка, широконоздрий, з жадібними очима – то Сварог, верховний бог неба і світу; найліпший же для Сивоока видавався Ярило, господар всього плодючого й родючого, щедрий, всемогутній мідяноголий бог, завітчаний таким веселим зелом, яке нікому й не снилося. Сивоок довго не міг збагнути, чому найближче до серця йому саме цей бог, і тільки згодом, якимсь випадком, підгледівши, як Родим з особливою старанністю чаклує над новим Ярилом, побачив: підгледівши, як Родим з особливою старанністю чаклує над новим Ярилом, побачив: дід дає богові своє поличчя!

В цьому Сивоок не вбачав нічого дивного, бо вже давно запримітив спільність між богами і дідом Родимом. Мовчали боги, мовчав і Родим (П. Загребельний).

В-4. Як той чорний крук, визирав у темряві, де лежали Родимові боги. Чи наділений був од свого Христа даром, чи мав надзвичайно вигострене око на все, що недбало лежить, а чи просто хтось заздальгідь намовив його, підказав? Хоч як воно там було, а тільки понурий заброда, вигукнувши свої слова про нищення, спрямувався одразу до кутка, де зберігалось дороге Родимові його працею, вмінням, надто ж – вірою, успадкованою від предків, які ще й з могил керували всіма живущими, направляли їхні дії і душі. Чорний плутовався в довгій своїй киреї, поки він зумів ступнути раз, його поплічники, певно, вже набувши попередньо відповідного вміння, миттю сипнули з двох боків, завирували по хижі, ламали все, трошили, нищили.

– Не руш! – страшним голосом гукнув Родим і з нелюдським стогоном похилився на чорного, заносючи свій широкий меч, заносючи не нагально, як тоді, коли боронився від настирливих зайд-купців, а мовби намірюючись тільки відлякати напасників, примусити їх схаменутися, відступити, поки не пізно. Але згубним виявився Родимів намір. Ще не встигла рука його підняти меча догори, ще повільно рухалася вона, описуючи велику дугу, як раптом позаду, не примічений ні Родимом, ні навіть Сивооком, який, здавалося, не випускав з ока нічого, що діялося внизу, меч блиснув коротко й зловісно, і Сивоок з жахом побачив, як Родимова правиця, мов у кошмарному видінні, відокремилася від тіла і разом з мечем зів'яло впала на землю. Тоді набігло ще кілька ззаду й з боків, зблиснули мечі, сталася колотнеча, а коли все розскочилося, Родима не було, тільки темніло щось на долівці, велике й нерухоме (П. Загребельний).

В-5. Один був мов веселе палахкотюче полум'я, другий – темний, ніби земний кряж, один, здавалося, ще й не усвідомлював до пуття, на що зважився, другий трактував сутичку поважно, бо вже раз він став до бою, то мав бути бій,

мав тут бути переможений і переможець, один мав піти собі далі, як і досі ходив вільно й незалежно, а другий лягти, може, й довіку. По тому, як напружилися м'язи на могутній шії в Бутеня, як виставив він на супротивника свої неосяжні роги, можна було не мати ніякого сумніву щодо перебігу сутички, і Сивоок немало дивувався легковажності Рудевій. А той і собі надувся, напиндючився, наставив свої тонкі різки проти замшілого пакілля старого і ще мовби й посунувся трохи наперед, щоб зчепитися в смертельному поєдинку з непереборним досвідченим туром, але в останню мить зненацька стрибнув убік, вихнув якимось смішно головою і, видно, й сам не відаючи, що чинить, шпортував Бутеня рогом в заднє ліве стегно. Він загнав ріг так глибоко, що аж зупинився, переляканий свавільним своїм учинком, але відразу ж схаменувся, рвонувся всім тілом ще більше убік і, проорюючи в заволохатілому стегні Бутеня широку й глибоку борозну, вирвав свою зброю і кинувся навтіч.

Але Бутень не став його переслідувати. Глухо заревівши навздогін своєму ворогові, він тяжко повернувся і посунув до заростів. З широкої рани біла густачервона кров. Тур ішов важче й важче, дедалі більше припадав на поранену ногу, але не падав, мабуть, не хотів ганьбитися перед усім турячим племенем, прагнув сховатися з своєю бідою, тому простував до молодих хащів, де знайшов би прихисток, і їжу, і, може, воду (П. Загребельний).

III. Виконати тестові завдання

В 1.

Що виражає прикметник як частина мови?

- а) динамічну ознаку предмета;
- б) статичну ознаку предмета;
- в) узагальнену ознаку предмета;
- г) процесуальну ознаку предмета.

Що є категоріальною особливістю прикметника?

- а) вираження процесуальної ознаки предмета;
- б) вираження семантичної категорії;

- в) вираження ознаки через зв'язок з предметом;
- г) вираження опредмеченої ознаки.

Від чого залежить ступінь конкретизації й усвідомлення предмета?

- а) від семантики предмета;
- б) від кількості ознак, які характеризують його;
- в) від його функціональних властивостей;
- г) від його динамічної особливості.

У якому словосполученні прикметник *золотий* набуває переносного, образного значення?

- а) золотий годинник;
- б) золота обручка;
- в) золоте волосся;
- г) золоті сережки.

Чим відрізняються іменники від прикметників?

- а) можуть виражати статичну ознаку незалежно від носія цієї ознаки;
- б) виражають статичну ознаку;
- в) можуть виражати динамічну ознаку;
- г) можуть узагальнено вказувати на ознаку предмета.

У яких словосполученнях прикметник не звужує семантику опорного іменника?

- а) іменникових словосполученнях;
- б) прикметникових словосполученнях;
- в) синтаксичних словосполученнях;
- г) лексикалізованих словосполученнях.

У якому рядку всі словосполучення лексикалізовані (називають одне поняття)?

- а) Жовті Води, Біла Церква, Нова Каховка;
- б) Асканія-Нова; Кам'янець-Подільський, зелений гай;

- в) Дубовий Гай, Кривий Ріг, дубовий гай, Жовті Води;
- г) Кривий Ріг, дубовий гай, Біла Церква.

Які ознаки передає прикметник?

- а) кольору, розміру, дії;
- б) кольору, належності, смаку;
- в) належності, часові ознаки, предметності;
- г) розміру, смаку, ознаку ознаки.

Які ознаки предметів передають прикметники у реченні: *Стан високий, лист широкий – Нащо зеленіє? Кругом поле, як те море Широке синіє (Т.Шевченко)?*

- а) відношення до простору;
- б) часові ознаки;
- в) розміру;
- г) кольорові ознаки.

Чим зумовлені словозмінні морфологічні категорії роду, числа, відмінка прикметника?

- а) граматичним значенням;
- б) опорним іменником;
- в) синтаксичною функцією;
- г) непроцесуальною ознакою.

У якому реченні прикметник виконує атрибутивну функцію?

- а) А онде, онде за Дніпром, На пригорі, ніби капличка, Козацька церква невеличка Стоїть з похиленим хрестом *(Т.Шевченко)*;
- б) Ні, чорнявий не убитий, Він живий, здоровий... *(Т.Шевченко)*;
- в) Удовиця у м'ясниці Сина привела. Вигодувала малого, До школи дала. *(Т.Шевченко)*;
- г) Ну що б, здавалося, слова... Слова та голос – більш нічого. А серце б'ється – ожива, Як їх почує!.. *(Т.Шевченко)*;

У якому реченні прикметник виконує предикативну функцію?

а) Схаменіться! будьте люди, Бо лихо вам буде. Розкуються незабаром
Заковані люде... *(Т.Шевченко)*;

б) А воно таке маленьке, Воно ще й не лазить! І коли-то воно буде
Гратись і промовить Слово мамо. Великеє, Найкращеє слово! *(Т.Шевченко)*;

в) Нема на світі України, Немає другого Дніпра, А ви претесея на
чужину Шукати доброго добра... *(Т.Шевченко)*;

г) Не завидуй багатому: Багатий не знає Ні приязні, ні любові – Він все
те наймає. *(Т.Шевченко)*;

**У якому реченні субстантивований прикметник виконує синтаксичну
роль додатка?**

а) Не женися на багатій, Бо вижене з хати, Не женися на убогій, бо не
будеш спати *(Т. Шевченко)*;

б) Реве та стогне Дніпр широкий, Сердитий вітер завива...*(Т.
Шевченко)*;

в) Дивлюся на море широке, глибоке, Поплив би на трой бік – човна не
дають *(Т. Шевченко)*;

г) Праведная душе! прийми мою мову, Не мудру, та щиру. Прийми,
привітай *(Т. Шевченко)*;

У якому реченні вжито субстантивований прикметник?

а) Таку пісню чорноброва В степу заспівала. Зілля дива наробило –
Тополею стала *(Т. Шевченко)*;

б) За Києвом, та за Дніпром,
Попід темним гаєм, Ідуть шляхом чумаченьки,
Пугача співають *(Т. Шевченко)*;

в) Бач, на що здалися карі оченята:
Щоб під чужим тином сльози вилити! *(Т. Шевченко)*;

г) А щоб личко не марніло З чорними бровами – До схід сонця в
темнім лічі Умийся сльозами *(Т. Шевченко)*;

Які прикметники належать до первинних?

- а) мають похідну основу;
- б) членуються тільки на корінь і флексію;
- в) членуються на корінь, суфікс, префікс;
- г) членуються на корінь, флексію і префікс.

У якому рядку всі прикметники належать до первинних?

- а) білий, жовтий, мідний, тітчин;
- б) молодий, карий, жовтий, осінній;
- в) новий, дикий, синій, білий;
- г) жовтий, червоний, синій, липовий.

У якому рядку всі прикметники належать до вторинних?

- а) грозовий, осінній, глиняний, сірий;
- б) тітчин, морський, віршовий, білий;
- в) житній, безмежний, осінній, лінгвістичний;
- г) безмежний, лінгвістичний, молодий, дерев'яний.

У якому рядку всі прикметники належать до вторинних?

- а) морський, літній, Сергіїв, старий;
- б) стеблястий, мовознавчий, прихильний, лівий;
- в) стійкий, прегарний, настирливий, новий;
- г) малиновий, величезний, білесенький, міжміський.

У якому рядку всі прикметники належать до якісних?

- а) помилковий, чудовий, молодий, завтрашній;
- б) здоровенний, прекрасний, сердитий, материн;
- в) стійкий, ломкий, білявий, брудний;
- г) добрий, дзвінкий, худий, малиновий.

У якому рядку всі прикметники належать до якісних?

- а) заяча (*душа*), золоте (*волосся*), теплий, лагідний;
- б) настирливий, чорний, стрункий, батьків;
- в) юний, новий, мудрий, привокзальний;

г) малиновий (*шарф*), чорнявий, чорноокий, гречаний.

У якому рядку всі прикметники належать до якісних?

а) янтарний, темно-червоний, великий, молекулярний;

б) тоненький, жовтогарячий, нездоланний, срібний;

в) жонатий, незбагненний, непохитний, вороний;

г) синюватий, веселий, кислий, справжній.

У якому всі якісні прикметники не утворюють ступені порівняння?

а) блакитний, темно-синій, вузенький, босий;

б) жовтий, зелений, сміливий, добрий;

в) далекий, дорогий, вузький, старий;

г) глибокий, відповідальний, красивий, низький;

У якому рядку всі якісні прикметники не утворюють ступені порівняння?

а) круглий, сердитий, здоровий, стрункий;

б) великий, білий, холодний, худий;

в) солодкий, круглий, червоний, розумний;

г) премудрий, темно-зелений, кароокий, буланий.

У якому рядку всі якісні прикметники не утворюють ступені порівняння?

а) глибокий, жовтий, дужий, розкішний;

б) широчезний, жовто-синій, прудконогий, непохитний;

в) ахілесова (*п'ята*), грубий, рідний, гарячий;

г) ведмежа (*послуга*), тонкий, далекий, теплий.

Якими ознаками характеризуються якісні прикметники?

а) здатністю вступати в антонімічні відношення, словотворчі зв'язки з абстрактними іменниками, словотворчі зв'язки з дієсловами;

б) здатністю вступати в антонімічні та синонімічні відношення, словотворчі зв'язки з прислівниками на **-о**, **-е** та абстрактними іменниками;

в) здатністю вступати в синонімічні відношення, словотворчі з абстрактними прислівниками;

г) здатністю вступати в синонімічні відношення, словотворчі з абстрактними іменниками.

Які зміни відбуваються в основі слова при творенні форм вищого ступеня порівняння прикметників за допомогою суфікса *-ш-* ?

а) суфікси основи прикметника *-к-, -ок-, -ек-* не випадають, кінцевий *[г], [ж], [з]*, змінюються на звукосполучення *[жч]*;

б) суфікси основи прикметника *-к-, -ок-* не випадають, кінцевий *[с]* змінюється на звукосполучення *[шч]*;

в) кінцеві приголосні *[г], [ж]* змінюються на звукосполучення *[зч]*;

г) кінцевий приголосний *[ж]* змінюється на звукосполучення *[сш]*.

У якому рядку всі прикметники мають складену форму вищого ступеня порівняння?

а) більш розкішний, менш уважний, більш-менш кислий;

б) більш тихий, менш грубий, більш здоровіший;

в) більш уважний, більш-менш розкішний;

г) менш важливий, більш глибокий, більш дужчий.

У якому рядку всі прикметники мають найвищий ступінь порівняння?

а) найдорожчий, найбільш глибокий, прецікавий;

б) найсвітліший, щонаймиліший, найбільш привабливий;

в) якнайдалший, найменш привабливий, найбільш молодший;

г) найбільш солодкий, найдалший, щонайменш ширший.

У якому рядку всі прикметники мають форму вищого ступеня порівняння?

а) солодший, більш грубий, розумніший;

б) грубший, уважніший, більш синіший;

в) молодший, багатший, більш здоровіший;

г) далший, дужчий, менш уважніший.

У якому рядку всі прикметники мають форму вищого ступеня порівняння?

- а) чудовіший, гіркіший, більш м'якіший;
- б) сердитіший, настирливіший, більш чорніший;
- в) ясніший, більший, більш смачний;
- г) стрункіший, більш м'який, менш лисий.

У якому рядку всі прикметники мають форму найвищого ступеня порівняння?

- а) найкругліший, найбільший, найбільш босіший;
- б) найлівіший, найвищий, найбільш мудріший;
- в) найпряміший, найтихіший; більш-менш стійкий;
- г) найбільш привабливий, найменш глибокий, найбільш-найменш кислий.

У якому рядку всі прикметники належать до відносних?

- а) закордонний, гречаний, солом'яний, чорноокий;
- б) торішній, театральний, паризький, виборчий;
- в) справжній, морський, другий, незчислений;
- г) сушильний, споживчий, педагогічний, нездоланий.

У якому рядку всі прикметники належать до відносних?

- а) привокзальний, молекулярний, глиняний, колективний;
- б) закордонний, ситцевий, заводський, непохитний;
- в) чавунний, навколоземний, зарічний, ведмежий;
- г) міжконтинентальний, читальний (*зал*), вишневий, кришталевий.

У якому рядку всі прикметники належать до відносних?

- а) стінний, п'ятипроцентний, копіювальний (*папір*), легка (*сумка*);
- б) важка (промисловість), буряковий (*корінь*), малинове (*варення*), срібна (*голова*);
- в) бузковий (*кущ*), вишневий (*сік*), золота (*обручка*), залізний (*міст*);

г) батьківські (*збори*), університетська (*бібліотека*), сталевий (*торс*), бузковий (*відтінок*).

У якому рядку всі прикметники належать до присвійних?

- а) тітчин, соловейків, вишневий, дамоклів (*меч*);
- б) гусячий, сестрин, батьків (*голос*), доччин;
- в) собачий, Миколин, зозулин, гордіїв (*вузол*);
- г) Гордіїв, Іванів, дядьків, ахілесова (*п'ята*).

У якому рядку всі прикметники належать до присвійних?

- а) орлиний (*клюв*), ведмежа (*голова*), батьківський (*інстинкт*);
- б) ведмежа, барлога, соловейків (*спів*), учительська (*конференція*);
- в) вовчий (*слід*), кроляча (*нора*), заяча (*лапа*);
- г) бабина (*корова*), зміїна (*отрута*), вовчий (*слід*), курячі мізки.

У якому рядку всі прикметники вищого ступеня утворюються за допомогою суфікса *-іш-* ?

- а) відоміший, стрункіший, могутніший, рухливий;
- б) могутніший, багатіший, товстіший, старший;
- в) старіший, товстіший, відоміший, дужчіший;
- г) дотепніший, рухливіший, активніший, глибокі ший.

У якому рядку всі прикметники мають найвищий ступінь порівняння?

- а) найбільш вагомий, найцікавіший, дотепніший;
- б) якнайтепліший, найменш активний, щонайцікавіший;
- в) якнайактивніший, найбільш активний, щонайцікавіший;
- г) найдорожчий, якнайцікавіший, найменш дальший.

У якому рядку всі прикметники належать до відносних?

- а) гірничий, земельний, київський, річний;
- б) графітовий, сиваський, цементний, помилковий;

- в) обласний, учорашній, річний, привітний;
- г) електричний, дерев'яний, ялтинський, категоричний.

У якому рядку всі прикметники утворені від іменникових основ?

- а) помилковий, лобатий, чудовий, білуватий;
- б) голосний, брудний, сучкуватий, ламкий;
- в) стеблястий, сніжистий, квітковий, жалібний;
- г) пінявий, голосний, осінній, тямущий.

У якому реченні вжито субстантивований прикметник?

- а) Не журиться Катерина І гадки немає – У новенькій хустиночці В вікно виглядає *(Т. Шевченко)*;
- б) Не співає чорноброва, Кляне свою долю. А тим часом вороженьки Чинять свою волю... *(Т. Шевченко)*;
- в) Вміла мати брови дати, Карі оченята, Та не вміла на сім світі Щастя-долі дати *(Т. Шевченко)*;
- г) Пішла в садок у вишневий, Богу помолилась... *(Т. Шевченко)*.

У якому реченні усі прикметники належать до якісних?

- а) Світ, бачся, широкий, Та нема де прихилитись В світі одиноким *(Т. Шевченко)*;
- б) Затопило недолю Дрібними сльозами, Затопчу неволю Босими ногами! *(Т. Шевченко)*;
- в) Вийшов з хати карбівничий, Щоб ліс оглядіти, Та де тобі! таке лихо, Що не видно й світа *(Т. Шевченко)*;
- г) Ішов кобзар до Києва, Та сів спочивати, Торбинками обвішаний Його повожатий *(Т. Шевченко)*.

У якому рядку всі якісні прикметники є відіменниковими дериватами?

- а) ритмічний, масивний, легендарний, зразковий;
- б) радісний, нормальний, масивний, тривалий;
- в) зразковий, молодий, скупий, мерзлий;

г) зубастий, соковитий, кістлявий, тямущий.

У якому рядку всі відносні прикметники є відіменниковими дериватами?

- а) літній, обласний, цегляний, незламний;
- б) паперовий, студентський, театральний, сушильний;
- в) серпневий, комунікативний, літній, міжмовний;
- г) підручний, географічний, водний, неминучий.

У якому рядку всі відносні прикметники утворюються від прислівників?

- а) колишній, завтрашній, щоденний, торішній;
- б) щорічний, щотижневий, вчорашній, аморальний;
- в) сьогоднішній, щоденний, справжній, вставний;
- г) досвітній, задній, вечірній, сумирний.

У якому рядку всі відносні прикметники є віддієслівними дериватами?

- а) різальний, тямущий, копіювальний, комунікативний;
- б) сушильний, вставний, різальний, орний;
- в) зварювальний, думаючий, незламний, піщаний;
- г) копіювальний, пральний, нескінченний, відіменний.

У якому рядку всі прикметники виражають якісні ознаки предметів?

- а) гіркий, солонуватий, сіро-зелений, розумний;
- б) досконалий, добрий, солодкий сварливий;
- в) червоний, празький, широчезний, осінній;
- г) жовтий, високий, вузький, заячий.

У якому рядку всі прикметники виражають відносні ознаки?

- а) гречаний, літній, ручний, великий;

- б) мідний, вечірній, кілограмовий, розумний;
- в) лісовий, ранішній, читальний, білявий;
- г) вчорашній, золотий, університетський, прикордонний;

У якому рядку від усіх якісних прикметників утворюються суплетивні форми вищого ступеня порівняння?

- а) хороший, гарний, поганий, великий;
- б) малий, хороший, добрий, багатий;
- в) гарний, великий, глибокий, мокрий;
- г) поганий, розумний, сухий, широкий.

У якому рядку усі якісні прикметники не утворюють ступені порівняння?

- а) лисий, босий, вороний, високий;
- б) жонатий, чорнявий, вертлявий, скупий;
- в) кисленький, новенький, лобатий, тихий;
- г) буланий, босий, маленький, білявий.

В 2.

Яку прикметникову форму вважають початковою?

- а) називний відмінок однини чоловічого роду із закінченням **-ий (-ій)**;
- б) називний відмінок множини чоловічого роду із флексією **-ів**;
- в) називний відмінок однини чоловічого роду із нульовою флексією;
- г) називний відмінок однини жіночого роду із закінченням **-еє**.

У якому рядку усі прикметники чоловічого роду мають коротку форму?

- а) рад, винуват, суддин, новий;
- б) дрібен, братів, згоден, ладен;
- в) певен, голоден, повен, чорний;
- г) готов, годен, певен, торішній.

У якому рядку всі прикметники мають повну форму?

- а) червоний, блідий, врочистеє, весняная;
- б) зелений, зимовий, вогняная, материн;
- в) весняний, яснолиций, братній, сестрин;
- г) повнолиций, крайній, довговія, згоден.

У якому рядку всі прикметники мають повну форму?

- а) домашній, блідо-рожевий, овечий, зелен;
- б) пізній, безлиций, заячий, винуват;
- в) батьківський, медовий, солодка, лисячий;
- г) вовчий, зміїний, буряковий, готов.

У якому рядку всі прикметники мають повну стягнену форму?

- а) рідна, сонячне, вечірня, могутня;
- б) дорога, велика, осіннє, самотній;
- в) мила, довговія, синє, літній;
- г) приємна, дрібна, древнє, верхній.

У якому рядку всі прикметники мають повну стягнену форму?

- а) найвища, книжкова, найкраща, великий;
- б) велика, суботня, нинішнє, потрібен;
- в) довга, сьогоднішня, грубий, повинен;
- г) глибоке, новітня, справжнє, всесвітня.

У якому рядку всі прикметники мають повну нестягнену форму?

- а) дрібнеє, синєє, довколинєє, повний;
- б) жовтеє, темная, учорашня, глибока;
- в) білеє, верхня, довгий, хороша;
- г) високая, бруднеє, міцний, добра.

Які типи прикметникових флексій виділяють у сучасній українській мові?

- а) повні стягнені, короткі;
- б) повні стягнені, повні нестягнені, короткі;
- в) повні нестягнені, напівстягнені;

г) короткі, повні нестягнені.

Які закінчення мають повні нестягнені форми прикметників жіночого роду?

- а) -ая (-яя), -еє;
- б) -ую, -еє;
- в) -ая (-яя), -ую (-юю);
- г) -ая (-яя), -еє (-еє).

Які закінчення мають повні нестягнені форми прикметників середнього роду?

- а) -еє (-еє);
- б) -еє, -ая;
- в) -ую, -е;
- г) -еє, є.

Яке закінчення мають короткі форми прикметників чоловічого роду у родовому відмінку однини?

- а) нульове;
- б) -ого;
- в) -ому;
- г) -ий.

У якому рядку всі прикметники належать до незмінюваних?

- а) люкс, хакі, мокко, зелен;
- б) електрик, бордо, беж, фантазі́;
- в) люксі, ажур, модерн, повинен;
- г) теракот, морзе, здоров, беж.

У якому рядку всі прикметники належать до незмінюваних?

- а) гінді, хакі, соло, дже́рсі;
- б) реглан, еспера́нто (мова), беж, жив;
- в) максі, галіфе, бордо, годен;
- г) люкс, беж, гінді, ясен.

У якому реченні вжито прикметник повної нестягненої форми середнього роду?

- а) В життєвім вирі і мені щастило! (*Л. Шевело*);
- б) І ревності і підозріння – то все нікчемнеє насіння (*Л. Шевело*);
- в) Праведная душе! прийми мою мову, Не мудру, та щирю (*Т. Шевченко*);
- г) А може, я темний, нічого не бачу, Злая доля, може, на тім боці плаче... (*Т. Шевченко*).

У якому реченні вжито прикметник повної нестягненої форми жіночого роду?

- а) Пошли ж ти їй долю – вона молоденька, Бог люде чужії її засміють (*Т. Шевченко*);
- б) Кругом дуба русалоньки Мовчки дожидали; Взяли її, сердешную, Та й залоскотали (*Т. Шевченко*);
- в) Утомився вороненький, Іде, спотикнеться... (*Т. Шевченко*);
- г) Грає серце козацькеє, А думка говорить... (*Т. Шевченко*).

У якому реченні вжито прикметник повної нестягненої форми чоловічого роду?

- а) «Куди ти йдеш, не спитавшись? На кого покинув Батька, неньку старенькую, Молоду дівчину? (*Т. Шевченко*);
- б) Правидная душе! прийми мою мову, Не мудру, та щирю (*Т. Шевченко*);
- в) За карі її оченята, За чорнії брови Серце рвалося, сміялося, Виливало мову... (*Т. Шевченко*);
- г) Світе тихий, краю милий, Моя Україно, За що тебе сплюндровано, За що, молю, чинеш? (*Т. Шевченко*).

У якому реченні всі прикметники повної нестягненої форми чоловічого роду?

- а) Скачи, враже, як пан каже: На те він багатий. Отакий-то Перебендя, Старий та химерний (*Т. Шевченко*);

б) Стан високий, лист широкий – Нащо зеленіє? Кругом поле, як те море Широке, синіє (*Т. Шевченко*);

в) Не женися на багатій, Бо вижене з хати, Не женися на убогій, Бо не будеш спати (*Т. Шевченко*);

г) І мене в сім'ї великій, В сім'ї вольній, новій, Не забудьте пом'янути Незлим тихим словом (*Т. Шевченко*).

У якому реченні всі прикметники повної нестягненої форми середнього роду?

а) Встає пожар, і диму, хмара Святая хмара покрива (*Т. Шевченко*);

б) На восьме літо у неділю, Неначе ляля в льолі білій, Святеє сонечко зійшло (*Т. Шевченко*);

в) І виросла я на диво: Кароока, чорнобрива, Білолиця (*Т. Шевченко*);

г) У нашій раї на землі Нічого кращого немає, Як тая мати молодая З своїм дитяточком малим (*Т. Шевченко*).

На які групи поділяють прикметники за кінцевим приголосним основи?

а) м'якої, твердої, мішаної;

б) твердої, мішаної;

в) м'якої, твердої;

г) м'якої, мішаної.

1. У якому рядку всі прикметники м'якої групи виражають ознаки із загальним значенням місця?

а) домашній, всесвітній, верхній, торішній;

б) крайній, ближній, дорожній, внутрішній;

в) сінешній, передній, сусідній, новітній;

г) дальній, верхній, довколишній, суботній.

У якому рядку всі прикметники м'якої групи виражають ознаки із загальним значенням місця?

а) тутешній, задній, долішній, будній;

б) безкрай, сусідній, городній, осінній;

- в) довколишній, хатній, дальній, кутній;
- г) середній, крайній, ближній, колишній

У якому рядку всі прикметники м'якої групи виражають ознаки із загальним значенням місця?

- а) древній, ранній, теперішній, дальній;
- б) осінній, колишній, нинішній, удосвітній;
- в) довколишній, хатній, дальній, кутній;
- г) середній, крайній, ближчий, колишній.

У якому рядку всі прикметники м'якої групи, утворені від іменників назв істот?

- а) матірній, орлій, подружній, самотній;
- б) подружній, дочірній, зятній, справжній;
- в) братній, синовній, дочірній, подружній;
- г) мужній, матірній, зятній, освітній.

До якої групи прикметників за кінцевим приголосним основи належать довгошій і довговій?

- а) твердої;
- б) мішаної;
- в) м'якої;
- г) особливої.

У якому рядку всі прикметники всі прикметники при відмінюванні мають тверді і м'які основи?

- а) повнолиций, повнолиця, безлиций, мужній;
- б) блідолиця, блідолиций, безлиця, братній;
- в) круглолиця, круглолиций, яснолиций, білолиця;
- г) безлиций, безлиця, повнолиця, крайнього.

У якому рядку всі прикметники належать до м'якої групи відмінювання?

- а) художній, самотній, ранішній, повнолиця;
- б) справжній, довговія, осінній, червонес;
- в) присутній, порожній, ближній, завтрашній;
- г) достатній, новітній, подружній, синєс.

У якому рядку всі прикметники належать до м'якої групи відмінювання?

- а) довколишній, городній, самотній, довголиця;
- б) ранній, довговій, тутешній, бідолиций;
- в) пізній, довголиця, крайній, білолиця;
- г) древній, дочірній, довговій, достатній.

Яке закінчення має прикметник *безлиций* у місцевому відмінку?

- а) -им;
- б) -ого;
- в) -ому (-ім);
- г) -ім.

Яке закінчення має прикметник *яснолиций* у давальному відмінку?

- а) -ім.;
- б) -ому;
- в) -им;
- г) -ого;

Яку відмінкову форму має прикметник *яснолиці* у місцевому відмінку?

- а) -ими;
- б) -і;
- в) -им;
- г) -их.

Яку відмінкову форму має прикметник *древній* у знахідному відмінку?

- а) древній;
- б) древнього;

- в) древнім;
- г) древній, древнього.

Яку відмінкову форму має прикметник *безлиця* в орудному відмінку?

- а) безлицької;
- б) безлицій;
- в) безлицькою;
- г) безлицюю.

Яку флексію мають прикметники м'якої групи чоловічого та середнього роду в орудному відмінку?

- а) -им;
- б) -ими;
- в) -ім;
- г) -ів.

Для яких відмінків характерні прикметникові форми чоловічого роду *великому, древньому*?

- а) Р.в. і З.в.;
- б) З.в. і М.в.;
- в) Д.в. і М.в.;
- г) Д.в. і К.в.;

Для яких відмінків характерні прикметникові форми *древніх, безлицих*?

- а) Р.в. та З.в. мнж.;
- б) Р.в. та М.в. мнж.;
- в) О.в. та М.в. одн.;
- г) Д.в. та М.в. мнж.;

Для яких відмінків характерна прикметникова форма *безлицій*?

- а) Р.в. та З.в.;
- б) З.в. та Д.в.;
- в) М.в. та К.в.;
- г) Д.в. та М.в.;

Які морфонологічні зміни відбуваються у коротких прикметниках чоловічого роду у порівнянні з повними формами?

- а) зміна наголосу;
- б) чергування /о/ з /ф/;
- в) чергування /є/ з /ф/, зміна наголосу;
- г) чергування /н/ з /н'/.

У якому реченні вжито якісний прикметник на позначення розміру в орудному відмінку?

- а) У нашій раї на землі Нічого кращого немає, Як тая мати молодая З своїм дитяточком малим *(Т. Шевченко)*;
- б) І перед нею помолюся, Мов перед образом святим Тієї матері святої, Що в мир наш бога принесла... *(Т. Шевченко)*;
- в) А ти не здужаєш і встати, Щоб хоч огонь той розвести, В холодній молишся оселі... *(Т. Шевченко)*;
- г) Дурні та гордії ми люди На всіх шляхах, по всій усюди...*(Т. Шевченко)*.

У якому реченні вжито якісний прикметник на позначення розміру в місцевому відмінку?

- а) І золотої й дорогої Мені, щоб знали ви, не жаль Моєї долі молодой...*(Т. Шевченко)*;
- б) Гуляв би я понад Дніпром По веселих селах Та співав би свої думи... *(Т. Шевченко)*;
- в) Що він не знатиме, де дітись На сім широкім вольнім світі, і піде в найми... *(Т. Шевченко)*;
- г) Донеси ж, мій боже милий! Або хоч надію Пошли в душу... бо нічого, Нічого не вдію Убогою головою... *(Т. Шевченко)*.

У якому реченні вжито якісний прикметник повної нестягненої форми найвищого ступеня порівняння?

- а) Даремне, марне пролетять Його найкращії літа... *(Т. Шевченко)*;

б) Три года сумно протекли. Багато дечого взяли З моєї темної комори... (Т. Шевченко);

в) І Дніпр той дужий, крутогорий, І молодеє теє горе!... І молодий той грішний рай! (Т. Шевченко);

г) Даєш ти, господи єдиний, Сади панам в твоїм раю, Даєш високої палати (Т. Шевченко).

У якому реченні вжито прикметник повної нестягненої форми жіночого роду?

а) А сестри! Сестри! Горе вам, Мої голубки молодії, Для кого в світі живете? (Т. Шевченко);

б) Ви в наймах вирости чужії, У наймах коси побіліють, У наймах, сестри, й умрете! (Т. Шевченко);

в) Я бачив пекло... Там неволя, Робота тяжкая, ніколи. І помолитись не дають (Т. Шевченко);

г) Он гай зелений похилився, А он з-за гаю виглядає Ставок, неначе полотно... (Т. Шевченко).

У якому реченні вжито якісний прикметник на позначення кольору в орудному відмінку?

а) Пошли в душу... бо нічого, Нічого не вдію, Убогою головою, Бо серце холоне... (Т. Шевченко);

б) Може, ще я поділюся Словами-сльозами З дібровами зеленими! З темними лугами! (Т. Шевченко);

в) Гуляв би я понад Дніпром По веселих селах Та співав би своїми думами, Тихі, невеселі (Т. Шевченко);

г) Нехай гнилими болотами Течуть собі меж бур'янами Літа невольничі (Т. Шевченко).

У якому реченні вжито якісні прикметники у знахідному відмінку?

а) Поки мир божий не засне, Поки з вечірньою зорьою Не зійде місяць над горою, Туман на лан не прожене (Т. Шевченко);

б) Неначе роси над землею, На щире серце молодеє Сльозами тихо упадуть! *(Т. Шевченко)*;

в) Великомучениче святий? Пророче божий? Ти меж нами, Ти присносуший, всюди з нами Витаєш ангелом святим *(Т. Шевченко)*;

г) Не називаю її раєм, Тії хатиночки у гаї Над чистим небом край села *(Т. Шевченко)*.

У якому реченні вжито якісні прикметники у знахідному відмінку?

а) Такії, боже наш, діла Ми творимо у нашім раї На праведній твоїй землі! *(Т. Шевченко)*;

б) І станом гнучим, і красою Пренепорочно-молодою Старії очі веселю *(Т. Шевченко)*;

в) І жаль мені, старому, стане Твоєї божої краси. Де з нею дінешся еси? *(Т. Шевченко)*;

г) Принаймні вкупі сумували, Згадавши той веселий край, І Дніпр той дужий, крутогорий, І молодіє теє горе!.. *(Т. Шевченко)*.

У якому реченні якісний прикметник жіночого роду передає інтенсивність ознаки із суб'єктивно-експресивною оцінкою якості?

а) І досі сниться: під горою, Меж вербами та над водою, Біленька хаточка. Сидить Неначе й досі сивий дід... *(Т. Шевченко)*

б) І нищечком старий читає, Перехрестившись, Отче наш *(Т. Шевченко)*;

в) І тихо гасне. День погас, І все почило. Сивий в хату Й собі пішов опочивати *(Т. Шевченко)*;

г) Лихої, тяжкої години, Мабуть, ти ждеш? Добра не жди, Не жди сподіваної волі... *(Т. Шевченко)*.

У якому реченні якісний прикметник середнього роду передає інтенсивність ознаки із суб'єктивно-експресивною оцінкою якості?

а) А щоб збудить Хиренну волю, треба миром, Громадою обух сталить *(Т. Шевченко)*;

б) Воскресну нині! Ради їх, Людей закованих моїх, Убогих нищих...
Возвеличу Малих отих рабів німих! (Т. Шевченко);

в) Неначе й досі сивий дід Коло хатиночки і бавить Хорошеє та кучеряве Своє маленькеє внуча (Т. Шевченко);

г) Світи на мене, і огрій І оживи моє побите Убоге серце, неукрите, Голоднеє (Т. Шевченко);

У якому реченні всі якісні прикметники повної нестягненої форми вжито у множині?

а) Радуйся, ниво неполитає! Радуйся, земле, не повитая Квітчастим злаком! (Т. Шевченко);

б) І честь Кармілова, і слава Ліванова, а не лукава Тебе укриє дорогим, Золототканим, хитро шитим, Добром та волею підбитим... (Т. Шевченко);

в) Оживуть степи, озера, І не верстовії, А вольнії, широкії, Скрізь шляхи святії... (Т. Шевченко);

г) Минаючи убогі села Понаддніпрянські невеселі, Я думав: «Де ж я прихилюсь? І де подінуся на світі? (Т. Шевченко).

У якому реченні якісний прикметник жіночого роду передає інтенсивність ознаки із суб'єктивно-експресивною оцінкою якості?

а) Младенче праведний, великий. Од п'яного царя-владики! Од гіршого ж тебе спасла. Твоя преправедная мати (Т. Шевченко);

б) Та де ж нам тую матір взяти? Ми серцем голі догола! Раби з кокардою на лобі! Лакеї в золотій оздобі... (Т. Шевченко);

в) І Він pomoже нам калюжу, Поможє й лихо донести. І поховать лихе, дебеле, В хатині тихій і веселій (Т. Шевченко);

г) Плете волоки, озуває, І у кедрових стін нових. Про батькове ося питає (Т. Шевченко);

У якому реченні всі якісні прикметники мають повну нестягнену форму?

а) Уповають На корінь свій, уже гнилий, Уже червивий, і малий, І худосильний (Т. Шевченко);

б) Спочивши, скорбная, скажи, Прорий своїм лукавим чадам, Що пропадуть вони, лихі... *(Т. Шевченко)*;

в) Що крикне кара невсипуща, Що не спасе їх добрий цар...*(Т. Шевченко)*;

г) На княжім білім, помарнілім, Омию кров суху, отру. Глибокії, тяжкії рани... *(Т. Шевченко)*.

У якому реченні всі якісні прикметники мають повну нестягнену форму?

а) І Він поможе нам калюжу, Поможє й лихо донести. І поховать лихе, дебеле, В хатині тихій і веселій *(Т. Шевченко)*;

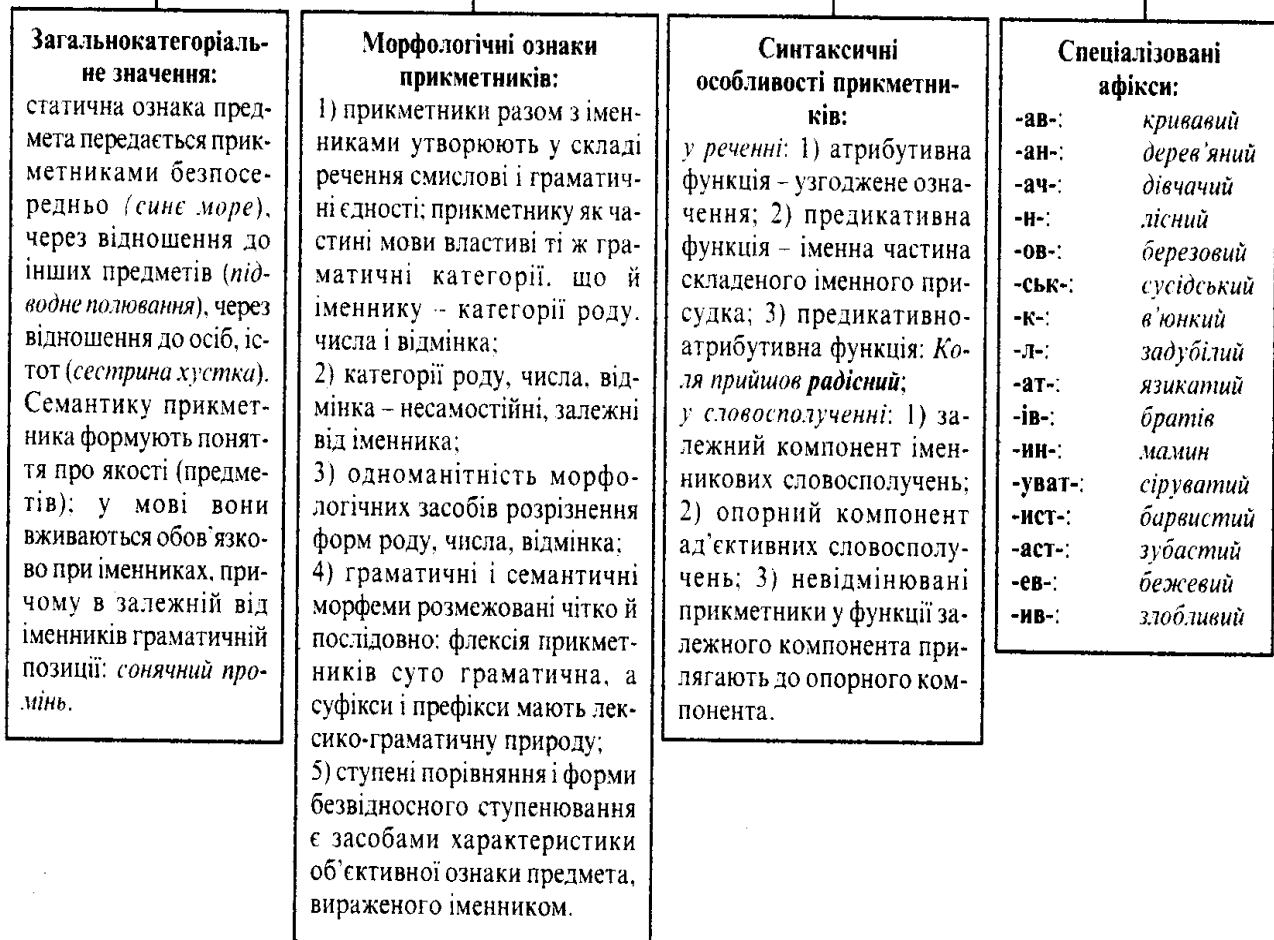
б) Бере дівча, бере ягницю, Будує кедрові світлиці, Престол із золота кує... *(Т. Шевченко)*;

в) Плете волокни, озуває, І у кедрових стін нових. Про батькове ося питає *(Т. Шевченко)*;

г) І той плач, Нікчемний, довгий і поганий, Межи людьми во притчу стане, Самодержавний отой плач! *(Т. Шевченко)*.

Прикметник як частина мови

Прикметник (лат. *adjectivum*) – це частина мови, що виражає статичну ознаку предмета і сполучається з іменником, узгоджуючись з ним у роді, числі і відмінку.

Таблиця 2.

Повні і короткі прикметники

Рід	Форма		
	повна		коротка
	нестягнена	стягнена	
чоловічий	зелений дрібний		зелен дрібен
жіночий	зеленая дрібная	зелена дрібна	
середній	зеленес дрібнес	зелене дрібне	

Таблиця 3.

Семантичні групи прикметників

Таблиця 3.

Якісні прикметники

I. Значеннєві групи якісних прикметників				
Дескриптивні (описові) – називають ознаки і властивості, об'єктивно притаманні істотам, предметам та явищам, сприймаються органами відчуттів: <i>червоний, солодкий, кривий</i> .		Кваліфікативні (оцінні) – приписувані предметам і явищам за результатами їх оцінки, кваліфікації, здійснюваної мовцем і висловлюваної у відповідному повідомленні: <i>гарний, хороший, молодий</i> .		
II. Ознаки, що характеризують якісні прикметники як лексико-граматичний розряд				
спеціальні морфологічні засоби вираження міри ознаки – вищий і найвищий ступені порівняння;	здатність вступати в синонімічні відношення: <i>добрий, чуйний, ласкавий</i> ;	внутрішні словотвірні зв'язки: новий – <i>новесенький/ новісінький</i> ;	здатність вступати в антонімічні відношення: <i>близький – далекий</i>	словотвірні зв'язки з прислівникам и на <i>-о, -е</i> : <i>чуйний – чуйно</i> .

Таблиця 4.

Лексико-граматичні категорії якісних прикметників

Категорія співвідносної міри якості предмета (ступені порівняння)	Категорія безвідносної міри якості предмета	Категорія суб'єктивної оцінки якості предмета
<p>Зміст категорії розкривається у формах якісних прикметників. Це такі граматичні форми якісних прикметників, які дають кількісну характеристику якості предмета шляхом зіставлення її з такою ж якістю іншого предмета.</p> <p style="text-align: center;">Перший ступінь порівняння</p> <p>1) синтаксична форма утворюється додаванням до кореня або основи прикметника суфікса -іш-, -ш-(-ч-): сміливий – сміливіший; далекий – дальший; близький – ближчий; суплетивні форми мають: великий – більший; малий – менший; гарний – кращий; поганий – гірший;</p> <p>2) аналітична форма утворюється додаванням звичайної прикметникової форми слів <i>більш, менш: більш</i> або <i>менш рідше</i>.</p>	<p>Зміст категорії розкривається в прикметниках системою форм інтенсивності, які вказують на міру концентрації ознаки в предметі без порівняння її з такою ж ознакою іншого предмета.</p> <p>Недостатній ступінь інтенсивності ознаки вказує на невелику міру якості ознаки, що виявлена в предметі інтенсивністю:</p> <p>1. синтаксична форма утворюється від звичайної за допомогою суфіксів <i>-уват-, -юват-, -ав-, -яв-: сіруватий;</i></p> <p>2. аналітична форма твориться додаванням прислівників <i>трохи, злегка, не дуже, децю: децю</i> різкий.</p> <p>Помірний ступінь інтенсивності вказує на якість, що досягає, але не перевищує звичайної для предмета міри (нульова форма: <i>широкий, густий</i>).</p> <p>Надмірний ступінь інтенсивності ознаки вказує на велику міру вияву якості в предметі:</p> <p>1. синтетична форма утворюється від нульової форми допомогою суфіксів (<i>-уц-, -юц-, -уч-, -юч-, -енн-, -езн-, -оват-, -ист-, -ат-, -анн-, -янн-</i>): широченний, преширокий;</p> <p>2. аналітична форма утворюється додаванням до звичайної прикметникової форми прислівників <i>дуже, досить, надто, занадто, надзвичайно, особливо, винятково, вкрай, зовсім, не в міру: дуже широкий</i>.</p>	<p>Зміст категорії суб'єктивної оцінки розкривається морфологічними формами слів, утвореними за допомогою спеціальних суфіксів: <i>-еньк-, -есеньк-, -ісінк-, -юніськ-: голенький, малесенький, чистісінкий</i>.</p>

Відносні прикметники

I. Значеннєві розряди відносних прикметників

1) із значенням загальної відносності, утворені від абстрактних і конкретних іменників: <i>слов'янський</i> ;	2) ознаки за відношенням до матеріалу або речовини: <i>водний</i> ;
3) відтопонімичні прикметники: <i>ялтинський</i>	4) ознаки, що впливають з виконання предметом відповідної дії: <i>будівельний</i> ;
5) ознаки за порядком розташування предметів у просторі, процесів і явищ у часі: <i>перший</i> .	

II. За категоріальними ознаками лексичних одиниць, що беруть участь у творенні, відносні прикметники поділяються на:

1) відіменникові: <i>нічний, вантажний</i> ;	2) віддієслівні: <i>пересувний, будівельний</i> ;
3) відприслівникові: <i>щоденний, сьогоднішній</i> ;	4) відчислівникові: <i>другий, десятий</i> ;
5) утворені від прийменниково-іменникових конструкцій: <i>міжміський</i> ;	6) утворені від дієслівно-іменникових словосполучень: <i>водомірний, нафтоперегінний</i> .

Таблиця 6.

Відмінювання прикметників твердої групи

Відмінок	Однина			Множина
	чоловічий рід	жіночий рід	середній рід	
Н. Р. Д- З. о. м.	зелен-ий зелен-ого зелен-ому як Н. або Р. зелен -им на зелен-ому (-ім)	зелен-а зелен-ої зелен-ій зелен-у зелен-ою на зелен-ій	зелен-е зелен-ого зелен-ому зелен-е зелен-им на зелен-ому (-ім)	зелен-і зелен-их зелен-им як Н. або Р. зелен-ими на зелен-их
н. р. д. з. о. м	батьків батьков-ого батьков-ому як Н. або Р. батьков-им на батьков-ому (-ім)	батьк-ова батьков-ої батьков-ій батьков-у ба тьков-ою на батьков-ій	батьков-е батьков-ого батьков-ому батьков-е батьков-им на батьков-ому	багьков-і батьков-их батьков-им батьков-і (-их) батьков-ими на батьков-их

Таблиця 7.

Відмінювання прикметників м'якої групи

Відмінок	Однина			Множина
	чоловічий рід	жіночий рід	середній рід	
Н. Р. Д. З О. М.	літн-ій літнь-ого літнь-ому літн-ій, літнь-ого літн-ім в літнь-ому (-ім)	літи-я літнь-ої літн-ій літн-ю* літн-ою в літн-ій	літн-є* літнь-ого літнь-ому літн-є* літн-і.м в літнь-ому (-ім)	літн-і літн-іх літн-ім літн-і. -іх літн-іми в літн-іх
Н. Р. Д. З. О. М.	безкра-ій** безкрай-ого безкрай-ому безкра-ій**, -ого безкра-ім* у безкра-ім**, -ому	безкра-я** безкрай-ої безкра-ій** безкра-ю** безкрай-ою у безкра-ій**	безкра-є** безкрай-ого безкрай-ому безкра-є** безкра-ім** у безкрай-ому, -ім**	безкра-і** безкра-іх** безкра-ім** безкра-і**, - безкра-іми** у безкра-іх**

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яку частину мови називають прикметником?
2. Які морфологічні ознаки властиві прикметнику?
3. Які синтаксичні функції виконує прикметник у реченні? Приклади доберіть з творів Тараса Шевченка.
4. Які лексико-семантичні групи прикметників виділяють у сучасній українській мові? Приклади доберіть з творів Тараса Шевченка.
5. Які прикметники називаються якісними? Які лексико-семантичні групи якісних прикметників виділяють у сучасній українській мові?
6. Як утворюються синтетична та аналітична форми ступенів порівняння?
7. Які якісні прикметники не утворюють ступені порівняння?
8. Які прикметники називаються відносними? Як утворюються відносні прикметники?
9. Які лексико-семантичні групи відносних прикметників виділяють у сучасній українській мові?
10. Які прикметники називаються присвійними? Як утворюються присвійні прикметники?
11. Які форми прикметників називають повними стягненими та повними нестягненими? Приклади таких прикметників доберіть з творів Т. Шевченка.
12. Які форми прикметників називають короткими? Приклади таких прикметників доберіть з творів Т. Шевченка.
13. Як відмінюються прикметники повної (стягненої та нестягненої) форми? Навести приклад.
14. Як відмінюються короткі форми прикметників? Навести приклад.
15. Які прикметники належать до твердої групи? Які особливості відмінювання прикметників твердої групи?
16. Які прикметники належать до м'якої групи? Які особливості відмінювання прикметників м'якої групи?
17. Які особливості відмінювання прикметників на *-лиций*?
18. Які прикметники перебувають поза значеннєвим поділом на тверду і м'яку групу?

Практичне заняття № 2

ТЕМА: ЧИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ. ВІДМІНЮВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ

ПЛАН

1. Числівник як частина мови: загальнокатегоріальне значення, морфологічні ознаки та синтаксична функція.
2. Розряди числівників за значенням та будовою.
3. Відмінкові парадигми кількісних числівників:
 - а) власне кількісних числівників (простих, складних і складених);
 - б) збірних числівників;
 - в) дробових числівників;
 - г) неозначено - кількісних числівників.
4. Відмінювання порядкових числівників.
5. Акцентуаційні типи та правопис числівників.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 492 с.
2. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. 7-ме вид., стер. К. : Вища шк., 2009. 430 с.
3. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. К., 1988. 198 с.
2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.
3. Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. К. : Видавничий дім «Освіта», 2014. 240 с.
4. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. С.156 – 227.
5. Граматика сучасної української літературної. Морфологія [автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К.Г. Городенської]. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. С. 318 – 363.
6. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. Вінниця: «Поділля 2000», 2003. 464 с.
8. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. К., 1969. 583 с.
9. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К. : Знання, 2013. 524 с.
10. Арполенко Г. П., Городенська К. Г., Щербатюк Г. Х. Числівник української мови. К., 1980.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

І. Підготувати конспекти:

Городенська Катерина. Що це за вживання від двохста до п'ятиста? // УМ. 2013. № 4. С. 134.

Городенська Катерина. Про форми числівників у складних іменниках на -річчя // УМ. 2014. № 1. С. 178.

II. Провідміняти власне кількісні складені числівники:

В-1. 444 555, 789 456;

В-2. 777 999, 346 989;

В-3. 333 666, 787 925;

В-4. 888 222, 486 545;

В-5. 456 789, 654 999.

В-6. 345 679, 222 376.

В-7. 875 376, 542113.

В-8. 314 676, 888777.

В-9. 999 858, 615765.

В-10. 819 449, 757 396.

III. З поданими числівниками скласти речення та охарактеризувати їх за схемою.

Схема морфологічного розбору числівника:

1. Аналізована словоформа. 2. Частина мови; початкова форма (Н. в.). 3. Розряд і група за значенням. 4. Група за будовою. 5. Рід. 6. Число. 7. Відмінок. 8. Морфемний аналіз. 9. Спосіб творення. 10. Синтаксична роль.

***Виконуючи це завдання використовуйте таблиці 1– 5.**

В-1. 23 567, 3458-й, 4/5;

В-2. 57 893, 6723-й, 3/7;

В-3. 49 657, 6752-й, 7/9;

В-4. 99 444, 3591-й, 2/7;

В-5. 55 347, 7788-й, 5/11.

В-6. 56 789, 6599-й, 3/7.

В-7. 45 679, 2376-й, 4/9.

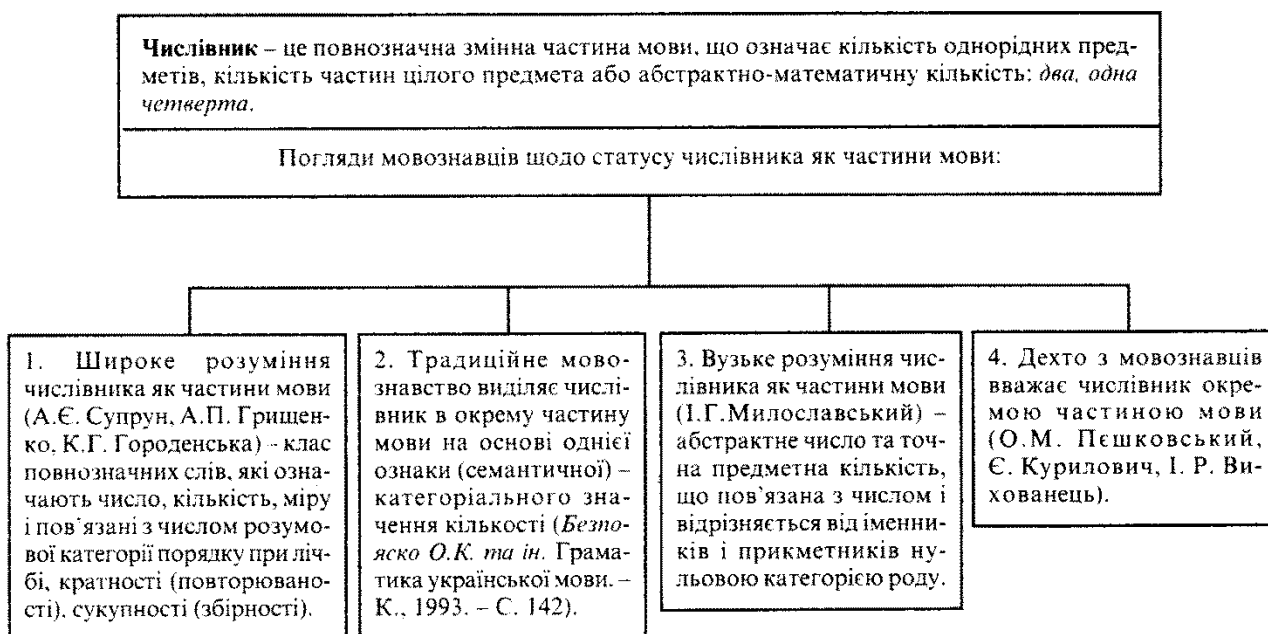
В-8. 75 376, 42113-й, 3/5 .

В-9. 14 676, 8877-й, 2/7.

В-10. 19 449, 7573-й, 1/5.

Таблиця 1.

Числівник як частина мови

Таблиця 2.

Загальнокатегоріальне значення числівника	Морфологічні ознаки	Синтаксичні функції
<p>У кваліфікації числівника як окремої частини мови абсолютно переважає семантичний критерій. Традиційно об'єднує слова з кількісно-числовою семантикою. Числівники мають такі значення:</p> <p>1) числа, абстраговані від предметів (два плюс два дорівнює чотири);</p> <p>2) визначеної кількості предметів (п'ять пальців);</p> <p>3) невизначеної кількості предметів (кілька студентів);</p> <p>4) сукупності перелічуваних предметів (прос дверей);</p> <p>5) кількості, що складається з деякого числа частин цілого (дві третіх гектара),</p>	<p>1. Числівники не мають категорії роду.</p> <p>2. Числівники не можуть мати при собі пояснювальних слів -- означень.</p> <p>3. Не властива числівникам категорія числа (не мають співвідносних форм однини/множини).</p> <p>4. Числівник <i>один</i> має займенниково-прикметникові морфологічні ознаки (рід, число);</p> <p>5. Категорія відмінка у числівника виконує подвійну функцію: з одного боку, вона відрізняє його від невідмінюваної частини мови, а з іншого - зберігає генетичний зв'язок числівника з іменником.</p> <p>Спеціалізовані суфікси числівників, -надпить-, -дцять-, -ой-, -ер-, -к-.</p>	<p>1. Числівник не має власної первинної синтаксичної функції, залежної від його значення. Він виступає у синтаксичній позиції при- субстантива - підмета, додатка, присудка, означення.</p> <p>2. Числівники в словосполученні бувають як опорними, так і залежними компонентами.</p> <p>3. Специфічні особливості виявляють числівники в синтаксичних зв'язках з іменниками: сполучаючись з іменниками, числівники або керують ними (переважна більшість числівників у Н. в. та при назвах неживих предметів - у 3. в.: <i>десять сіл</i>), або узгоджуються з ними (переважна більшість числівників у всіх непрямих відмінках, крім 3. в. при назвах неживих предметів <i>дев'яти сіл</i>).</p>

Таблиця 3.

Класифікації числівників за семантичним принципом		
<p>Кількісні числівники називають точну кількість предметів (понять, осіб), які піддаються лічбі, її абстрактно-математичне число: три книги; два помножити на три. При широкому розумінні кількісні числівники поділяються на</p>	<p>Збірні числівники називають кількість як не- розчленовану' сукупність предметів-істот: троє дівчат, четверо граблів.</p>	<p>Дробові числівники означають кількість, що є частиною цілого числа (<i>одна четверта</i>).</p>
<p>а) означено-кількісні (один, два, десять);</p>	<p>б) неозначено-кількісні (кілька, багато, небагато, мало).</p>	

Таблиця 4.

Класифікація числівників за структурою		
<p>Прості – числівники, які у своїй структурі мають один корінь (два, двадцять).</p>	<p>Складні – числівники, які мають у структурі два корені (п'ятдесят).</p>	<p>Складені – аналітичні назви (двадцять шість), дробові числівники (три десятих).</p>

Відмінювання числівників

Відмінок	Однина			Множина	
	чоловічий рід	жіночий рід	середній рід		
Н. Р. Д. З. О. М.	один □ одного одному як Н. або Р. одним (на) одному, на однім	одна однієї, одної одній одну однією, одною (на) одній	одно, одне одного одному одно.одне одним (на) одному, (на) однім	одні одних одним як Н. або Р. одними (на)одних	
	чоловічий рід, середній рід	жіночий рід			
Н. Р. Д. З. О.	два двох двом як Н. або Р. двома	дві двох двом як Н. або Р. двома	три трьох трьом якН.абоР. трьома (на)трьох	чотири чотирьох чотирьом як Н. або Р. чотирма	п'ять п'яти, п'ятьох п'яти. п'ятьом як Н. або Р. п'ятьма, п'ятьома (на) п'яти, (на) п'ятьох
	Відмінкові форми				
Н. Р. Д. З. О. М.	сорок сорока сорока сорок сорока (на)сорока	двісті двохсот двомстам двісті, двухсот двомастами (на) двухстах	чотириста шістьдесят вісім чотирьохсот шістьдесяти (шістдесятьох) восьми (вісьмох) чотирьомстам шістьдесяти (шістдесятьом) восьми (вісьмом) чотириста (чотирьохсот) шістьдесят (шістдесятьох) вісім (вісьмох) чотирмастами шістьдесятьма (шістдесятьома) вісьма (вісьмома) (на) чотирьохстах шістьдесяти (шістдесятьох) восьми (вісьмох)		
Н. Р. Д. З. О. М.	дванадцятєро дванадцятьох дванадцятьом як Н. або Р. дванадцятьма, дванадцятьома (на) дванадцятьох		п'ять цілих і гри четвертих п'яти цілих і трьох четвертих п'яти (п'ятьом) цілим і трьом четвертим п'ять цілих і три четвертих п'ятьма (п'ятьома) цілими і трьома четвертими (на) п'яти цілих і трьох четвертих	півтора яблука півтора яблука півтора яблукам півтора яблука півтор а яблуками (у) півтора яблуках	

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яку частину мови називають числівником?
2. Які морфологічні ознаки властиві числівнику?
3. Які синтаксичні функції виконує числівник у реченні? Приклади доберіть із ЗМІ.
4. Які семантичні розряди числівників виділяють у сучасній українській мові?

5. Які числівники називають власне-кількісними?
6. Які числівники називають неозначено-кількісними?
7. Які числівники називають збірними?
8. Які числівники називають дробовими?
9. Які числівники називають займенниковими?
10. Які числівники називають простими?
11. Які числівники називають складними?
12. Які числівники називають складеними?
13. Які відмінкові парадигми числівників виділяють у сучасній українській мові?
14. Які правила правопису числівників виділяють у сучасній українській мові?
15. Які акцентуаційні типи числівників виділяють у сучасній українській мові?

Практичне заняття № 3

ТЕМА: ЗАЙМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ. СЛОВОЗМІНА ЗАЙМЕННИКІВ

ПЛАН

1. Займенник як частина мови. Морфологічні ознаки та синтаксична роль займенника.
2. Співвідношення займенника з іншими частинами мови:
 - а) узагальнено-предметні (іменникові) займенники;
 - б) узагальнено-якісні (прикметникові) займенники;
 - в) узагальнено-адвербіальні (прислівникові) займенники;
3. Розряди займенників за значенням.
4. Відмінювання узагальнено-предметних (іменникових) займенників;
5. Відмінювання узагальнено-якісних(прикметникових) займенників;

6. Відмінювання узагальнено-адвербіальних (прислівникових) займенників.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 492 с.
2. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. 7-ме вид., стер. К. : Вища шк., 2009. 430 с.
3. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті. К., 1988. 198 с.
2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.
3. Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. К. : Видавничий дім «Освіта», 2014. 240 с.
4. Головащук С. І. Українське літературне слововживання : Словник-довідник. К., 1995. 319 с.
5. Горпинич В. О. Морфологія української мови : Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. С.156 – 227.
6. Граматика сучасної української літературної. Морфологія [автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К.Г. Городенської]. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. С. 297 – 316.

7. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. Вінниця: «Поділля 2000», 2003. 464 с.

8. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. К., 1969. 583 с.

9. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К. : Знання, 2013. 524 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

I. Підготувати конспекти:

1. Гінзбург Михайло. Про гендерні особливості займенникових іменників кожний, усякий, жодний // УМ. 2014. № 2. С. 94 – 106.

2. Сич В. Ф. Перехід у займенники слів інших частин мови // УМЛШ. 1984. № 10. С. 28 – 32.

II. Виконати вправи:

268 (Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова : Зб. вправ : Навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. К. : Вища шк., 1995. С. 97 – 98.);

466 (Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. К. : Видавничий дім «Освіта», 2014. С. 208).

III. З тексту виписати займенники та виконати морфологічний розбір їх за схемою:

1. Аналізована словоформа. 2. Частина мови; початкова форма. 3. Група за співвіднесеністю з частинами мови. 4. Розряд за значенням. 5. Група за будовою. 6. Рід. 7. Особа. 8. Число. 9. Відмінок. 10. Морфемний аналіз. 11. Спосіб творення. 12. Синтаксична роль. 13. Правопис.

***Виконуючи це завдання використовуйте таблиці 1– 8.**

В-1. За татарським бродом коні топчуть яру руту і туман. За татарським бродом із сивого жита, з червоного маку народжується місяць, і коло козацької могили, як повір'я, висікається старий вітряк.

А в татарському броді глухо бухикають весла: похилі, пеначо давнина, діди лодь-лодь снують на човнах-душогубках, і не знати, що вони виловлюють – рибу чи далеку минувшину, бо тут, над берегом, і соняшники, немов щити, бо тут, над водою, і комар дзвенить, як ординська стріла, бо тут і досі хвиля вимиває зотлілий посів зотлілого часу: чийсь таляри, чийсь щерблені стріли і щерблені кості.

О пам'ять і смуток землі, чи минулися ви? Чи минулись? Бо й тепер од печалі сивіє жито над Ханським і Чорним шляхами, бо й тепер є татарські броди й козачі могили. Це давнина, це наша гірка, немов полин, давнина, її вже забуває час по книгах і кобзарі по майданах (М. Стельмах).

Але й досі в хатах-білянках, що підсніжниками зійшли на долонях узлісь і степів, печаляться матері котовців і червоних козаків; і досі в накупаних сонцем і грозами полях з-під серпа і сльози поглядають матері на приімлені шляхи, по яких пролетіли та й залетіли в югу історії коники-коні.

О наші передчасно посивілі матері, із сапкою в руках, із серпом на плечі та болючою в очах югою. Ви не проходили гімназій, ні вищих, ні нижчих шкіл. Вашою єдиною школою і книгою була книга землі, зерно у землі, сонце над землею, і діти біля персів, і діти біля ніг.

Золоте Відродження змалювало людству мадонн. А хто змалював наших босоногих мадонн із сапкою в руках чи серпом на плечі та дитям біля персів, що знали не шовки, а лише нерівне, шорстке полотно? І чи зрозуміють це ті, що вже не знатимуть полотна і полинового смутку давнини? Чи будуть довіку не як ношу, а як вдячність нести в душі свято і сум материнських очей і синівську вірність батькам, що шаблями вирубували новий час на чорних та ханських шляхах, щоб вони, ці шляхи, zostалися тільки полином пам'яті, а не шрамами сьогодення?.. (М. Стельмах).

В-2. Отак і він, Данило, ще неоперений, залишився без батька-матері. Батька на далекій Золотій Липі забрала війна, коли йому, Данилові, було вісім років, а мати ще кілька літ і на шляхах, і на торжищах, і в спілому сріблї жита, і коло бродів допитувалась у людей: чи десь не бачили, чи, бува, не чули... Та й, не допитавшись на цьому світі, пішла на той, мов стеблина сивого жита. І на землі не стало ще однієї жниці, а на небі зажеврїла ще одна зірка. І вже ніхто не почує її земного голосу.

Розлилися води
На чотири броди,
Що в першому броді
Соловей співає,
Соловей співає –
Весну розвиває...

Це весною, коли нуртувала і шаленїла хмїльна вода. А влітку, як тільки задзвонять коси па лузі, для нього, малого, в неї була інша пісенька: «Був собі журавель та журавка, накосили сінця повні ясельця».

І навіть у снах він бачив і чотири броди, і солов'я, і журавля з журавкою, що старались на сіно, тільки довго не міг збагнути, як це соловей весну розвиває, а коли збагнув – здивувався і зрадїв, ніби руками доторкнувся до таємничої квітки образу. Та в цю пору мати його вже не співала...

Якогось синього-синього вересневого вечора він поспїшав до неї з робїтфаку. Ось і його річка, що має чотири броди, ось і принишкле село з корогвами тополь, ось і його могутні ясени над стемнілим тином, і старенькі вдовині ворїтця, що кигикають, мов чайка, і під солом'яною шапкою хатина, що тримає у віконцях сповїйпїсть місяця. Прикладеш до них руку і теж маєш на нїй місячний посїв. Він постукав у віконце, щоб мати відчинила йому двері, прислухався до її ходи. Та не почув більше материних кроків і ніхто не відчинив йому дверей.

Як страшно людині, коли їй нема кому відчинити дверей. І все одно він і досі, вертаючись пізно додому, стукає в це віконце з місячним маревом чи

клубками темені і прислухається до хати, до матеріної ходи. Коли б він міг повернути її кроки, її руки, що іноді шорстко і м'яко лягали йому на голову, її тихий, заспокійливий голос, що струмком бринів біля його сну і струмками видобував зі сну:

– Данилку, вже скоро сонце зійде.

Вона ні разу в житті не проспала сонце. Ні разу! Якби він був маляром, то намалював би її з сонцем на плечі. Та не сонце, а вишню і хрест вона має в узголів'ї. Влітку на хресті краплинами крові червоніють вишні, восени здригається лист, узимку намерзає сніг, а весною він нанизується селянкою сліз... Був собі журавель та журавка. І не стало їх. А журавлина оболонь так само заростає травною, от лишень рани не заростають...

Тільки й рідні зосталось у Данила – бідова тітка Марина в Копайгородку та двоюрідна сестра у присілку. І чи зітхає, чи не зітхає вода в татарському броді, а Оксана все очікує брата з дороги. Стрічає вона його віястим усміхом, проводить печаллю, і тоді в її прижурених очах стоять такі сині сльози, як роса на розквітлому льоні.

– Не сумуй, сестро, – пригорне до себе, схилиться підкучерявленим житнім чубом над нею.

– То не я, то моє бездолля сумує, – так скаже, що несамохіть оглянешся, чи не причаїлася десь поблизу жіноча судьба... (М. Стельмах).

В-3. Красивим доля не поспішає важити щастя. Не відважила його й Оксані.

Ще зовсім недавно, де не йшла вона, людські очі, немов здивовані зорі, осявали її. А дівчина під ними соромливо, занепокоєно и радісно нахилила голову. Не одне молоде серце вразила її врода, не один човен вечорами прибивався до татарського броду, та ні в один не поспішала сісти Оксана. Все їй не було часу, все вона вививалась і в жіночій, і в чоловічій роботі, вививалась, як у танці, бо хто ж, як не свої руки, принесуть у її сирітство і щматок хліба, і сорочку білу, і такі чоботята, якими можна лихо топтати, в яких можна й на люди вийти. Навіть клятї господині, яким не догодить ні чоловік, ні наймит, пі

сам пекельник, полювали за сирітськими руками. І тільки нечупари витріщувались на дівчину: чого, мовляв, щодня навіть на поління йти в чистій сорочці?

– Так у нас же вода не купована, – віджартовувалась Оксана і лебідкою проходила між захланністю тих, що з потом і брудом греблись до багатства.

– То вона отак хлопців принаджує, – сичали ті, які помічали, що жодні парубоцькі очі не оминають Оксанине личко і стан.

Та сама Оксана не зважала ні на ті очі, ні на ті слова, бо їй треба хліб заробляти, честь берегти.

А час ішов: весною – сіячем, улітку – косарем, восени – молотником, узимку – мірошником. Весною на дівочі голови час клав вінки, узимку – намітки. І вже на весіллях своїх подруг у душу Оксани забивався тривожний холодок: чому ж я не думаю ні про кого?

Це не любов, а неясна тривога материнства приходила до неї раніше любові. Не раз ця тривога материнства передчасно підштовхує дівчину до того, що не стало коханням. Це підсвідоме відчувала й Оксана і дедалі частіше вечорами дивилася на татарський брід, на дорогу за бродом і на Чумацький Шлях над світом.

Між туманними зорями ловили вітер вітряки, під туманними зорями лежала вся її хліборобська сторона, що трималась на рахманному житі і добрих спокійних орачах. І хтось же повинен прийти звідти, сказати неказане, розбудити те, що вже, немов дитя, полохливо ворушилося під серцем. Юна любов завжди починається з очікування. Іще не полюбивши нікого, дівчина в незрозумілій тривозі ждала його, і чийсь таємничі очі з'являлися їй з вечорів, і чийсь кроки бентежили її, і комусь на всі чотири броди посидала свій голос, щоб по ньому хтось прийшов до неї (М. Стельмах).

В-4. Знайомий світ і вужчав, і ширшав перед нею і обдавав її то страхом, то надіями. Отак і дійшла до високої громобитної дзвіниці, що мовчала всі ці дні страсного тижня, як нібито мовчали колись у цю пору апостоли. Унизу в пій

було замкнено зерно і запорозькі при зброї святі, видерті за велінням владики з прадавнього іконостаса, а вгорі, біля дзвонів, дрімали і прокидались весняні вітерці.

Оксана плечем налягла па дубові двері дзвіниці, нони заскрипіли, сполохали відлуння, сполохали кажана, а віп, шугнувши шматком темені над головою, налякав її – і вода з горнятка хлюпнула па землю. Ось тобі й маєш недобру прикмету. Іти чи не йти до тих високих дзвонів? Оксана притулилась до одвірка, подумала і, не чуючи серця, ввійшла в дзвіницю; знизу, з глибинних засіків, пахнуло підопрілим зерном, старими корогвами, задавненим воском, а згори шерехкотіло перестояним деревом.

Скрипливими східцями дівчина почала підійматися до дзвонів, вони дрімотно озвалися на її ходу, наче хотіли заговорити до неї. Найбільший дзвін чимсь нагадував діда Корпія, коли той у потемнілому солом'яному брилі виходив із степових вечорів.

З високості Оксана глянула на землю. Таємнича, мов недоказана казка, вона піднімала вгору підсинені, оброшені зорями хати і підпирала небо темними лапатими руками яворів. Біля самого лісу, мов квітка папороті, розцвів самотній вогник, пригас і знову розкрив сполохані пелюстки. Хто там біля нього гріє руки, чи душу, чи виглядає когось? І, скрадаючись, любов іде до любові, щоб мати вечоровий хміль і поранковий жаль, як мали їх її посестри.

Подумавши про це, про кохання своїх подруг, Оксана знітилась, і все її чарування здалося забобоном. Ну що з того, коли вона обміє дзвона водою і скаже йому:

– Дзвоне мій співучий, дзвопо голосистий, як у тобі б'ється серце, хай так заб'ється серце Ярослава; як тебе здалека всі чують, хай мене почує Ярослав; як ти привертаєш до себе людей, хай до мене привернеться Ярослав...

Хіба може мертва мідь привернути любов, коли по привертає її навіть серце? Не судьба, виходить. Тож не обманной повір'ям ні себе, ні час.

Оксана знову з тугою подивилась на землю – тепер вона кудись пливла з підсиненими і оброшеними зорями хатами, з вибіленими дорогами, з купинами

дерев, і в невідоме пливла дзвіниця з пришишклими вітерцями, з пришишклими дзвонами, що ждали великодня. Дзвони завжди, не так як людина, мають свій великдень. Уже прощаючись, дівчина припала до великого дзвона, а віп щось зашепотів їй. От тільки що? Бо дзвони мають у собі великодні, і похоронні голоси. Оксана, постоявши щн в мідному товаристві, як сновида, почала спускатися вниз. Перед нею ворушилась темінь, навкруг неї снував чігі[кий острах... Хоч би тепер зустрівся їй Стах – усе було б спокійніше (М. Стельмах).

В-5. Біля вітряка, що стояв па пагорбі», підіймався владар нічного неба; росячи росу, він погойдував тіні і змовницьки поглядав на всю землю; Оксана, схрестивши руки на грудях, благальне подивилась на місяць, а той лагідно посміхнувся їй. І цього було досить, щоб повеселішати дівчині й спокійніше поспішити зі своєю самотиною до своєї самотини. І враз за річкою зацвів золотий кущ багаття. Чи не Стах просвіщає їй доріжку?

Неподалік од татарського броду, де навшпиньки спинався долинковий туманець, окреслилась постать людини. Доброї чи лихой? Оксана завмерла, а далі не повірила сама собі: назустріч ішов Ярослав. З несподіванки він вражено зупинився, спохмурнів. Але в дівочих очах просвічувалась не провина, а сама любов. Значить, Оксані так гарно було з кимось зустрічати нічку, що навіть збентеження не лягло на її обличчя. Кому ж висяюють ці очі?

– Хіба ж, дівчино, можна так пізно ходити? – сказав з докором, з тугою і для чогось, як на свідка, кивнув головою на місяць. – Уже он скоро перші півні заспівають.

– Я люблю, коли співають півні – вони людям ранок виспівують, – довірливо поглянула на хлопця і непомітно для себе потягнулась до нього.

– Оце так! – оторопів Ярослав, потім запитав грубо, щоб приголомшити її і приглушити власні болі: – А ще кого ти любиш?

– А вам ніби не байдуже? – болісно посміхнулась йому. Хлопець у думці вилаяв себе за грубість.

– Не байдуже, Оксано. Але ж ти не скажеш.

– І не сказала б, та мушу.

– Мушиш?

– Авжеж, бо ви, кажуть, їдете з села, – зажурено дивиться на нього і на придолинковий туманець, що стоїть за ним.

– То й що, Оксано? – дрогонув голос Ярослава, і тепер уже він потягнувся до неї.

– А їдете ж?

– Їду.

– Ой!

Чорні птахи шарпнули її плечі, груди. Чи це вони прилетіли з тієї дзвіниці, де вона даремно сподівалася привернути хлопця. Борючись із плачем, дівчина відвела погляд од броду, де біглаграла вода: доганяй — не здоженеш.

– То й що, Оксано? – Крихітка надії ворухнулась у душі хлопця.

І вона, чавлячи болі й сором, глянула собі під ноги:

– Би поїдете, а я буду сохнути за вами.

– Ти що говориш! – мало не скрикнув Ярослав. – Такого не може бути.

– Чому ж не може?

– Бо ти ж гарна, як мальована...

– То й що з того малювання?

Ярослав заглянув їй у вічі: може, там одпа насмішка? Але там були дві довірливі зорі.

– Справді будеш сохнути за мною?

Вона оглянулась довкола, на ті трави, що дрімали в синім мерехтінні, на той блакитнаво-срібний сон, що натрушував місяць на землю (М. Стельмах).

Займенник як частина мови

Таблиця 1.

Займенник – це самостійна частина мови, яка не називає предмет, ознаки чи обставини, а лише вказує на них (<i>ти, мій</i>).			
Погляди на частиномовний статус займенника	Загальнокатего­ріальне значення	Морфологічні категорії займенника	Синтаксичні властивості
<p>1. О. М. Пешковський, Л. В. Щерба, І. Р. Вихованець та ін. не вважають займенники самостійною частиною мови, називають ці слова займенниковими іменниками(я, ти, він), прикметниками(наш) та ін..</p> <p>2. В. В. Виноградов як окрему частину мови в російській мові виділяє тільки предметно особові займенники(особові, зворотний, питально-відносні, неозначені і заперечні).</p> <p>3. Традиційний погляд на займенники як окрему частину мови обстоюють О. О. Шахматов, Л. А. Будаховський та ін..</p>	<p>Категоріальним значенням є не назва предмета, ознака, обставини, а вказівка на них(тобто дейксис). За значенням займенники поділяються на дев'ять груп: особові, зворотний, присвійні, питальні, відносні, вказівні, означальні, заперечні, неозначені.</p>	<p>1. Категорія істоти/неістоти</p> <p>а) займенники, що вказують тільки на неістоту(<i>що</i>);</p> <p>б) займенники, що вказують тільки на істоту(<i>я</i>);</p> <p>в) займенники, що можуть вказувати на істоту і на неістоту(<i>він, воно, себе</i>)</p> <p>2. Категорія роду:</p> <p>а) не мають категорію роду: прислівникові займенники(<i>там</i>), числівникові займенники(<i>скільки</i>)</p> <p>б) мають категорію роду: всі прикметникові займенники: ч.р. <i>він, хтось, хто-небудь, дехто, ніхто</i>;</p> <p>ж.р. <i>вона</i>; с.р. <i>воно, що, щось, що-небудь, будь-що, дещо, ніщо</i>.</p>	<p>1. Займенники в реченні виконують функцію членів речення:</p> <p>а) підмета;</p> <p>б) присудка;</p> <p>в) означення;</p> <p>г) додатка;</p> <p>д) обставини.</p> <p>2. Займенники в словосполученні можуть бути головним і залежним компонентом.</p> <p>3. Займенники здатні самостійно утворювати семантично і структурно завершені однослівні або багатослівні речення: <i>Хто? Що таке?</i></p>

Таблиця 2.

Класифікація займенників за значенням

Назва розряду	Значення або роль у мовленні	Граматичні особливості	Приклади
Особові	вказує на ту особу, про яку йде мова	служать граматичним вираженням 1-ї, 2-ї, 3-ї особи; змінюються за відмінками; мають форми однини і множини; рід властивий лише займенникам 3-ї особи	<i>я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони</i>
Зворотний	вказує на ту особу, про яку йде мова	не має ні роду, ні числа; змінюється за відмінками; у реченні буває додатком, інколи обставиною	<i>себе</i>
Питальні	містять у собі питання про особу, предмет, знаку, приналежність	<i>хто? що?</i> не мають роду і числа; змінюються за відмінками; займенники <i>який?, чий?, котрий?</i> змінюються за родами, числами і відмінками; займенник <i>скільки?</i> за відмінками	<i>хто? що? який? чий? котрий? скільки?</i>
Відносні	служать для зв'язку простих речень у складному	мають ті ж граматичні особливості, що й питальні	<i>хто? що? який? чий? котрий? скільки?</i>
Неозначені	вказують на невизначені предмети, ознаки, кількість	утворені від питальних займенників додаванням часток; мають такі ж граматичні особливості, що й питальні	<i>хтось, хто-небудь, дехто, дещо, що-небудь, деякий, абиякий, будь-що, будь-хто, який-небудь та ін.</i>
Заперечні	служать для заперечення наявності предмета, ознаки, кількості	утворені від питальних займенників, мають такі ж граматичні особливості, що й питальні	<i>ніхто, ніщо, ніякий, нічий</i>
Присвійні	вказують, якій особі належить предмет	змінюються за родами, числами, відмінками	<i>мій, твій, свій, наш, ваш, їхній (його, її)</i>
Вказівні	виділяють серед інших предмет, ознаку, кількість	займенник <i>стільки</i> змінюється з відмінками, а решта займенників – за родами, числами, відмінками	<i>той, цей, такий, стільки</i>
Означальні	виражають якісне означення	змінюються за родами, числами і відмінками	<i>весь, всякий, кожний, самий, сам, жодний, інший</i>

Таблиця 3.

Класифікація займенників за функцією

<p>дейктичні – це займенники, які вказують на учасників і умови мовлення: я – мовець, ти – слухач, ваш – належний слухач, цей – ближній до місця мовлення, той – дальній від місця мовлення. До дейктичних належать: а) особові – я, ти, ми, ви; б) присвійні – мій, твій, наш, ваш; в) вказівні – той, отой, цей, оцей, такий, отакий; г) локативні прислівникові займенники – тут, отут, там, отам, туди, сюди, звідси, звідти; д) темпоральні – прислівникові займенники – тоді, отоді, тепер, зараз; ж) причинний прислівниковий займенник – тому; з) способу дії – так, отак; к) міри і ступеня – стільки, настільки.</p>	<p>анафоричні – це займенники, які розкривають свій зміст за допомогою попереднього або наступного контексту. До анафоричних займенників належать: а) особові-предметні – він, вона, воно, вони; б) присвійні – його, її, їхній; в) вказівні прикметникового типу – той, цей, такий (вживаються і з дейктичною функцією); г) відносні прикметникового типу – який, котрий, чий у функції сполучних слів при підрядних реченнях; д) відносні іменникові – хто, що та ін.</p>
--	---

Таблиця 4.

Класифікація займенників за співвідношенням з іншими частинами мови
--

<p>іменникові займенники вказують на предметність, виражену в категоріях роду (непослідовно), числа, відмінка: особові(я, ти, ми, ви); предметно-особові (він, вона, воно, вони); зворотний (себе); питально-відносні (хто, що); неозначені (хто-небудь, будь-хто та ін.); заперечні (ніхто, ніщо);</p>	<p>прикметникові займенники зближаються з прикметниками за категоріальним узагальнено-якісним значенням, але не називають його, а вказують на нього: присвійні (мій, твій, свій, наш, ваш, їхній); вказівні (цей, той, такий); означальні (сам, самий, весь, всякий, кожний, інший); питально-відносні (який, котрий, чий); неозначені (який-небудь); заперечні (ніякий, нікотрий, нічий, жодний);</p>
<p>числівникові займенники вказують на кількість і цим співвідносяться з числівниками: скільки, ніскільки, стільки-то, скільки-небудь, скількись;</p>	<p>прислівникові займенники вказують на спосіб дії (як, як-небудь); час (коли, колись); місце (де, казна-де); причину (тому, чому).</p>

Таблиця 5.

Парадигма відмінювання відносних і питальних займенників							
Відмінювання	Однина						Множина
	Н.	хто	що	скільки	чий	чия*	
Р.	кого	чого	скільких	чийого	чийї*	чийого	чийїх*
Д.	кому	чому	скільким	чийому,	чийїм	чийому	чийїм*
З.	кого	що	як Н. або Р.	чиєму*	чию*	чиє*	як Н. або
О.	ким	чим	скількима	як Н. або Р.	чиєю*	чийїм*	Р.
М.	(на)	(на)	(на)	чийїм*	(на) чийїм*	(на)	чийїми*
	кому	чому	скільких	(на) чийому		чийому	(на) чийїх*
	(на) кім	(на) чім		(на) чиєму*		(на)	
				(на) чийїм*		чиєму*	
						(на) чийїм*	

Таблиця 6.

Парадигма відмінювання означальних займенників				
Відмінок	Однина			Множина
	чоловічий рід	жіночий рід	середній рід	
Н.	весь	вся**	все (усе)	всі (усі)
Р.	(увесь)	(уся)**	всього	всіх
Д.	всього	всієї	всьому	всім
З.	всьому	всій	все	всі (усі),
О.	весь	всю	всім	всіх
М.	(увесь), всього	всією	(на) всьому, (на)	всіма
	всім	(на) всій	всім	(у) всіх
	(на) всьому, (на) всім			

Таблиця 7.

Парадигма відмінювання вказівних займенників				
Відмінок	Однина			Множина
	чоловічий рід	жіночий рід	середній рід	
Н.	Цей	Ця	Це	Ці
Р.	Цього	Цієї	Цього	Цих
Д.	Цьому	Цій	Цьому	Цим
З.	Як Н. або Р.	Цю	Це	Як Н. або Р.
О.	Цим	Цією	Цим	Цими
М.	(на) цьому, (на) цім	(на) цій	(на) цьому, (на) цім	(на) цих
Н.	Той	Та	Те	Ті
Р.	Того	Тієї, тої	Того	Тих
Д.	Тому	Тій	Тому	Тим
З.	Як Н. або Р.	Ту	Те	Як Н. або Р.
О.	Тим	Тією, тою	Тим	Тими
М.	(на) тому, (на) тім	(на) тій	(на) тому, (на) тім	(на) тих

Таблиця 8.

Парадигма відмінювання вказівних займенників				
Відмінок	Однина			Множина
	чоловічий рід	жіночий рід	середній рід	
Н.	Твій	Твоя	Твоє	Твої
Р.	Твого	Твоєї	Твого	Твоїх
Д.	Твоєму	Твоїй	Твоєму	Твоїм
З.	Як Н. або Р.	Твою	Твоє	Як Н. або Р.
О.	Твоїм	Твоєю	Твоїм	Твоїми
М.	(на) твоєму, (на) твоїм	(на) твоїй	(на) твоєму, (на) моїм	(на) твоїх
Н.	Мій	Моя	Моє	Мої
Р.	Мого	Моєї	Мого	Моїх
Д.	Моєму	Моїй	Моєму	Моїм
З.	Як Н. або Р.	Мою	Моє	Як Н. або Р.
О.	Моїм	Моєю	Моїм	Моїми
М.	(на) моєму, (на) моїм	(на) моїй	(на) моєму, (на) моїм	(на) моїх

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яка частина мови називається займенником?
2. Який лінгвістичний статус займенника? Яке місце займенника у традиційній класифікації частин мови?
3. Які морфологічні ознаки властиві займеннику?
4. Яку синтаксичну роль виконують займенники? Приклади доберіть із творів Т. Шевченка.
5. Які займенники називаються узагальнено-предметними (іменниковими)?
6. Які займенники називаються узагальнено-якісними (прикметниковими)?
7. Які займенники називаються узагальнено-адverbіальними (прислівниковими)?
8. Які розряди займенників за значенням виділяють у сучасній українській мові?
9. Які характерні особливості (значення, морфологічні ознаки) мають:
 - а) особові займенники;
 - б) особово-вказівні займенники;
 - в) зворотний займенник;
 - г) присвійні займенники;
 - г) вказівні займенники;
 - д) означальні займенники;
 - е) питально-відносні займенники;
 - є) заперечні займенники;
 - ж) неозначені займенники?
10. Які відмінкові форми мають особові займенники 1-ї і 2-ї особи?
11. Яку парадигму мають особові займенники 3-ї особи?
12. Яким іменниковим займенникам властиві варіантні основи?
13. Які відмінкові форми має зворотний займенник?
14. Яку парадигму мають питально-відносні узагальнено-предметні займенники?

15. Які відмінкові форми мають заперечні узагальнено-предметні займенники?
16. Як відмінюються неозначені займенники?
17. Які відмінкові форми мають присвійні займенники?
18. Як відмінюються означальні займенники?
19. Яку парадигму мають вказівні займенники?
20. Яку парадигму мають питально-відносні узагальнено-якісні займенники?
21. Які відмінкові форми мають заперечні узагальнено-якісні займенники?
22. Які відмінкові форми мають займенники, що співвідносяться з числівниками (узагальнено-адвербіальні)?
23. Що називають прономіналізацією? Приклади прономіналізації доберіть з творів художньої літератури.

Практичне заняття № 4

ТЕМА: ЗАГАЛЬНОДІЄСЛІВНІ ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ

ПЛАН

1. Граматична категорія виду дієслова. Творення корелятивної видової пари. Парновидові, Двовидові та одновидові дієслова.
2. Категорія перехідності / неперехідності дієслова як морфолого-синтаксична категорія.
3. Категорія стану дієслова:
 - а) активний стан; б) пасивний стан; в) зворотно-середній стан; г) нульовий стан.

ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 492 с.

2. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. 7-ме вид., стер. К. : Вища шк., 2009. 430 с.

3. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. К., 1988. 198 с.

2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ.

граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська / за ред. І. Вихованця. К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.

3. Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. К. : Видавничий дім «Освіта», 2016. 271 с.

4. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. С.156 – 227.

5. Граматика сучасної української літературної. Морфологія [автори: І.Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.

6. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. Вінниця: «Поділля 2000», 2003. 464 с.

7. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. К., 1969. 583 с.

8. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К. : Знання, 2013. 524 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання І. Зі словника української мови (в 11-ти томах) виписати 10 багатозначних дієслів, пояснити їхнє значення та визначити вид.

Завдання ІІ. З творів Павла Загребельного виписати 10 речень з перехідними дієсловами.

Завдання ІІІ. У поданому тексті підкреслити дієслова та визначити їхній стан.

В-1.

ЗОЛОТЕ СЛОВО МОНОМАХА

Володимир Мономах увійшов в історію не тільки мудрим правителем, а й відомим письменником. Цей князь дбав про просвіту рідної землі, кохався в книгах, вільно володів п'ятьма мовами. Він залишив знамените «Повчання»

дітям. Це слова зрілої людини про те, як належить жити в світі, яких законів слід дотримуватися. Ось деякі поради Володимира Мономаха.

«Діти мої або хто інший, слухаючи мою грамоти цю, не посмійтесь над нею, а прийміть її до свого серця. І не лінуйтеся, а щиро трудіться.

Перш за все не забувайте убогих, а яко можете, по силі годуйте їх і подавайте сиротам. І вдову захистіть, не давайте сильним губити людину. Старих шануйте, як батька, а молодих, яко братів. Брехні остерігайтесь, і пияцтва, і облуди, від того душа гине і тіло. Куди б ви не верстали шлях своєю землею, не давайте отрокам своїм чинити зло і шкоду ні селам, ні посівам, щоб люди не проклинали вас. А куди б не прийшли і де б не зупинилися, напійте і нагодуйте нужденного. Хворого навідайте, покійника проведіть в останню дорогу, бо всі ми смертні. Не промініть ніколи людину, не привітавши її, і добре слово їй мовте» (М. Слабошпицький).

В-2. Велетенський чоловік з побитим крутою сивизною диким заростом на голові й на обличчі, прикритий спереду шкурою тура, зачепленою грубим ремнем за схожу на стовбур старого дуба шию, чаклував над полум'ям. Червоне, жовте, сизе, а то зненацька шугне звідти чорне і злякано сховається за миготливу червоність, бузкова каламуть розчиняється в ніжній синяві, – барви народжувалися, вигравали, мінилися, барви жили буйним, веселим життям спершу в горні, потім на обличчі, на широких дідових руках, на всій його могутній постаті, а відтак пливли на Сивоока, проходили крізь нього, і він відчував, що починає жити цими барвами, оцими вогняними спалахами в задимленій хижі, а ще він жив відвагою такою самою, як та, що була в дідових руках, коли вони без страху занурювалися в нуртовисько полум'я і дістлвали звідти заціловані вогнем дивні речі, що світилися барвами, ще несподіванішими й яснішими, ніж бачив хлопець на землі й на небі.

Дід був – Родим, а він – Сивоок. Це сприймалося як даність, це починалося ще з непам'яті так само, як полум'я, як дідові руки, як податлива глина в тих руках, як веселковість барв, серед якої виростав малий (П. Загребельний).

В-3. Родим не казав Сивоокові ніколи нічого, не пояснював, що діється в полум'ї і на глині, на яку крізь соломинки, вставлені в турячі роги з краскою, краплювалися співучі барви. Не почув з його уст малий назви жодного бога, але незабаром знав уже всіх, вловивши то раз, то вдруге з уст заброд-купців, які торгувалися з Родимом за його посуд і за його богів, і вже знав, що отой чотирилиций, скупчений у мудрості своїх чотирьохликів, повернутих на всі чотири сторони світу, – Світовид, а той гнівливий, іскряно-жовтий – то бог блискавиць Перун, а зелений, мов причаєність лісових гущавин, – пастуший покровитель Велес, а той надутий, мов купка, широконоздрий, з жадібними очима – то Сварог, верховний бог неба і світу; найліпший же для Сивоока видавався Ярило, господар всього плодючого й родючого, щедрий, всемогутній мідяноголий бог, завітчаний таким веселим зелом, яке нікому й не снилося. Сивоок довго не міг збагнути, чому найближче до серця йому саме цей бог, і тільки згодом, якимось випадком, підгледівши, як Родим з особливою старанністю чаклує над новим Ярилом, побачив: підгледівши, як Родим з особливою старанністю чаклує над новим Ярилом, побачив: дід дає богові своє поличчя!

В цьому Сивоок не вбачав нічого дивного, бо вже давно запримітив спільність між богами і дідом Родимом. Мовчали боги, мовчав і Родим (П. Загребельний).

В-4. Як той чорний крук, визирав у темряві, де лежали Родимові боги. Чи наділений був од свого Христа даром, чи мав надзвичайно вигострене око на все, що недбало лежить, а чи просто хтось заздальгідь намовив його, підказав? Хоч як воно там було, а тільки понурий заброда, вигукнувши свої слова про нищення, спрямувався одразу до кутка, де зберігалось дороге Родимові його працею, вмінням, надто ж – вірою, успадкованою від предків, які ще й з могил керували всіма живущими, направляли їхні дії і душі. Чорний плутовався в довгій своїй киреї, поки він зумів ступнути раз, його поплічники, певно, вже набувши попередньо відповідного вміння, миттю сипнули з двох боків, завирували по хижі, ламали все, трошили, нищили.

– Не руш! – страшним голосом гукнув Родим і з нелюдським стогоном похилився на чорного, заносючи свій широкий меч, заносючи не нагально, як тоді, коли боронився від настирливих зайд-купців, а мовби намірюючись тільки відлякати напасників, примусити їх схаменутися, відступити, поки не пізно. Але згубним виявився Родимів намір. Ще не встигла рука його підняти меча догори, ще повільно рухалася вона, описуючи велику дугу, як раптом позаду, не примічений ні Родимом, ні навіть Сивооком, який, здавалося, не випускав з ока нічого, що діялося внизу, меч блиснув коротко й зловісно, і Сивоок з жахом побачив, як Родимова правиця, мов у кошмарному видінні, відокремилася від тіла і разом з мечем зів'яло впала на землю. Тоді набігло ще кілька ззаду й з боків, зблиснули мечі, сталася колотнеча, а коли все розскочилося, Родима не було, тільки темніло щось на долівці, велике й нерухоме (П. Загребельний).

В-5. Один був мов веселе палахкотюче полум'я, другий – темний, ніби земний кряж, один, здавалося, ще й не усвідомлював до пуття, на що зважився, другий трактував сутичку поважно, бо вже раз він став до бою, то мав бути бій, мав тут бути переможений і переможець, один мав піти собі далі, як і досі ходив вільно й незалежно, а другий лягти, може, й довіку. По тому, як напружилися м'язи на могутній шиї в Бутеня, як виставив він на супротивника свої неосяжні роги, можна було не мати ніякого сумніву щодо перебігу сутички, і Сивоок немало дивувався легковажності Рудевій. А той і собі надувся, напиндючився, наставив свої тонкі ріжки проти замшілого пакілля старого і ще мовби й посунувся трохи наперед, щоб зчепитися в смертельному поєдинку з непереборним досвідченим туром, але в останню мить зненацька стрибнув убік, вихнув якимось смішно головою і, видно, й сам не відаючи, що чинить, шпортонув Бутеня рогом в заднє ліве стегно. Він загнав ріг так глибоко, що аж зупинився, переляканий свавільним своїм учинком, але відразу ж схаменувся, рвонувся всім тілом ще більше убік і, проорюючи в заволохатілому стегні Бутеня широку й глибоку борозну, вирвав свою зброю і кинувся навтіч.

Але Бутень не став його переслідувати. Глухо заревівши навздогін своєму ворогові, він тяжко повернувся і посунув до заростів. З широкої рани біла

густачервона кров. Тур ішов важче й важче, дедалі більше припадав на поранену ногу, але не падав, мабуть, не хотів ганьбитися перед усім турячим племенем, прагнув сховатися з своєю бідною, тому простував до молодих хащів, де знайшов би прихисток, і їжу, і, може, воду (П. Загребельний).

***Виконуючи домашнє завдання використовуйте таблиці 1 – 13.**

Таблиця 1.

Дієслово як частина мови

Дієслово – частина мови, що має категоріальне значення процесуальної ознаки і виражає його у граматичних категорій виду, стану, способу, особи, а також число і роду.

Загальнокатего ріальне значення	Морфологічні категорії	Синтаксичні властивості	Спеціалізовані афікси:
<p>Дієслово – носій динамічної ознаки, тобто представленої як дія або процес, що має певні часові показники і тривалість/нетривалість дії, початок процесу, ознаку закінченості, і власне дієслівна лексико-граматична ознака.</p>	<p>Дієслова характеризують динамічну ознаку в рівних часових площинах її розгортання, граничності – не граничності, реальності – гіпотетичності вияву, зв'язку з одним або кількома суб'єктами.</p>	<p>Відзначаються багатогранністю . Найголовнішою, або категоріальною, серед них є предикативна. Дієслова у реченні – присудки, типовими для дієприслівника є відповідно атрибутивна й обставинна функція.</p>	<p>-а-ти (співати) -н-ти (носити) -ну-ти (стукнути) -ува-ти (механізувати) -ичи-ти/-ничити ти (утаємничити) -учи/-ачи (утаємничити) -иш (принісши) -вши (помалювавши) -ка-ти (хникати)</p>

Система дієслівних утворень української мови

Семантичні особливості дієслова

Відмінюване дієслово, дієприкметник, дієприслівник, дієприкметник і предикативна форма на –но, –то утворюють вихідну дієслівну парадигму, в якій кожне утворення виступає з однакоим набором лексичних сем, але з різними граматичними семами

Відмінюване дієслово
Дієприкметник
Дієприслівник
Інфінітив
Предикативна форма на –но, –то

Таблиця 4.

Семантичні групи дієслів

<p>Семантична класифікація</p> <p>Розкриває зміст лінгвістичних понять дії, ставлення, становлення ознаки, стану як процесу</p>		
<p>Основні семантичні (лексико-семантичні) групи дієслів:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) дієслова руху 2) дієслова мислення 3) дієслова бажання 4) дієслова мовлення 5) дієслова волевиявлення 6) дієслова вияву почуттів 7) дієслова вияву ознаки 8) дієслова сприйняття 9) дієслова стану 10) дієслова ставлення 11) фазові дієслова 	<p>За семантичною повнотою:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) повнозначні 2) службові 3) допоміжні (семантично неповноцінні) 	<p>За валентністю (здітністю до семантичної сполучуваності з іншими словами):</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) одновалентні 2) двовалентні 3) тривалентні 4) чотиривалентні 5) п'ятивалентні 6) шестивалентні 7) нульвалентні

Таблиця 5.

Взаємозалежність дієслівних утворень

Дієслівне утворення	Категорія								Можливість включення у морфологічну пардигму
	аспектуальність	особа	час	спосіб	стан	відмінок	рід	число	
Дієвідмінюване дієслово	+	+	+	+	+	-	+/-	+	+
Дієприкметник	+	-	-	-	+	+	+	+	+
Предикативна форма на –но, –то	+	-	-	-	-	-	-	-	+
Дієприслівник	+	-	+	-		-	-		-
Інфінітив	+		-		-		-	+	+

Таблиця 6.

Категорія виду дієслова

Категорія виду – це несловозмінна морфологічна категорія, що ґрунтується на протиставленні двох часткових категорій.	
<p>Доконаного виду – повністю реалізована, обмежена граничним виявом., цілісна процесуальна ознака дієслова, напр.: <i>дати, зробити, написати, збудувати, назбирати.</i></p>	<p>Недоконаного виду – неповністю реалізована, необмежена граничним виявом, нецілісна процесуальна ознака дієслова. напр.: <i>давати, робити, писати, будувати, збирати.</i></p>

Таблиця 7.

Видові пари дієслів

Видова пара (ВП) – це дві лексично тотожні дієслівні слоформи, що різняться лише граматичною семантикою виду.	
Широке розуміння ВП: дієслова вважають видовою парою, коли її компоненти різняться не лише видовою, а й лексичною семою та словотвірним і лексичним значенням.	Вузьке розуміння ВП: видовою вважають тільки ту пару, компоненти якої різняться лише граматичною категорією виду за абсолютної тотожності лексичності значення.

Таблиця 8.

Класифікація дієслів за категорією виду

Дієслова		
Парновидові – утворюють корелятивні форми доконаного – недоконаного виду.	Двовидові – мають значення як доконаного, так і недоконаного виду.	Непарновидові – мають значення тільки доконаного або тільки недоконаного виду.

Таблиця 9.

Творення видових пар дієслів

Способи творення				
Продуктивні		Непродуктивні		
Суфіксальний: -ува-/ -юва-, - овува- -ва- -а- -ну- (-ону-)	Префіксальний: в- з- (с-, зі-) за- на- по- при- про-	Суфіксально- префіксальний (від окремих дієслів): вішати – повісити, падати –впасти, чіпляти– почепити.	Зміна наголосу Склика'ти – скли'кати, розкида'ти – розки'дати	Суплетивні основи Брати – взяти, говорити – сказати

Таблиця 10.

Способи дієслівної дії

Спосіб дієслівної дії (СДД) – це додаткова семантика, сформована в дієсловах словотвірними афіксами разом з видовим значенням.		
Основні СДД		
Часові – характеризують насамперед реалізацію відповідних процесуальних ознак у часі.	Кількісні (кратні) – характеризують дію з погляду її кількості, означають різний ступінь вияву дії, неповноту, послаблення або її посилення.	Оцінні – виражають особливості процесуальних ознак з погляду суб'єктивного сприймання їх мовцем.

Категорія перехідності/неперехідності

Категорія перехідності/неперехідності – це відношення дії, названої дієсловом, до об'єкта					
Перехідні (здебільшого це дієслово дії) – виражають спрямованість дії від суб'єкта до об'єкта			Неперехідні означають стани, дію, що не спрямована і не переходить на об'єкт		
Формальні ознаки	Етимологічні ознаки	Синтаксичні ознаки	Формальні ознаки	Етимологічні ознаки	Синтаксичні ознаки
Суфікс – юва: малювати Суфікс – и: білити	Запозичені дієслова (перважно): ін'єктувати, інкасувати	Об'єкт виражається прямим додатком, він є обов'язковим компонентом речення: читати книгу, не принесли дров	Постфікс –ся: боятися Суфікси – і/-а, -і/-йі, -іша/-ішай: кипіти -ну-/ -н-: жовкунти	Запозичені дієслова, що вказують на співвідношення двох і більше іменників, один із яких виступає реальним, а другий потенційним суб'єктом: контрастувати.	При перехідних дієсловах не може бути прямого об'єкта: він спить.

Таблиця 12.

Категорія стану

Стан – граматична категорія дієслова, яка передає взаємовідношення суб'єкта й об'єкта в процесі виконання дії	
Активний (основний) – дієслово позначає дію, джерелом якої виступає суб'єкт (виконавець дії, носій стану), формально представлений у реченні як головний підмет.	Пасивний – дія спрямована на об'єкт, формально виражений граматичним підметом. Реальний же суб'єкт дії або стану з формального погляду потрапляє у позицію додатка, вираженого формою орудного відмінка або ж не названого у відповідній синтаксичній конструкції.

Таблиця 13.

Зворотні дієслова

Зворотні дієслова становлять диференційний розряд дієслів активного стану у складі яких постфікс –ся (-сь) виконує словотвірну функцію					
Семантичні групи					
Власне-зворотні	Непрямо-зворотні	Загально-зворотні	Взаємо-зворотні	Потенційно-активні	Якісно-характеризувальні

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. На протиставленні яких значень ґрунтується категорія виду дієслова?
2. Які дієслова об'єднуються у складі видової пари?
3. Які дієслова називаються парновидовими?
4. Які дієслова називаються двовидовими?
5. Які дієслова називаються одновидовими?
6. Що таке перфективація? За допомогою яких префіксів утворюються дієслова доконаного виду від дієслів недоконаного виду?
7. За допомогою яких суфіксів утворюються дієслова доконаного виду в сучасній українській мові? Який процес називають імперфективацією?
8. Які дієслова належать до перехідних? Доберіть приклади з творів художньої літератури.
9. Які дієслова належать до неперехідних? Доберіть приклади з творів художньої літератури.
10. Які відношення дії виражає категорія стану дієслів?
11. Які дієслова називають одностановими? Доберіть приклади з творів художньої літератури.
12. Яку дію виражають дієслова активного стану? Приклади дієслів активного стану доберіть з творів художньої літератури.
13. Яку дію виражають дієслова пасивного стану?
14. Як утворюються дієслова пасивного стану в сучасній українській мові?
15. Яку дію виражають дієслова зворотно-середнього стану?
16. Які дієслова називають власне-зворотними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
17. Які дієслова називають:
 - а) взаємно-зворотними? б) загально-зворотними?
 - в) пасивно-якісними? г) активно-безоб'єктними? г) зворотно-пасивними? д) непрямо-зворотними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
18. Які дієслова в сучасній українській мові вважають нульового стану? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

Практичне заняття № 5

ТЕМА: ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ ОСОБИ, РОДУ, ЧИСЛА ТА СПОСОБУ ДІЄСЛОВА

ПЛАН

1. Граматична категорія особи дієслова. Значення особових форм. Парадигма дієвідмінювання особових форм.
2. Дієслова неповної особової парадигми. Вживання дієслів у власне-особовому, неозначено-особовому та узагальнено-особовому значеннях.
3. Безособові дієслова.
4. Категорія роду і числа дієслів.
5. Граматична категорія способу дієслова.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 492 с.
2. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. 7-ме вид., стер. К. : Вища шк., 2009. 430 с.
3. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. К., 1988. 198 с.
2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.
3. Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. К. : Видавничий дім «Освіта», 2016. 271 с.
4. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. С.156 – 227.
5. Граматика сучасної української літературної. Морфологія [автори: І.Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
6. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. Вінниця: «Поділля 2000», 2003. 464 с.
7. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. К., 1969. 583 с.
8. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К. : Знання, 2013. 524 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання І. Виконати тести

Які ознаки виражають дієслова?

- а) динамічні ознаки, пов'язані з діяльністю особи або з активністю предмета
- б) сталі ознаки предмета або кількість їх
- в) узагальнені статичні ознаки предметів
- г) ознаки іншої ознаки.

Які граматичні форми виділяють у парадигмі дієслова?

- а) особові, родові, узагальнені, незмінювані
- б) особові, родові, відмінкові, незмінювані
- в) родові, відмінкові, незмінювані, наказові
- г) особові, відмінкові, дієвідмінювані, незмінювані

Які дієслова називають первинними?

- а) які не походять від основ інших частин мови та не мають первинного слова
- б) які походять від основ інших частин мови та не мають співвідносного слова
- в) які не походять від основ інших частин мови, але мають співвідносне слово
- г) які походять від іменників та мають первинне слово

У якому рядку усі дієслова належать до первинних?

- а) ходити, сидіти, молоти, викати
- б) писати, сіяти, пекти, молоти
- в) лежати, пекти, сидіти, мукати
- г) везти, хвалити, славити, тикати

Які дієслова називають вторинними (похідними)?

- а) які не мають співвідносних для них слів
- б) які походять від інших частин мови?
- в) які походять тільки від іменників
- г) які мають не співвідносні для них слова

У якому рядку всі дієслова є похідними?

- а) сіріти, вечеряти, вчителювати, молоти
- б) ойкати, вощити, дякувати, писати
- в) курликати, ковалювати, червоніти, дерев'яніти
- г) руднути, буряковіти, вівчарювати, бігати

Яку функцію виконують у реченні дієвідмінювані форми дієслова?

- а) атрибутивну
- б) предикативну
- в) об'єктивну
- г) обставинну

У якому реченні особова форма дієслова виконує предикативну функцію?

- а) Не годиться журитися в пригоді такій,
Адже іншим ще гірше буває! (Леся Українка)
- б) Нам, працівникам пера, вручено коштовний скарб, неоціненний алмаз: народне слово. (М. Рильський)
- в) Недалеко від витoku Пруту витікає Чорний Черемош («Гуцульщина»)
- г) І не було ні одної струни на єгипетських арфах, Щоб не співала хвали повновладній цариці Єгипту (Леся Українка)

У якому реченні особова форма дієслова виконує предикативну функцію?

- а) Коли в дорогу ти збирався, казала мати, як прощавсь, щоб і чужого навчався, й свого ніколи не цуравсь (Д. Білоус)
- б) Попри всі крутизни і крутозлами, гоніння і заборони, епохальні події і революційні перевороти, українське рідне слово вийшло зміцнілим і загартованим (А. Загнітко)
- в) Минув той час, ті грози відгучали
Нові громи схрестились на мечах (Ліна Костенко)
- г) Спадає вечір сторожко, помалу,
ворушить зорі в темряві криниць (Ліна Костенко)

У якій строфі всі дієслівні форми є родовими?

- а) А ви тепер шукаєте їй кару.
Вона ж стоїть німа од самоти.
Людей такого рідкісного дару
хоч трохи, люди, треба берегти! (Ліна Костенко)

б) Звитяги наші, муки і руїни
безсмертні будуть у її словах.

Вона ж була як голос України,
що клетотів у наших корогвах! (Ліна Костенко)

в) Вже тиха осінь ходить берегами,
на вербах трусить листячко руде.

А Гриць бадилля тягне за ногами,
іде, маленький, дигає, іде... (Ліна Костенко)

г) А він прийшов тоді з-під Берестечка,
Страшна поразка душі всім пекла.
Дражливий став. Ледь що, вже й суперечка
Гіркі думки не сходили з чола (Ліна Костенко)

У якій строфі всі дієслівні форми є особовими?

а) – Якби ти добре в Бога попросила,
то мали б ми ще й радість на віку:
твоя пішла б за гетьманського сина,
а мій хазяйську сватав би дочку (Ліна Костенко)

б) Дощі наллють під хатою калюжу —
стоять хороми при мілкій воді.

А в тій калюжі плавають проз ружі
роменські гуси, наче лебеді (Ліна Костенко)

в) Ішли дівчата, освятивши квіти.
Я привіталась, проминула їх.

І раптом з гурту, десь позаду, звідти,
мені у спину пролунав той сміх (Ліна Костенко)

г) Такі пухкі у Галі рученята,
коса білява, куца і товста.
Як реп'яшки, зелені оченята
і пишно закоплені вуста (Ліна Костенко)

У якій строфі всі дієслівні форми є особовими?

а) Кажуть, море – синє і зелене,
більше за Дніпро і за Дунай.
Це не Ворскла, це якраз для мене,
там не знайдеш, скільки не пірнай (Ліна Костенко)

б) А вечір довгий, хуртовина струже.
Дівчата гомонять про те, про се.
В розмові я, сказати б, то не дуже.

А в пісні можу виспівати все (Ліна Костенко)
в) Часи були непевні, лиховісні.
Як хмари в небі, купчилась війна.
А це кохання почалося з пісні.
Могло урватись тільки, як струна (Ліна Костенко)
г) Той берег наш, урослий очеретом.
І наш лелечий, наш лелечий двір,
де на гнізді з вербовим мінаретом
старий лелека молиться до зір (Ліна Костенко)

У якій строфі всі дієслівні форми є родовими?

а) Нестерпний біль пекучого прозріння!
Яка мене обплутала мана?
Чи він мені, чи я йому – нерівня.
Нерівня душ—це гірше, ніж майна! (Ліна Костенко)
б) А люди судять, їм аби причину.
Дарма що лихо, що такі часи.
Ішла крізь очі, мов крізь колючину,
обдерта до кривавої роси (Ліна Костенко)
в) А суд, а суд! Яка страшна покута.
Послухати – життя як не моє.
А я неначе до стовпа прикута,
і хто захоче, той і обплює (Ліна Костенко)
г) А ще чогось жаліла за дощами,
за цвітом яблуневим, за хрущами,
за сонцем і за квітами в траві, –
якісь вони зробились, як живі (Ліна Костенко)

У якій строфі всі форми дієслова належать до невідмінюваних?

а) Зголоджений, я падав серед лісу
і руки дряпав об трухляві пні.
Я звірам заздрих, вовку заздрих, лису.
Тепла хотілось, затишку мені! (Ліна Костенко)
б) Тобі дано і вірити, й кохати.
А що мені? Які такі куші?!
Нелегко, кажуть, жити на дві хати.
А ще нелегше – жити на дві душі! (Ліна Костенко)
в) Відступник я. Нікчемний я і нищий.
Але ти любиш і тому прости.

Життя – така велика ковзаниця.

Кому вдалось, не падавши, пройти? (Ліна Костенко)

г) І не здригнеться наш пісенний край...

І море гнівом не хлюпне на сушу...

І попелом розвіяний Чурай

безсмертним болем дивиться у душу (Ліна Костенко)

У якій строфі всі форми дієслова належать до невідмінюваних?

а) Оце і все з людьми моє прощання —

ці діти, діти, цей ласкавий рій.

Спасибі вам за дерево пізнання —

оце єдине, де безсилий змій (Ліна Костенко)

б) Стояли люди злякані, притихлі.

Вона ішла туди, як до вершин.

Були вже риси мертві і застигли,

і тільки вітер коси ворухив (Ліна Костенко)

в) І тільки якось страшно, не до речі,

на тлі тих хмар і зашморгу була.

Ота голівка точена, ті плечі.

Той гордий обрис чистого (Ліна Костенко)

г) Триліси взяти, сотенне містечко.

Це ж ось недавно, це ж ось недалечко.

За кілька днів ворожої облоги –

ні жителя живого, ні залогі (Ліна Костенко)

Яку синтаксичну функцію виконує дієслово відпустити в реченні:

Тож відпустити дівчину негайно

і скасувати вирока того.? (Ліна Костенко)

а) підмета

б) присудка

в) додатка

г) головного члена односкладного речення

Яку синтаксичну роль виконує дієслово глянеш у реченні?

а) член односкладного речення головний

б) обставина

в) присудок

г) додаток

Яку синтаксичну роль виконує дієслівна форма витканий у реченні?

*Ген, килим, витканий із птиць,
летить над полем (Ліна Костенко)*

- а) іменної частини складеного іменного присудка
- б) узгодженого означення
- в) неузгодженого означення
- г) обставини

*Яку синтаксичну роль виконує дієслівна форма затуркана у реченні:
Ще, певно, я затуркана не зовсім.*

що чую шурхіт княжих багряниць (Ліна Костенко)?

- а) обставинну
- б) атрибутивну
- в) предикативну
- г) об'єктну

Яку синтаксичну роль виконує дієслівна форма втираючи у реченні:

*Поки геній стоїть, втираючи сльози, метушлива бездарність отари свої
пасе (Ліна Костенко)?*

- а) предикативну
- б) атрибутивну
- в) обставинну
- г) об'єкта

Яку синтаксичну роль виконує дієслово здавалось у реченні?

Вже так натомився за

краєм своїм тужити, що вірші,

здавалось, ридають уже під пером (Ліна Костенко)?

- а) вставного слова
- б) головного члена безособового речення
- в) присудка
- г) додатка

Яку синтаксичну роль виконує дієприкметник складені у реченні:

Останній жрець печального народу бурмоче гімни, складені колись (Ліна Костенко)?

- а) узгодженого означення
- б) неузгодженого означення
- в) іменної частини складеного присудка
- г) обставини

Яку синтаксичну роль виконує дієслово любіть у реченні:

*Любіть травинку, і тваринку,
і сонце завтрашнього дня, вечірню в попелі жаринку,
шляхетну інохідь коня (Ліна Костенко)?*

- а) присудка
- б) головного члена узагальнено-особового односкладного речення
- в) головного члена неозначено-особового односкладного речення
- г) головного члена безособового односкладного речення

Яку синтаксичну роль виконує дієприкметник не вбитий у реченні:

*Ні, чорнявий не убитий,
Він живий, здоровий... (Т. Шевченко)*

- а) підмета
- б) означення
- в) дієслівного присудка
- г) іменної частини складеного іменного присудка

У якій строфі усі дієслівні форми є особовими?

- а) Не співає чорнобрива,
Кляне свою долю.
А тим часом вороженьки.
Чинять свою волю –

Кують речі недобрії (Т. Шевченко)

б) В Московщині, доню моя!

Іди ж їх шукати, Та не кажи добрим людям,

Що є в тебе мати.

Проклятий час-годинонька... (Т. Шевченко)

в) Бодай же вас, чорні брови,

Нікому не мати,

Коли за вас таке лихо.

Треба одбувати!

А що дальше спіткається? (Т. Шевченко)

г) Отаке-то лихо, бачите, дівчата.

Жартуючи кинув Катрусю москаль.

Недоля не бачить, з ким їй жартувати,

А люде хоч бачать, та людям не жаль:

«Нехай, – кажуть, – гине ледача дитина (Т. Шевченко)

Завдання II. Підкреслити у тексті особові форми дієслова, визначити парадигму дієвідмінювання та закінчення особових форм.

В-1. 1. Літо збігло, як день, і з невлежаного туману вийшов синьоокий, золотозубий вересень (М. Стельмах). 2. Слухаєш, спостерігаєш природу в перші осінні дні й відчуваєш усю її урочисту красу (А. Волкова). 3. Де б не літав – повернешся додому, бо крила виростають із землі (Л. Горлач). 4. Ах, скільки радості, коли ти любиш землю, коли гармонії шукаєш у житті (П. Тичина). 5. Зелена трава горить – палає зеленим вогнем (Панас Мирний).

В-2. 1. І коли зійшов він на ганок, повітря здригнулося від гарматних і рушничних випалів, зграями птахів над головами злетіли шапки, лісом звелися рушниці, коси, пятиаршинні ратища (Ю. Мушкетик). 2. Ми завітали до баби Анасої, яка володіла таємницями «народної косметології» (Г.Маковії). 3. Погублю мудрість мудреців і розум розумних відкину, сказав один з тих темних, але запекло-впертих апостолів, які першими почали розповсюджувати

нову віру (П. Загребельний). 4. Зашепотіли збуджені листочки, оповідаючи сни свої, заметушилась у травиці комахня, розітнулося в гушині голосне щебетання й полинуло високо – туди, де небо міниться, де небо грає всякими барвами... (М. Коцюбинський). 5. Справжнє сонце навчишся цінить, коли небо імлюю повите (В. Забаштанський).

В-3. 1. Глиняний каганець з двома гнотиками світив так, що видно було самі двері і невеликий простір коло них, а решта хижі тонула в пільмі (П. Загребельний). 2. Ідеш і слухаєш, і чуєш рідну землю, що годує тебе не тільки хлібом і медом, а й думками, піснями і звичаями (О. Довженко). 3. А вечір сідав на ліси, вів за собою ніч, повну загадкових шерехів, криків, зойків, в пущі мовби розпочиналося нове життя, набагато бурхливіше й клетотливіше, аніж удень, головне ж – у сто крат загрозивіше (П. Загребельний). 4. Я не дивуюсь нічому, бо вспів переконатися, що люди часто з мухи слона роблять. (І. Карпенко-Карий). 5. А маленький вітер несе з холодком пахощі степової рослини... (Панас Мирний).

Завдання III. Зробити морфологічний аналіз способових форм дієслів, заповнивши таблицю:

Дієслівна словоформа	Початкова форма (інфінітив)	Загальнодієслівні категорії			Граматичні категорії				Граматична форма	
		Вид	чи перехідне	Стан	Спосіб	Час	Особа (рід)	Число	Синтетична	Аналітична

В-1. 1. До мови доторкнешся – м'якше м'яких вона тобі здається. Хай слово мовиться інакше, то суть в нім наша застається (П. Тичина). 2. Любімо,

шануймо, бережімо природу – вічне джерело нашого життя і творчості (М. Рильський). 3. Палкими блискавицями, мечами хотіла б я вас викувати, слова (Леся Українка). 4. Весни цвітуть, і осені палають, І час пливе, пливе, пливе (Г. Душак). 5. Я б назбирала срібної роси, якби стежки усі не заросли (Г. Чубач).

В-2. 1. Тепер летим в Україну – Тебе виглядають. Полетів би за тобою, Та хто привітає (Т. Шевченко). 2. Правді в очі подивіться прямо, не одводьте погляду униз (В. Симоненко). 3. Відкрий для себе Україну! Ти ще не знаєш всю її (Г. Бідняк). 4. Тож ходімо в гай осінній! Там спадає тихо листя. Там воно в яснім промінні щирим золотом іскриться (І. Коваленко). 5. Зорі світять, серед неба горить білолиций, верба слуха соловейка, дивиться в криницю (Т. Шевченко).

В-3. 1. Шукаймо в людях доброти! Добро відкриє нам світи (М. Сингаївський). 2. Даруйте радощі мої і клопоти мої – нещастя й радощі мої – весняні ручаї (В. Стус). 3. Без людської праці вся земля від краю до краю заросла б бур'яном (О. Довженко). 4. Вересню мій, веслами весело греби, ждуть тебе на березі з кошиком гриби (Б. Олійник). 5. Тяжкими гронами висять набої, аж повгинались плечі вояків. Впаде – й вирушить нагори велике військо сонця і землі (Д. Павличко).

***Виконуючи домашнє завдання використовуйте таблиці 1 – 21.**

Таблиця 1.

<p>Категорія часу – морфологічна словозмінна категорія дієслова, що виражає відношення процесуальної ознаки (дії, стану, відношення) до моменту мовлення.</p>			
<p>Абсолютний час – вказує на відношення до моменту мовлення.</p>	<p>Відносний час –це час дії, що вказує на відношення до іншої дії.</p>	<p>Експліцитно виражена в реченні категорія часу – маркована, що має формальні засоби.</p>	<p>Імліцитна категорія часу –немаркована, формально невиражена, така, що домислюється.</p>

Таблиця 2.

<p>Категорія часу пов'язана з такими дієслівними категоріями, як:</p>		
<p>Категорія способу дії Зв'язок виявляється в тому, що часові значення властиві лише дієсловам дійсного способу, які називають реальну дію.</p>	<p>Категорія виду Зв'язок виявляється в тому, що всі дієслова теперішнього часу мають форму недоконаного виуд.</p>	<p>Категорія особи Зв'язок виявляється в тому, що категорія особи властива лише дієсловом теперішнього і майбутнього часу.</p>

Таблиця 3.

Теперішній час

Категоріальне значення	Спосіб творення часових форм	Приклади
Означає процесуальну ознаку, перебіг якої збігається з моментом мовлення	Основа теперішнього часу дієслів недоконаного виду особові закінчення	<p>I дієвідміна Однина 1-ша ос. <i>нес-у, пи- тай-у</i> 2-га ос. <i>нес-еш, пи- тай-еш</i> 3-тя ос. <i>нес-е, пи- тай-е</i></p> <p>Множина 1-ша ос. <i>нес-емо, пи- тай-емо</i> 2-га ос. <i>нес-ете. пи- тай-ете</i> 3-тя ос. <i>нес-уть. пи- тай-уть</i></p> <p>II дієвідміна Однина 1-ша ос. <i>мовч-у, стой-у</i> 2-га ос. <i>мовч-иш, стой-иш</i> 3-тя ос. <i>мовч-ить, стой-ить</i></p> <p>Множина 1-ша ос. <i>мовч-имо. стой-імо</i> 2-га ос. <i>мовч-ите. стой-ите</i> 3-тя ос. <i>мавч-ать, стой-ать</i></p>

Таблиця 4.

Минулий час дієслів

Категоріальне значення	Способи творення часових форм	Первинні значення
Позначає процесуальну ознаку, що передує моменту мовлення	<p>1) при творенні форми чол. роду від основи інфінітива, що закінчується на голосну фонему, додається суфікс-в (писа-в, говори-в): якщо ж основа закінчується на приголосний, то форма чол. р. має нульовий суфікс (нес-ти - ніс, вез-ти - віз);</p> <p>2) форми жін. і серед, роду, а також спільна форма множини творяться за допомогою суфікса -л- незалежно від характеру основи інфінітива (писа-л-а, -о, -н; зелені-л-а, -о, -и).</p>	<p>1) перфектне значення мають дієслова доконаного виду, що позначають завершені дії або стани, результати яких існують у момент мовлення, напр.: <i>Поснули - сплять оса з осиною. Змерз чорний кетяг бузини, і літня хмара під осінньою плечем біліє край зими</i> (М. Вінграновський).</p> <p>2) імперфектне значення мають дієслова доконаного виду, які позначають завершені дії або стани, що відбувалися в минулому і не пов'язані з моментом мовлення, напр.: <i>Богдан скинув, роздер свою натільну сорочку, та бинт уже, здається, був непотрібен</i> (О. Гончар).</p> <p>3) форми минулого часу недоконаного виду позначають незавершені тривалі або повторювані (переважно аористичні) дії. не пов'язані з моментом мовлення, напр.: <i>Хтось гладив ниви, все гладив ниви, ходив у гніві і сів сіву: о дайте грому, о дайте зливи! - Нехай не сохнуть золотисті гриви. Хтось гладив ниви, так ніжно гладив</i> (П. Тичина).</p>

Таблиця 5.

Давноминулий час дієслів

Категоріальне значення	Приклади	Спосіб творення
Це виразна й функціонально повноцінна аналітична форма, значення якої виникає при порівнянні часового перебігу двох дій у минулому: одна з них (власне-дав- номинула) передує іншій.	<i>Спершу був криком напустився на них, але вгамували його образу</i> (А. Головка): <i>Піп колись був розсердився на дідових батьків, і як у них народився хлопець, то й назвав його Македо- ном</i> (І. Сенченко).	Утворюється від форм минулого часу відмінюваного основного дієслова і форм минулого часу допоміжного дієслова бути.

Таблиця 6.

Майбутній час дієслів

Категоріальне	Форма майбутньо	Спосіб творення	Приклади
Виражає процесуальні ознаки, що реалізуються як дії або стани після моменту мовлення	Синтетична: 1) проста (доконаного виду) 2) складна (недоконаного виду) Аналітична складна (недоконаного виду)	набір особових флексій майбутнього часу доконаного виду майже повторює відповідний набір особових флексій теперішнього часу. історично створена від сполучення інфінітива з особовими формами допоміжного дієслова яти : ходити+иму = ходитиму. З синхронного погляду в структурі цієї форми виділяються інфінітив дієслова недоконаного виду, формотворчий суфікс -м- і особово-числове закінчення.	Однина 1-ша ос. <i>напиш-у, зробл-ю</i> 2-га ос. <i>напиш-еш, зроб-иш</i> 3-тя ос. <i>напиш-ел зроб-ить</i> (розм. <i>Зроб-е</i>) Множина 1-іа ос. <i>напиш-емо, зроб-имо</i> 2-га ос. <i>напиш-ете, зроб-имс</i> 3-тя ос. <i>наш-уть, зробл-ять</i> Однина 1 -ша ос. <i>писати-мемо (-м)</i> 2-га ос. <i>писати-м-еш</i> 3-тя ос. <i>писати-м-е</i> Множина 1-ша ос. <i>писати-мемо (-м)</i> 2-га ос. <i>писати-м-ете</i> 3-тя ос. <i>писати-м-уть</i>
		інфінітив сполучається з самостійними. не перетвореними в афікси особовими формами допоміжного дієслова бути .	Однина 1 -ша ос. <i>буду писати</i> 2-га ос. <i>будеш писати</i> 3-тя ос. <i>буде писати</i> Множина 1-ша ос. <i>будемо писати</i> 2-га ос. <i>будете писати</i> 3-тя ос. <i>будуть писати</i>

Вторинні значення форм часу

Вживання часових форм у вторинних значеннях (ф\в к ці о кальна транспозиція)	Приклади
<p>Тепер, час (т.зв. тепер, історичний час) —> минулі дії і стани, що відбувалися (реалізувалися) до моменту мовлення</p>	<p><i>Машина мчала з гір. Стояли сухе осіннє надвечір'я...</i></p> <p><i>Шура Ясногорська стоїть г кузові, тримаючись руками за кабінку. і сміється прибігаючому золотому лісу, сміється дорозі, що шумить їй назустріч (О. Гончар).</i></p> <p><i>Як була я молодою, то мені було не раз сниться, що моя мати чеє мене коси, влітає червоні кісники. Вбирає мене в квітки та стрічки. Зрозумійте - днями виступаємо на велику справу (О. Довженко).</i></p>
<p>Тепер, час —> майбутні дії</p> <p>Мин. час докон. виду —> майбутні дії (супровідне значення упевненості, переконання)</p>	<p><i>- Я пішов, - рантом втрутився. Гилат. устаючи з місця. - сьогоднішній день переламає \ се моє життя (Ю. Яновський).</i></p>
<p>Майб. час докон. виду —> повторювані, типові, тобто позачасові процеси</p>	<p><i>Буває, мій товариш відвідає мене і розповість багато цікавого про свої археологічні експедиції, а я потім знайомлю з цими розповідями своїх учнів (розм.).</i></p>
<p>Майб. час —> минулі дії, повідомлення, супроводжуються емоційними наголошенням на раптовості, інтенсивності або повторюваності тих чи інших процесів</p>	<p><i>До чого ж гарно й весело було в нашому городі! Ото як вийти з сіней та подивитись навколо - геть-чисто все зелене та буйне. А сад було як зацвіте весною. А що робилось на початку літа - огірки цвітуть, гарбузи цвітуть, картопля цвіте. Цвіте малини, смородина, тютюн, квасоля. А соняшника, а маку, буряків, лободи, укропу, моркви.' Чого тільки не насадить наша невгамовна мати (О. Ловженко).</i></p>
<p>Майб. час (у прислів'ях) як і приказках —> позачасове значення</p>	<p><i>Люди зведуть і розведуть: Людина народиться, і вже доля у неї росте: Не допоможуть і чари, як хто кому не до нари (Нар. тв.).</i></p>

Таблиця 8.

Категорія особи, числа, роду

Категорія особи словозмінна категорія, що по- значає зв'язок процесуальної ознаки з її носієм у дієслівних формах тепе- рійшого і майбутнього часу дійсного способу, а також наказового способу.	В особових формах дієслова знаходить синтетичне вираження категорія числа , функціонування якої орієнтоване на позначення		Словозмінна категорія роду представлена у формах минулого часу та умовного способу
	одного суб'єкта (однина)	кількох суб'єктів (множина)	В однині
За відношенням до учасників комунікативної си- туації: а) безпосередні учасники спілкування: 1 -ша особа 2-га особа б) особи або предмети, про які повідомляється у процесі спілкування: 3-тя особа	Первинні значення		1) чоловічий рід: <i>Вітер затих: Він</i> <i>прийшов:</i> 2) жіночий рід: <i>Гроза минула: Вона</i> <i>прийшла:</i> 3) середній рід: <i>Сонне зайшло: Дитя</i> <i>прийшло.</i> Фіксована форма середнього роду закріплена за безособовими дієсловами. а також особовими, вжитими в безособовому значенні. <i>Надворі</i> <i>світало: Мені не</i> <i>співалось.</i>
	вказує на те. що носієм процесу а л ь м о ї о з н а к и (дії. стану, відношення) є мовець: <i>Я пишу. Я</i> <i>писатиму</i> Дія виконується адресатом мовлення. <i>Ти пишеш.</i> <i>Пиши'</i>	означає, що носіями процесуальної ознаки (дії. стану або відношення) є кілька осіб, серед яких є і мовець: <i>Ми пишемо.</i> <i>Пишімо аусіні!</i> Вказує на дію двох адресатів: <i>Ви пишете.</i> <i>Пишіть'</i>	
	Позначає дії або стани, не пов'язані ні з мовцем. ні з адресатом мовлення. <i>Він (вона, воно) пише.</i>	Реалізація процесуальної ознаки пов'язана участю кількох суб'єктів (осіб або предметів), про які повідомляється у комунікативній ситуації, напр.: <i>Вони</i>	

Вторинні значення особових форм

Особові форми	Приклади
<p>1) форма 1-ї ос. одн. втрачає реальний зв'язок з мовцем як носієм процесуальної ознаки, набуваючи не пов'язаного з конкретною особою значення;</p> <p>2) форма 2-ї ос. одн. вживається:</p> <p>а) в узагальнено-особовому значенні;</p> <p>б) у значенні 1-ї ос. однини;</p> <p>3) форма 3-ї ос. одн. вживається:</p> <p>а) у безособовому значенні;</p> <p>б) позначає віднесеність дії до мовця;</p> <p>в) позначає віднесеність дії до</p> <p>4) 1-ша ос. множ, позначає мовця у значенні "авторського МИ", яке кваліфікується також як так звана "форма скромності";</p> <p>5) 1-ша ос. множ, може мати узагальнено- особове значення;</p> <p>б) 2-га ос. множ, функціонує як форма ввічливого звертання до адресата мовлення;</p> <p>7) форма 3-ї ос. множ, вживається в неозначено-особовому значенні.</p>	<p><i>Я його кладу на полицю, а він пада на лавицю (Нар. тв.). Я і то падаю, як за свою ногу зачеплюсь (Розм.).</i></p> <p><i>Чого навчишся замолоду, на старість не забудеш (Нар. тв.).</i></p> <p><i>Ідеш отак у доброму косарськiм товариствi i бачиш, iдучи, й вечiрнєє небо, i яснy зорю, i її з Вечорiс i темнiє. По землi лягає мла (Я. Щоголiв).</i></p> <p><i>Заспокойся, донечко, матуся бiльше не сердиться на тебе (Розм.). Тут вибачитися треба перед усiма, а вiн на жарт усе переводить (Розм.).</i></p> <p><i>Вiдзначимо, мiж iншим, що це тонкий i нiжний майстер слова [Т. Шевченко], який i вживав найласкавiшi його вiдтiнки, не був скупий i на дуже рiзкi, навiть лайливи вислови на адресу ворогiв... (М. Як часто ми не можемо надати людинi вчасно допомогу, пiдтримати її добрим словом (Розм.).</i></p> <p><i>Як ти себе почуваети? - спитав .хiрург, що був на обходi палат, i взяв його за руку... - Нiчого... Добре... Скажiть, докторе, жити буду? - прошепотiв Орлюк, вдивляючись докторовi, здавалося, в саму</i></p> <p><i>Инколи говорять, iцо запопадлива, гарячкова дiяльнiсть Франка у найрiзноманiтнiших дiлянках культури продиктована була потребою заповнити незчисленнi прогалини в духовному життi тогочасної Галичини (М. Рильський).</i></p>

Таблиця 11.

Особові парадигми дієслова

Парадигма		
Повна – має всі шість особових дієслівних форм. Вона можлива лише у дієслів теперішнього і майбутнього часу.	Неповна – якщо не має хоча б однієї з шести особових форм. Неповну парадигму мають дієслова таких ЛСГ: 1) дієслова групової дії; 2) фаунонімні дієслова в прямому значенні; 3) назви процесів у неживій природі	Нульова – складається з однієї словоформи

Таблиця 12.

Словозміна дієслів. Дієслівні основи

У творенні дієслівних форм беруть участь два різновиди основ	
Основа інфінітива визначається відокремленими суфіксами –ти (-ть) Від основи інфінітива творяться: а) форми минулого часу б) Умовний спосіб	Основа теперішнього часу визначається відокремленням закінчення 3-ої ос. множини Від основи теп. часу творяться: а) особові форми теп. часу б) Особові форми майб. часу в) Форми наказового способу г) Дієприкметники теп. часу д) Дієприслівники теп. часу

Таблиця 13.

Класи дієслів

Клас	Суфікси основи інфінітив а	Суфікси основи теперішнь ого часу	Приклади		Дієвідміна
			інфінітив	теперішній час	
I	-ува- (- юва-), -ва-	-уй- -юй -й	буд-ува-ти пран-юва- ти да-ва-ти	буд-йу (-еш, -уть) прац-йу (-еш, -уть) да-й-у (-еш, -уть)	I
II	-ва-	-вай-	бу-ва-ти	бу-ва)-у (-еш. -уть)	I
III	-а-(-я-)	-ай- -яй-	пуск-а-ти рівн-я-ти	пуск-ай-у (-еш, -уть) рівн-яй-у (-еш, -уть)	I
IV	-і-	-ій-	сив-і-ти біл-і-ти	сив-ій-у (-еш, -уть) біл-ій (-еш, -уть)	I
V	-а- (-я-)	-□	каз-а-ти смі-я-тися	каж-у (-еш. -уть) смій-уся (-ешся, -уться)	I
VI	-і-	-□	рев-і-ти хот-і-ти	рев-у (-еш, -уть) хоч-у (-еш. -уть)	I
VII	-ну- -ону-	-н- -он-	крик-ну-ти трус-ону-ти	крик-н-у (-еш. -уть) трус-он-у (-еш. -уть)	I
VIII	-□	-□	нес-ти плив-ти вес-ти мес-ти	нес-у (-еш. -уть) плив-у (-еш. -уть) вед-у (-еш, -уть) мет-у (-еш, -уть)	I
IX	-□	-і-	ри-ти кри-ти ви-ти би-ти пи-ти	ри-йу (-еш, -уть) кри-йу (-еш. -уть) вий-у (-еш, -уть) б-й-у (-еш, -уть) п-й-у (-еш, -уть)	I
X	-и- (-і-)	-□	вод-и-ти пой-і-ти	водж-у (вод-иш. вод-ять) пойу (-иш, -ать)	II
XI	-а-	-□	крич-а-ти мовч-а-ти	крич-у (-иш, -ать) мовч-у (-иш, -ать)	II
XII	-і-	-□	гор-і-ти лет-і-ти	гор-ю (-иш. -ять) леч-у (лет-иш, лет-ять)	II
XIII	-□	-□	біг-ти	біж-у (-иш, -ать)	II

Таблиця 14.

Дієслівні парадигми. Теперішній час

Дієвідмінювання							
Число	Особа	Теперішній час					
		I дієвідміна			II дієвідміна		
Однина	1-ша (я)	веду	полю	малюю	бачу	солю	стою
	2-га (ти)	ведеш	полеш	малюєш	бачиш	солиш	стоїш
	3-тя (він. вона, воно)	веде	поле	малює	бачить	солить	стоїть
Множина	1-ша (ми)	ведемо	полемо	малюємо	бачимо	солимо	стоїмо
	2-га (ви)	ведете	полете	малюєте	бачите	солите	стоїте
	3-тя (вони)	ведуть	полють	малюють	бачать	солять	стоять

Таблиця 15.

Дієслівні парадигми. Майбутній час

Дієвідмінювання					
Число	Особа	Теперішній час (недоконаний вид)			Майбутній час (доконаний вид)
		аналітична форма		синтетична форма	
Однина	1 -ша (я)	буду	працювати	працюватим-у	намалю-ю принес-у
	2-га (ти)	будеш	працювати	працюватим-ем	намалю- принес-еш
	3-тя (він. вона, воно)	буде	працювати	працюватим-е	намалю-е принес-е
Множина	1-ша (ми)	будемо	працювати	працюватим-емо	намалю- принес-емо
	2-га (ви)	будете	працювати	працюватим-ете	намалю- принес-ете
	3-тя(вони)	будуть	працювати	працюватим-уть	намалю- принес-уть

Таблиця 16.

Дієслівні парадигми. Минулий час

Дієвідмінювання							
Число	Лексично виражена особа	Минулий час			Давноминулий час		
		чоловічий рід	жіночий рід	середній рід	чоловічий рід	жіночий рід	середній рід
Однина	я ти він (вона, воно)	ходив□ ніс -□	ходи- л-а нес-л-а	ходи- л-о нес-л- о	ходив був ходили були	ходила була	ходило було
Множина	ми ви вони	ходи-л-и нес-л-и					

Таблиця 17.

Дієслівні парадигми. Наказовий спосіб

Дієвідмінювання		
Число	Особа	Наказовий спосіб
Однина	1-ша ос. (я) 2-га ос. (ти) 3-тя ос. (він. вона, воно)	сид-и, сідай-□, сядь-□,
Множина	1 -ша ос. (ми) 2-га ос. (ви) 3-тя ос. (вони)	сид-імо, сідай-мо, сядь-мо, сид-іть сідай-те сядь-те

Таблиця 19.

Дієвідмінювання атематичних дієслів

Число	Особа	Теперішній – майбутній час (док. вид.)			Наказовий спосіб		
		да-м, дас-и, даст-ть.	ї-м, їс-и, їс-ть.	розпові-м розповіс-и розповіс-ть	дай-□, їж-□, розповіж-□.		
Однина	1-ша ос. (я) 2-га ос. (ти) 3-тя ос. (він, вона, воно)	да-м, дас-и, даст-ть.	ї-м, їс-и, їс-ть.	розпові-м розповіс-и розповіс-ть	дай-□, їж-□, розповіж-□.		
Множина	1-ша ос. (ми) 2-га ос. (ви) 3-тя ос. (вони)	да-мо дас-те, дад-уть.	ї-мо, їс-те, їд-ять.	розпові-мо розповіс-те розповід-ять	дай-мо, дай-те, їж-мо, їж-те, розповіж-мо, розповіж-те.		

Таблиця 20.

Категорія способу

Спосіб – граматична категорія дієслова, що виражає ставлення мовця до можливості, бажаності, необхідності й інших умов здійснення дії чи реалізації стану			
Спосіб	Значення	Утворення	Приклади
Дійсний спосіб, або індикатив (лат. <i>indicativus</i>)	Позначає реальну процесуальну ознаку (дію, стан або відношення), що реалізується в одному з трьох часових планів.	Не має спеціальних, властивих тільки йому формальних засобів. Виражається за допомогою форм особи і часу, також роду (для позначення минулих дій).	<i>Управах коник, як зелений сном, на скриньку грає</i> (М. Рильський). <i>Про життя, про любов сонцезору день стівав своєю пісню дзвінку</i> (В. Сосюра); <i>То сонце вигляє, то знову туча, і блискавка, і дощ...</i> (П. Тичина).
Наказовий спосіб, або імператив (лат. <i>imperativus</i>)	Виражає волевиявлення мовця, яке залежно від конкретної комунікативної ситуації пабуває модальних відтінків наказу, команди, заклику, побажання, прохання, поради, застереження тощо.	Прості (синтетичні) форми: основа теп. часу+особові закінчення Складені (аналітичні) форми: частка хай (нехай) + форма теп. ч. (недок. вид) і форма теп. - майб. часу (докон. вид).	однина / множина 1-ша ос. бер-імо/бер-ім, жай-□/жай-мо 2-га ос. бер-и, бер-ть/бер-те жай-□/жай-те <i>Нехай ні жар, ні холод не сплять вас!</i> (І. Франко); <i>Хай вам буде все до речі.</i> <i>нехай вас сонце не пече, і дощ буйський ваші плечі не полива і не січе</i> (М. Зеров).
Умовний спосіб, або кон'юнктив (лат. <i>conjunctivus</i>)	Позначає вірогідний, можливий або бажаний процес, реалізація якого пов'язується з наявністю тих або інших додаткових умов.	Аналітичні форми: 1) форма мин. часу або інфінітива + частка би (б); 2) дієслово бути (був, була, було, були) + форма умовного способу.	<i>Прочитав би, прочитала б, прочитало б, прочитали б, прочитати б.</i> <i>Якби знала, що покине – була б не любила; якби знала, що загине – була б не пустила</i> (Т. Шевченко).

Вживання форм одного способу в значенні іншого (функціональна транспозиція)	Приклади
1. Дійсний спосіб → наказовий спосіб, додатковий відтінок у значенні – спонування до дії.	<i>Встали! Пішли! Поїхали! Всі слухають радіопередачу.</i>
2. Наказовий спосіб → дійсний спосіб, додатковий значеннєвий відтінок – негативне ставлення мовця до тих або інших дій чи станів: раптовість дії.	<i>Другі бігають, кричать, а ти сиди, пряди, вечеряти подай, посуду перелий, та тоді й лягай, а як другі півні прокричали – вставай, світи і знову за гребінь (Панас Мирний); Райко, візьми та й пішли ті гроші, маючи надію швидко одержати жалування й покласти позичену суму (С. Васильченко).</i>
3. Наказовий спосіб → умовний спосіб, додатковий значеннєвий відтінок – безперечна зумовленість дії за відповідних супровідних обставин.	<i>Мати знала, що застукай його в хаті білі та ще довідайся, з ким і де був, не помилюють... (А. Головка).</i>
4. Умовний спосіб → наказовий спосіб, додатковий відтінок у значенні – некатегоричне спонування до дії.	<i>Чи не встав би ти, небоже (Леся Українка). Зачинив би ти вікно, бо дуже холодно в кімнаті (розм.).</i>

Вторинні значення форм способу

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яким дієслівним формам властива категорія особи?
2. Які значення мають особові форми дієслова? Які особові форми вживаються із вторинним значенням?
3. Які дієслова мають повну особову парадигму? Приклади доберіть з

творів художньої літератури.

4. Які дієслова мають часткову особову парадигму? Приклади доберіть з творів художньої літератури.

5. Які дієслова належать до першої особової парадигми?

6. Які дієслова належать до другої особової парадигми?

7. Які дієслова належать до третьої особової парадигми?

8. Що називають дієвідмінюванням?

9. За яких контекстуальних умов дієслова вживаються у власне-особовому, неозначено-особовому та узагальнено-особовому значеннях?

Приклади доберіть з творів художньої літератури.

10. Які дієслова називаються безособовими?

11. Які лексико-семантичні групи безособових дієслів виділяють у сучасній українській мові? Приклади доберіть з творів художньої літератури.

12. За яких контекстуальних умов особові форми дієслів вживаються у безособовому значенні? Приклади доберіть з творів художньої літератури.

Приклади доберіть з творів художньої літератури.

13. Яку процесуальну ознаку (дію, стан) позначає дійсний спосіб (індикатив)? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

14. Що виражає наказовий спосіб (імператив)? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка. Як утворюються синтетичні та аналітичні форми наказового способу у сучасній українській мові?

15. Що позначає умовний спосіб дієслова? Які різновиди форм умовного способу виділяють у сучасній українській мові? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

16. У яких випадках форми одного способу у значенні іншого? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

Практичне заняття № 6

ТЕМА: ДІЄПРИКМЕТНИК. ДІЄПРИСЛІВНИК

ПЛАН

1. Дієприкметник як особлива форма дієслова.
2. Творення активних і пасивних дієприкметників.
3. Синтаксичні особливості дієприкметників.
4. Граматичні ознаки дієслівних форм на *-но*, *-то*.
5. Дієприслівник як незмінна дієслівна форма. Морфологічні ознаки та синтаксична роль дієприслівника.
6. Творення дієприслівників. Адвербіалізація дієприслівників.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 492 с.

2. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. 7-ме вид., стер. К. : Вища шк., 2009. 430 с.

3. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. К., 1988. 198 с.

2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.

3. Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. К. : Видавничий дім «Освіта», 2016. 271 с.

4. Головащук С. І. Українське літературне слововживання: Словник-довідник. К., 1995. 319 с.

5. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. С.156 – 227.

6. Граматика сучасної української літературної. Морфологія [автори: І.Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.

7. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. Вінниця: «Поділля 2000», 2003. 464 с.

8. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. К., 1969. 583 с.

9. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К. : Знання, 2013. 524 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання І. Підготувати конспекти статей:

1. Передрій Г. Дієприслівник // Дивослово. 1994. № 12.
2. К. Булаховський Активні дієприкметники в українській літературній мові: питання статусу й практичного вживання // Українська мова і література. 2012. № 1. С. 56 – 58.

Завдання ІІ. Утворити від поданих дієслів активні та пасивні дієприкметники, визначити їх вид та засоби творення.

В-1. Змерзнути, крокувати, стихати, розквітнути, в'янути, працювати, лежати, нагрівати, охолоджувати, почервоніти.

В-2. Свистіти, звикнути, різати, виступати, колоти, полоти, обмерзати, застосовувати, прикривати, чорніти.

В-3. Пекти, скосити, розв'язати, перекопати, обгорнути, насмикати, побороти, купити, запрягти, зловити, отруїти, позбавити, довірити, опрацювати, замкнути.

В-4. Мостити, запрягти, узгодити, намокнути, залишити, обгорнути, зажуритися, укрити, налякати, наклеїти, кроїти, забезпечити, здивувати, довіряти, усміхатися.

Завдання III. Зробити морфологічний аналіз дієприкметників, ужитих у поданих текстах, заповнивши таблицю.

Дієприкметник	Початкова форма	Вид	Стан	Час	Рід	Число	Відмінок	Від якої основи утворений	Формотворчий суфікс

***Виконуючи завдання використовуйте таблиці 1–3.**

В-1. 1. Рідна хата! Оспівана в піснях, оповита легендами та переказами, опоетизована майстрами слова й пензля, вона буде завжди символом добра і надії, її незгасний вогник світлитиметься теплом маминої любові, вірою в доброту, високу людяність, одвічною сподіванкою на чисте небо над нами і світанкову тишу над голубим овидом (В.Скуратівський). 2. Київ... Місто, оспіване багатьма поетами і письменниками, композиторами і художниками (І. Вихованець). 3. Драбинястий віз, запряжений одною конякою, раз у раз підскакував і немилосердно трусив, не попадаючи в колію (М. Коцюбинський).

4. Та нездоланим залишається слово, породжене життям і діянням народу (І. Пільгук). 5. Приколисаний чарівною тишею, свіжістю води і лугу, Тимко був настроєний на думи і згадував тепер тільки те, що було близько його серцю (Григорій Тютюнник).

В-2. 1. Вечорами, коли всипане зорями небо замерехтить з височини і стомлений день солодко спить, вклавшись під копами на пахучі стерні, дід Леонтій виходить сторожувати на баштан (І. Цюпа). 2. Скульптор зачаровано дивився в далечінь, запруджену до самого крайнеба ясночолим сонячним братством (О. Гончар). 3. Сивий полин і листатий подорожник кущилися обабіч дороги, злегенька припорошені пилом (Григорій Тютюнник). 4. Зеленіє обабіч дороги перша ніжна весняна травичка, молодесенька, тендітна, ще не налита густим соком (Григорій Тютюнник). 5. Заслуханий у дружній вітер, свій давній голос чую в житі: «Аж юне серце затремтить, не заспокоєне й несите» (Б. Антонович).

В-3. 1. Степ у цю пору весь залитий сонцем, огорнутий голубими димками весняних випарів, привільний, широкий і безконечний, навіває на людину віковічне почуття жадоби до життя (Григорій Тютюнник). 2. Розбуджена свіжим весняним повітрям, гіркуватим присмаком свіжозеленої землі, невтомним щебетанням жайворонка у високості, відчуває людина стремління пригорнути весь голубий світ (Григорій Тютюнник). 3. Побризкані росю, трави стояли тихі, принишклі, бо ранок був теж тихий та безвітряний і обіцяв сонячний жаркий день (Григорій Тютюнник). 4. Вона набрела на дику грушу й сплеснула руками: під деревом, пересипані опалим листям, товстим шаром лежали жовті духмяні грушки (О. Донченко). 5. Місячним сяйвом залиті, мріють сади (В. Сосюра).

Завдання ІV. Від поданих дієслів утворити дієприслівники доконаного і недоконаного виду. Встановити засоби творення.

В-1. Мерзнути, зустріти, усміхнутися, привезти, піднести, плутатися, виносити, розгорнути, запалити, везти.

В-2. Переїхати, сідати, зібрати, умиватися, допомогти, струшувати, відхилити, піймати, зберегти, замітати.

В-3. Прибігти, доповісти, плутатися, супроводжувати, зламати, адресувати, підняти, аналізувати, вимостити, відзначити.

***Виконуючи завдання використовуйте таблиці 4–5.**

Таблиця 1.

Дієприкметник

Загальне граматичне значення	Основні погляди на дієприкметник	Морфологічні ознаки		Синтаксична роль
		дієслова	прикметника	
<p>Це вербойдна невідмінювана форма, що означає дію як ознаку предмета, виражену морфологічними категоріями дієслова і прикметника, напр.: <i>Під дубом зелененьким кінь замордований стоїть</i>; <i>Шляхи биті заросли тернами</i>; <i>Обідрана сиротою понад Дніпром плаче</i> (Т. Шевченко).</p>	<p>1) це змішана частина мови (О. М. Психовський); 2) це гібридна дієслівно-прикметникова форма, проміжна між дієсловом і прикметником (В. В. Виноградов); 3) це віддієслівний прикметник (В. А. Богородицький, Л. А. Булаховський, І. К. Кучеренко, І. Р. Вихованець, Ю. Шевельов, А. П. Грищенко); 4) це атрибутивна форма дієслова (О. О. Потебня, М. А. Жовтобрюх, В. М. Русітвський, <i>Грамматика-80</i> та ін.); 5) це самостійна частина мови (Діонісій Фракійський, М. В. Ломоносов, Д. М. Овсянко-Куликовський та ін.).</p>	<p>1) утворюються від дієслівних основ за допомогою спеціальних суфіксів і виявляють видові характеристики твірних основ, трансформовані у відносні ознаки, що співвідносяться: а) з реалізованими, результативними діями (<i>замкнений, докілчений</i>); б) з нереалізованими, нерезультативними діями (<i>супроводжуваний, зривий</i>); 2) перехідність/неперехідність; 3) стан (активний і пасивний); 4) час – теперішній і минулий (традиційна точка зору); відносний – сучасний погляд; 5) здатні керувати залежними словами (<i>написане крейдою слово</i>).</p>	<p>1) у початковій формі – називному відмінку однини – відповідають на запитання <i>який? яка? яке?</i> 2) має прикметникову словозміну, тобто форми відмінка, роду й числа, зумовлювані узгодженням з відповідними іменниками.</p>	<p>1) атрибутивна функція (узгоджений означальний поширювач), напр.: <i>Та чи згадаєш ти в чужих краях поржавілий і старосвітський дах?</i> (М. Зеров); 2) предикативна функція (іменна частина складеного присудка), напр.: <i>Шляхи мої не мріяні, гори мої не важелі, звірі мої не наджені, води мої не ношені, риба у їх не ціджена, птахи мої не злякані, діти мої не лічені, щастя мого не залежене...</i> <i>Оце така я в тебе матінка, в руці Господній Україна сиснеба</i> (Т. Осьмачка). 3) напівпредикативна функція (при відокремленні), напр.: <i>Ніхто не подолає у нас цієї сили, народженої в ділі, змужнілої в бою</i> (М. Бажан).</p>

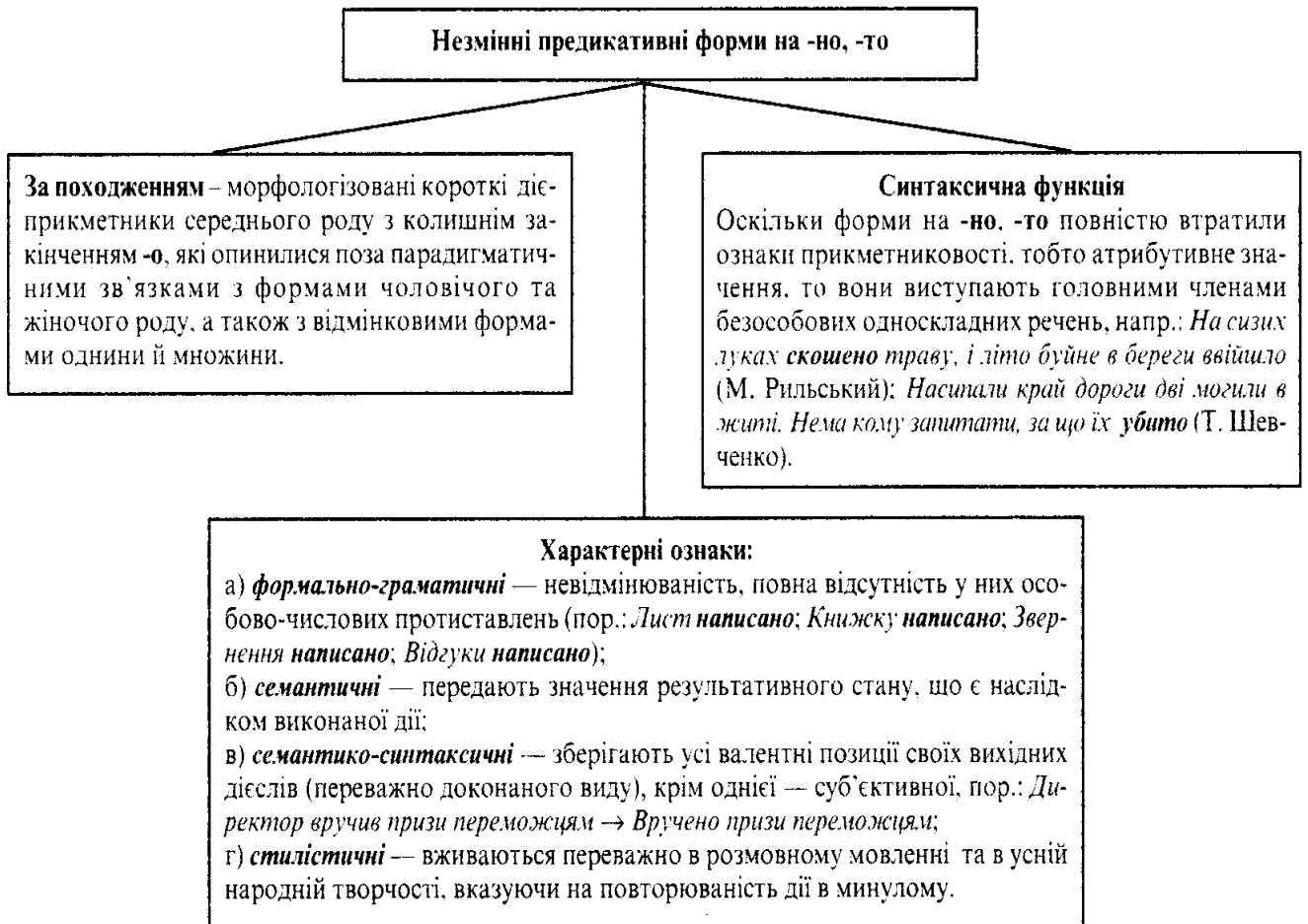
Таблиця 2.

Склад і творення дієприкметників

Дієприкметники	Дієслова			Неперехідне недоконаного виду
	Перехідне доконаного виду	Неперехідне доконаного виду	Перехідне недоконаного виду	
<p>I. Активні – виражають ознаку предмета за відношенням до виконуваної ним дії:</p> <p>а) теперішнього часу (особлива проблема морфології сучасної української мови;</p> <p>б) минулого часу.</p>		<p>б) основа інфінітива + суфікс -л-ий, напр.: <i>І листя пожовкле вітри рознесли</i> (Т. Шевченко).</p>	<p>а) основа тепер. часу + суфікси: -уч-ий, -юч-ий, -ач-ий, -яч-ий.</p> <p><i>Всі воли [хлібороби] разом були як би одною силою, одною міццю, що йшли проти другої сили й моці, спочиваючої в землі</i> (Н. Кобринська).</p>	
<p>II. Пасивні – виражають ознаку за відношенням до дії, що поширюється на інший предмет:</p> <p>а) теперішнього часу (у сучасній українській мові не вживаються);</p> <p>б) минулого часу.</p>	<p>б) основа інфінітива + суфікси: -н-ий; -ен-ий; -т-ий, напр.: <i>обговорити - обговорений; пояснити - пояснений; кинути - кинутий</i>.</p>		<p>б) основа тепер. часу + суфікс -н-, (-ен-), напр.: <i>пояснова-ти - пояснова-ний; будова-ти - будова-ний; косити - кошений; вози-ти - воз-ен-ий</i>.</p>	

Таблиця 3.

Дієслівні форми на -но, -то

Таблиця 4.

Дієприслівник

Загальне граматичне значення	Основні погляди на дієприслівник	Морфологічні ознаки		Синтаксична роль
		дієслова	прислівника	
Це невідмінювана вербойдна форма, що позначає дію або стан як ознаку іншої дії або стану.	1) це особлива форма дієслова (традиційна точка зору); 2) це віддієслівний прислівник (<i>В. О. Богородицький, І. К. Кучеренко, І. Р. Вихованець, О. М. Кузьмич</i> та ін.); 3) це окрема (гібридна) частина мови (<i>Д. М. Овсянико-Куликовський, С. І. Дорошенко</i>).	1) не лише дієслівна твірна основа, напр.: <i>співати – співаючи; заснути – заснувши</i> ; 2) категорія виду (завжди збігається з видом відповідного дієслова): <i>здобувати – здобуваючи</i> (недок. вид); <i>здобути – здобувши</i> (док. вид); 3) перехідність/неперехідність (як і у твірному дієслові): <i>сидіти – сидячи</i> (непер.), <i>вручити – вручити подарунок</i> (перех.); 4) стан (як і у твірному дієслові): <i>гойдати – гойдаючи; гойдатися – гойдаючись</i> ; 5) час – теперішній і минулий; 6) здатність керувати іменниками, напр.: <i>читаючи книгу; листуючись з друзями</i> ; 7) здатність сполучатися з прислівниками, напр.: <i>йдучи швидко, йдучи поволі</i> .	1) відсутність форм словозміни (нульова парадигма); 2) здатність вживатися в обставинній функції; 3) здатність бути залежним від дієслова-присудка.	1) обставинна (при адвербіалізації), напр.: <i>Не можна читати лежачи</i> (З часопису). 2) напівпредикативна (у відокремленій позиції), напр.: <i>Не спитавши броду, не ліз у воду</i> (Нар. тв.).

Таблиця 5.

Творення дієприслівників

Вид і час дієприслівників	Питання, на які відповідають дієприслівники	Спосіб творення		Приклади
		Твірна основа	Суфікс	
Недоконаний вид, теперішній час	що роблячи?	основа дієслів теперішнього часу недоконаного виду	+ -учи- (-ючи-) -ачи- (-ячи-)	<i>кажуть – каж-учи</i> <i>грають – гра-ючи</i> <i>леж-ать – леж-ачи</i> <i>нос-ять – нос-ячи</i>
Доконаний/недоконаний вид, минулий час	що зробивши: що роблячи?	основа інфінітива дієслів доконаного і недоконаного виду	+ -вши -ши	<i>гра-ти – гра-вши</i> <i>леж-а-ти – леж-а-вши</i> <i>носи-ти – носи-вши</i> <i>сказа-ти – сказа-вши</i> <i>прибіг-ти – прибіг-ши</i> <i>змог-ти – зміг-ши</i>

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яку форму дієслова називають дієприкметником?
2. Які морфологічні ознаки властиві дієприкметнику?
3. Яку синтаксичну роль у реченні виконують дієприкметники?

Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

4. Яку ознаку предмета виражають активні дієприкметники?
5. Як утворюються активні дієприкметники теперішнього часу у сучасній українській мові? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

6. Як утворюються активні дієприкметники минулого часу у сучасній українській мові? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

7. Яку ознаку предмета виражають пасивні дієприкметники?
8. Як утворюються пасивні дієприкметники у сучасній українській мові? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

9. Які семантичні та граматичні ознаки властиві дієслівним формам на *-но*, *-то*? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

10. Як утворилися незмінні предикативні форми на *-но*, *-то* у сучасній українській мові?

11. Яку форму дієслова називають дієприслівником?
12. Які морфологічні ознаки властиві дієприслівнику?
13. Яку синтаксичну роль у реченні виконують дієприслівники?

Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

14. Як утворюються дієприслівники теперішнього часу у сучасній українській мові? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

15. Як утворюються дієприслівники минулого часу у сучасній українській мові? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

16. За яких умов відбувається адвербіалізація дієприслівників?

Практичне заняття № 7

ТЕМА: ПРИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ.

ЗНАЧЕННЄВІ РОЗРЯДИ ПРИСЛІВНИКІВ

ПЛАН

1. Значення, морфологічні ознаки та синтаксична роль прислівника.
2. Значеннєві розряди прислівників:
 - а) означальні прислівники (якісно-означальні, кількісно-означальні, способу дії); ступені порівняння означальних прислівників;
 - б) обставинні прислівники (прислівники часу, прислівники місця, прислівники причини, прислівники мети);
 - в) безособово-предикативні прислівники;
 - г) модальні прислівники.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 492 с.
2. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. 7-ме вид., стер. К. : Вища шк., 2009. 430 с.
3. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. К., 1988. 198 с.
2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.
3. Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. К. : Видавничий дім «Освіта», 2016. 271 с.
4. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. С.156 – 227.
5. Граматика сучасної української літературної. Морфологія [автори: І.Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
6. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. Вінниця: «Поділля 2000», 2003. 464 с.
6. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. К., 1969. 583 с.
7. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К. : Знання, 2013. 524 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

I. Підготувати конспект статті:

Висоцький Анатолій. Функціонально-синтаксичні сфери означальних прислівників в українській літературній мові // УМ. 2013. № 2. С. 29 – 37.

II. З творів художньої виписати речення з різними значеннєвими розрядами прислівників (по 5 речень кожного розряду). Визначити значення, морфологічні ознаки та синтаксичну роль прислівників, ужитих у реченнях.

III. Виконати морфологічний розбір прислівників, ужитих у поданому тексті, за схемою:

- 1. Аналізоване слово. 2. Частина мови. 3. Значеннєвий розряд.*
- 4. Підрозряд прислівника. 5. Ступінь порівняння (для якісно-означальних).*
- 6. Морфемний аналіз. 7. Словотвірний розбір. 8. Синтаксична роль.*
- 9. Правопис.*

***Виконуючи це завдання використовуйте таблиці 1– 8.**

В-1. 1. Єремія перепинив Годозю, знов обхопив її плечі знестямки так міцно, неначе хтось стиснув їй плечі обценьками (І. Нечуй-Левицький). 2. Кривоніс натяг на чуприну яломок без верха, підбитий вітром, в котрому була дірка на дірці, і пошкандибав так швиденько з двору, що тільки скорчена нога на милиці, закутана в ганчірки, мелькала ззаду» (І. Нечуй-Левицький). 3. Шляхтичі спочатку вели розмову несміливо, але потім згодом, випивши по чарці - по другій, набрались сміливості, стали балакати голосно й поводитись з князем запанібрата (І. Нечуй-Левицький). 4. Як же ми тепер посходимо наниз звідсіль? (І. Нечуй-Левицький). 5. Ще й повишивані та помережані зверху скраю на цілу долоню (І. Нечуй-Левицький).

В-2. 1. Чернігівський полковник Подобайло взяв заново Гомель, Пропойськ, Новий Бихів (І. Нечуй-Левицький). 2. Йди спати, Іване Остаповичу, а завтра розкажеш і мені, про що там була розмова між Бутурліним та митрополитом (І. Нечуй-Левицький). 3. Ми будемо йому завсіди раді, – сказала гетьманша і замовкла, бо не любила говорити багато і була зроду нерозмовна (І. Нечуй-Левицький). 4. Пішла до церкви та досі певно в церкві, бо ще не вийшли з заутрені, – обізвалась Годозя й скоса поглядала на старців (І. Нечуй-Левицький). 5. Як впадеш, сину, на степу постріляний та порубаний, то закрій хусткою вид, щоб степові орли не

виклювали часом очей, доки товариші піднімуть тебе з землі живого! (І. Нечуй-Левицький).

В-3. 1. Вранці вдосвіта козацьке військо виступило за річку через греблю, щоб докнати табір; Єремія прокинувся ще вдосвіта; Ще вдосвіта Єремійні старости вигнали на влови, на облаву усіх панщанних мужиків з села звіра («Єремія Вишневецький»). 2. Не буде цього ніколи, доки мого віку! (І. Нечуй-Левицький). 3. Я буду любити тебе довіку, доки стоятиме земля, животітимуть люде й світитиме сонце (І. Нечуй-Левицький). 4. Олеся засоромилась, стала червона, як калина, і очі спустила додолу, одначе не спротивилась і тричі поцілувалась з ним. Виговський, як добрий навиглядач, зауважив на це, як на добрий знак для себе (І. Нечуй-Левицький). 5. Як тільки ти будеш справдовуватись, будеш мені суперечити, я тебе порубаю отією шаблею, що я закинув в гущавину, чи тут, чи деінде (І. Нечуй-Левицький).

В-4. 1. Ми самі цьому невідомі, ясновельможна! оце шатнемось та кинемось по садку, по гущавині й будемо обшукувати і садок, і усе подвір'я, – сказав жовнір, уклонившись, і вмить зник надворі; І несподівано вмить падав додолу або козак, або оксамитовий кунтуш (І. Нечуй-Левицький). 2. Я бажаю часто вас бачити в Чигирині і в нас в гостях, хоч ви й далеченько-таки од нас живете (І. Нечуй-Левицький). 3. (І. Нечуй-Левицький). 4. Вчора прибув сюди з Сенчі пан з жінкою та з дітьми; Одна княгиня Вишневецька виїхала вчора, а сьогодні виїжджає друга; Але вчора лягома прибув до його Карабча-Мурза й привів на підмогу козакам сорок тисяч татар (І. Нечуй-Левицький). 5. З одного боку, десь далеко-далеко в куточку вгорі, блимало невеличке кругле віконце, ніби прокручене свердлом-лопатнем у товстій стіні (І. Нечуй-Левицький).

В-5. 1. Вчора ввечері наймит попередив тебе з волами і пригнав воли до двору раніше, ніж ти вернувся на коні; А чого ти, сину, вчора загаявся в

дорозі? (І. Нечуй-Левицький). 2. За видану вперед за три місяці з скарбу плату вони посправляли собі суконні кунтуші, начепляли на голови квітчасті суконні шапки з червоними верхами та китицями (І. Нечуй-Левицький). 3. Як тільки свінуло, я прийшла сюди, блукала кругом палацу, никала по садку, щоб глянути на тебе востаннє на моєму віку; І люблю тебе теперечки, мій голубе сизий, як свою душу, і прийшла до тебе, щоб глянути на тебе востаннє, а цього не скажу, бо нічогісінько не знаю (І. Нечуй-Левицький). 4. І незабаром князь Костянтин з молодим Єремією, убрані в дорогі шовкові кунтуші та жупани, пішли до єзуїтської колегії, котра стояла внизу під горою серед зеленого розкішного садка, мурована й не общикатурена, вкрита червонуватою черепицею, й така здорова та довга, що в неї можна було змістити половину львівських пожилців (І. Нечуй-Левицький). 5. Од орлиних крил лився світ то білий, як світ сонця, і всі хмари біліли, ніби вдень (І. Нечуй-Левицький).

В-6. Фонемі як *лінгвістичній* одиниці властива автономність. Відриваючись від конкретної морфемі, звук набуває певної самостійності, незалежності, автономності. Саме тоді, коли звук пориває з лексичним або граматичним значенням, він перестає бути словом чи морфемою і стає *самостійною* звуковою одиницею, яка об'єктивно існує поряд з іншими мовними одиницями – морфемою, словом, реченням, хоч не однакова з ними за своєю роллю.

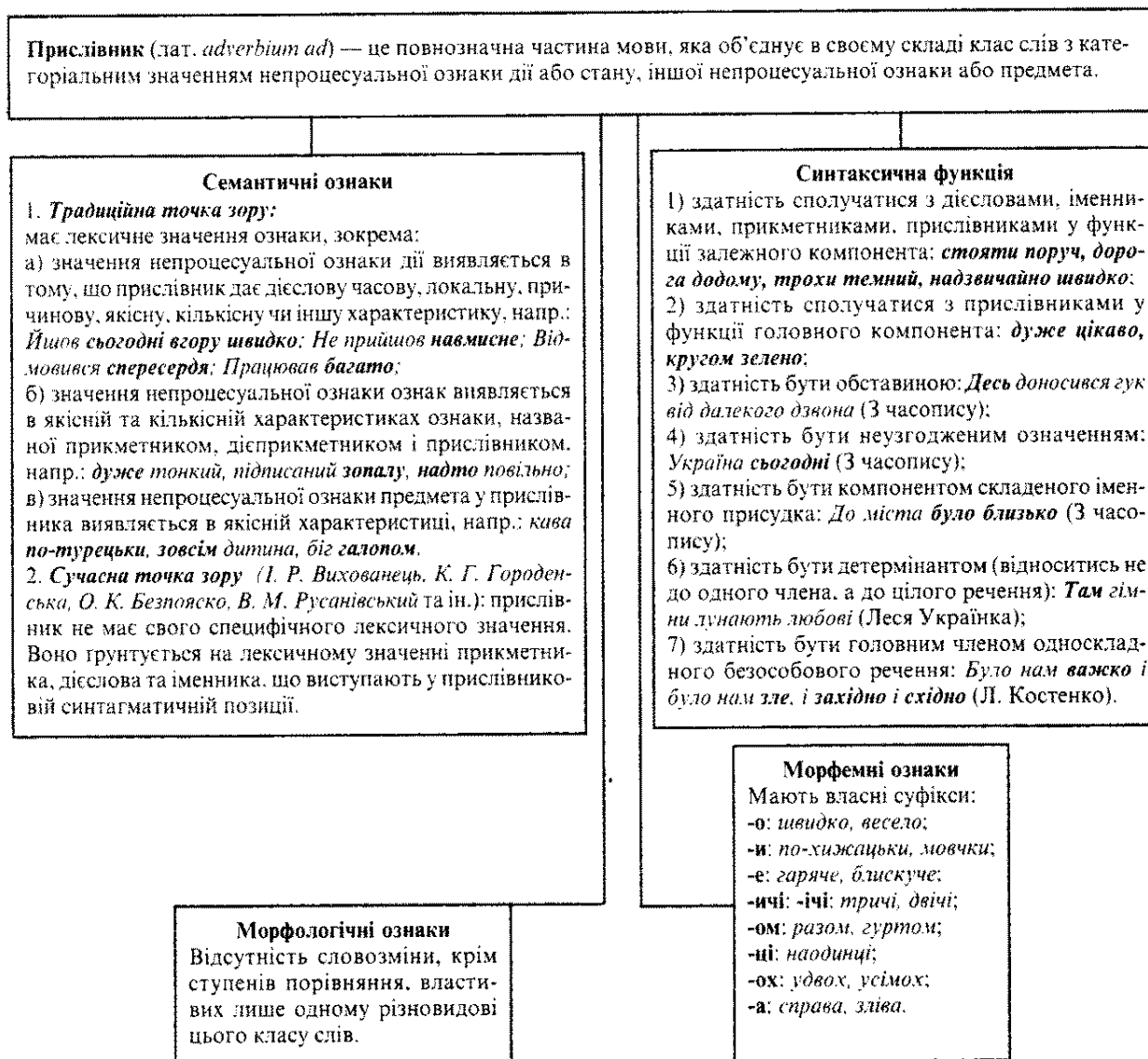
Автономність фонем виявляється передусім у тому, що носії мови легко членують на фонемі будь-яке незнайоме їм слово або, навпаки, складають нові слова, наприклад абрєвіатури, замінюють незнайомі звуки запозичених слів звуками *рідної* мови. Свідченням автономності звукової системи є також можливість зображення звуків у вигляді літер у звуковому письмі.

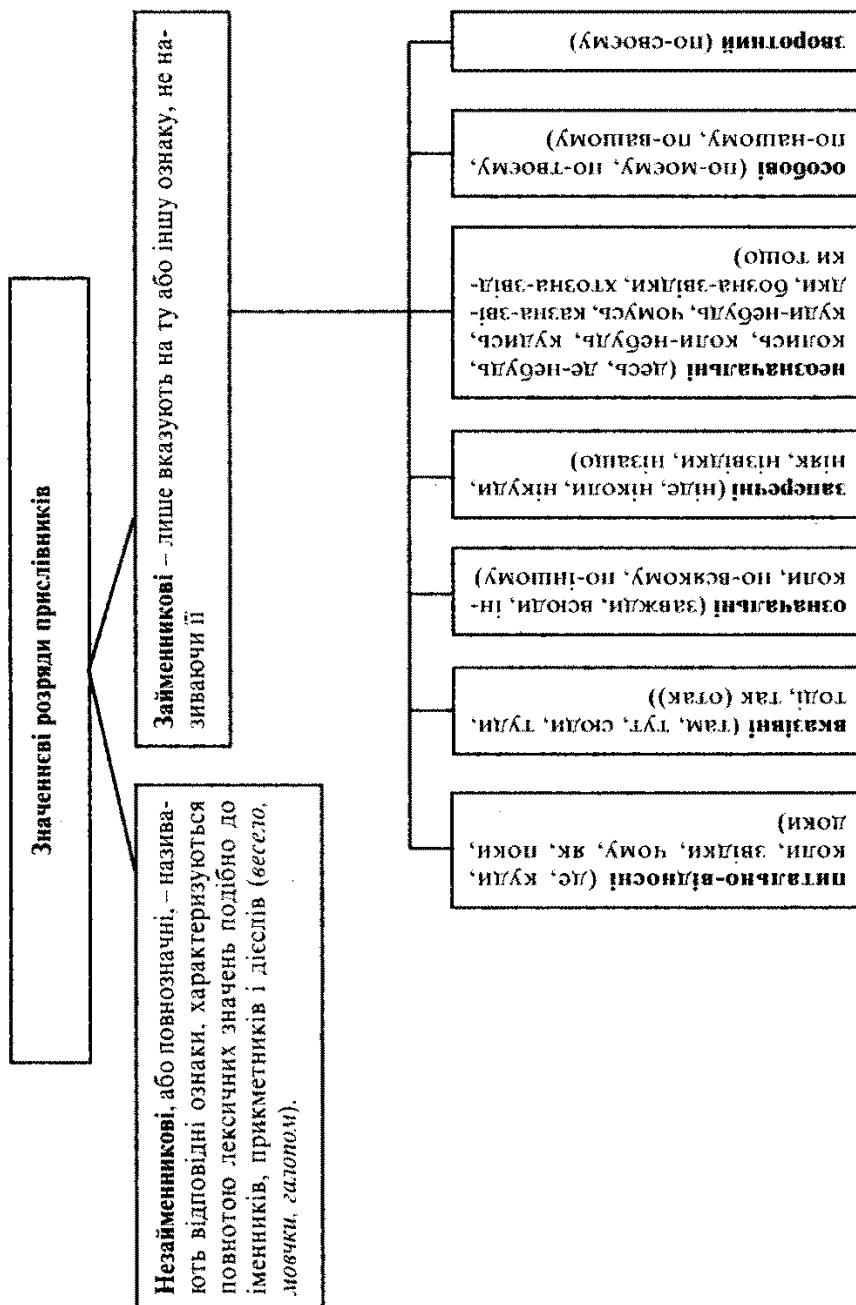
Визнають автономність фонемі представники празької і *лондонської* фонологічних шкіл, а також *американські* дескриптивісти, натомість московська фонологічна школа повністю відкидає автономність плану

вираження. Вона виходить з того уявлення, що звукова сторона не існує окремо від морфологічної, що через це фонема існує не як окрема одиниця, незалежно, автономно, а як деякий елемент морфем. Поза морфемою розглядати фонему не можна (*Підручник*).

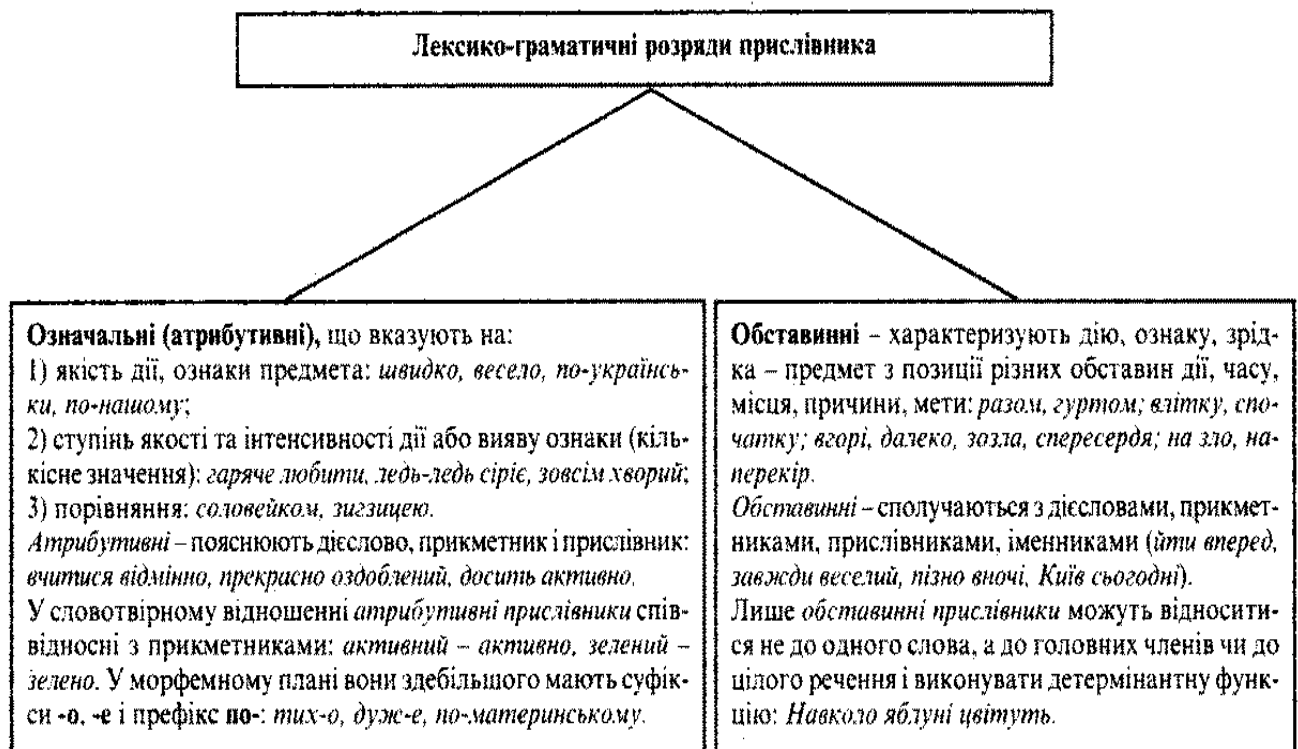
Таблиця 1.

Прислівник як частина мови

Таблиця 3.

Таблиця 4.

Означальні прислівники

Підрозряд	Запитання, на які відповідають прислівники	Характер сполучуваності	Приклади
Якісно-означальні (<i>голосно, дбайливо, ніжно, привітно, авторитетно, бездоганно</i>).	Як?	Посднуються тільки з дієсловами.	<i>Рипить корабель, стогне тяжко, здригається, паче коня, угору здіймається важко, ще важче у діз поринає</i> (Леся Українка); <i>Я знав: ніколи серце не проща того, що розумом безжально обито</i> (Д. Павличко).
Міри або ступеня (<i>дуже, ледве, надзвичайно, виключно, абсолютно, трохи, мало, недостатньо, дотла, вволю, вщент, ащент, досхочу, стократ, надовж, учотирьох, двічі, в'ятис</i>).	Якою мірою? Скільки? У скільки разів?	Посднуються з дієсловами, прикметниками і прислівниками, тобто зі словами тих лексико-граматичних класів, категоріальну семантику яких становить ознаковість, здатна мати різну міру чи інтенсивність вияву.	<i>Осіній вітер ледве чутиє "день" від кузні донесе і знову стихне</i> (Т. Масенко); <i>Те біле, трохи блакитне світло тихо лилось з гори, а зачарована земля неначе купалась у фантастичному сяйві</i> (М. Кошопицький); <i>Весно, весно. Яка ти нещадно прекрасна у ці важкі дні війни</i> (О. Гончар); <i>Тільки твердо так трималось місто гордес, уперте, раз трималось, потім вдруге, потім втретє ще й вчетверте</i> (Леся Українка).
Способу дії (<i>похитцем, жартома, верхи, сіпма, навипитки, раттом, бігцем, неквапом, жузжом, повагом, босоніж, наостлі</i>).	Як? Яким чином?	Посднуються тільки з дієсловами.	<i>За день до мого від'їзду я востаннє похитцем передивлявся свої книжки</i> (С. Васильченко); <i>У Василя несамовито серце б'ється від бажання поїздити верхи й собі</i> (Панас Мирний); <i>Все робилося похитцем, навипиткуруч</i> (М. Стельмах).
Порівняльно-уподібувальні (<i>соколом, ластівкою, по-батьківському, по-осіньому, по-новоюму</i>).	Як?	Посднуються тільки з дієсловами.	<i>І коли школярі птахами розлітали в ти осіні кабікули, вчительку завжди вгортив нехвий смуток...</i> (О. Донченко); <i>Осішня вже пори нововчи закралась</i> (М. Рильський); <i>Генерал підійшов до Орлика й по-батьківському обняв за плечі</i> (О. Довженко).

Таблиця 5.

Обставинні прислівники

Підтип	Запитання на які відповідають прислівники	Значення
Прислівники місця – виражають просторову локалізацію дії або стану за такими основними орієнтирами: тут, там, туди, звідти.	Де? Куди? Звідти?	А) вказують на своєрідну фіксовану локалізацію дії або стану в просторі (<i>близько, поблизу, вгорі, внизу, далеко, навколо, поряд, поруч, де, тут, там</i>); Б) позначають напрям дії або руху (<i>вгору, вправо, вбік, додому, здалеку(-а), звідки, звідси, вдень, восени, навесні</i>).
Прислівники часу – позначають різні часткові темпоральні значення прояву процесуальних і не процесуальних ознак	Коли? З якого часу? До якого часу?	А) час, в який відбувається дія або стан (<i>тепер, тоді, вночі, вранці, влітку, взимку, вдень, восени, навесні</i>); Б) періодичність дії або стану (<i>щоденно, щодня, щодень, щороку, щоліта, щохвилини, щотижня</i>); В) початкової межі дії або стану (<i>здавна, здавен, змолоду, зранку, зроду, споконвіку, спочатку</i>); Г) кінцевої часової межі дії або стану (<i>доти, поки, досі, донині, дотепер, довіку, повік, назавжди</i>).
Прислівники причини – вказують на причину виконання/невиконання (реалізації/нереалізації) відповідної дії або стану	Чому? Через що? З якої причини?	Кількісно обмежена група (<i>згарячу, спересердя, спросоння, зопалу, ненароком, мимохіть</i>).
Прислівник мети – вказує на мету дії чи стану	Для кого? З якою метою? Навіщо?	Кількісно обмежена група лексичних одиниць (<i>навмисно (-е), напоказ, наперекір, на зло</i>).

Предикативні прислівники (слова категорії стану)

Погляди на частини мови статус предикативних прислівників	Загально- категоріальне значення	Лексико-семантичні групи	Морфологічні особливості	Синтаксичні функції
<p>1. Традиційна точка зору: ці лексичні одиниці вважають предикативними прислівниками, кваліфікація яких, подібно до якісних і обставинних прислівників, ґрунтується на синтаксичних засадах.</p> <p>2. Це самостійна частина мови, тобто клас невідмінюваних слів з категоріальним значенням непроцесуального стану у функції головного члена (за іншою термінологією — присудка) односкладних (безособових) речень. Такі слова називають категорією стану (станівник) (Л. В. Щербя, В. В. Вишгородов, М. А. Жовтобрюх, В. О. Горшун та ін.).</p>	<p>Непроцесуальність - саме цим вони протиставляються дієсловам з значенням процесуального стану, пор.: <i>спішити - спішно; морозити - морозно; жаліти - жалко; жаліти - жалко; жаліти - жалко.</i></p>	<p>1) слова на позначення фізичного, психічного, інтелектуального, емоційного стану людини і взагалі істоти: <i>боязко, видно, зрозуміло, задрожало, небезпечно, тривожно, прикро, страх, охота, важко, сумно, радісно.</i></p> <p>2) слова на позначення стану середовища, що оточує людину: <i>сухо, смутно, душно, гарно, красиво, пусто.</i></p> <p>3) слова на означення модальної оцінки дії з погляду необхідності (<i>треба, потрібно, неможливо, обов'язково, необхідно</i>) або з морально-етичного погляду (<i>зріх, жаль, їда, диво, сором, лій, страх, охота, час, пора</i>).</p>	<p>1) нульова парадигма;</p> <p>2) форми ступенів порівняння (в окремих випадках), напр.: <i>Нам було присно, а господарям ще присніше</i> (Розм.);</p> <p>3) форма умовного способу, напр.: <i>Добре було б їй при матері рідній</i> (Марко Вовчок).</p>	<p>1) предикативна функція головного члена односкладного (безособового) речення, напр.: <i>Тихо стало скрізь у лузі</i> (Леся Українка); <i>Ой чи не жаль тобі, Гаю, молоденьких літ?</i> (Леся Українка);</p> <p>2) нездатність означати чи доповнювати інші члени речення, пор.: <i>Тихо в садку, тихо в місті, бо пізня година</i> (Леся Українка) - <i>Тихо, тихо Дунай воду несе</i> (Нар. тв.);</p> <p>3) здатність сполучатися зі зв'язкою <i>бути</i> або <i>стати</i>, напр.: <i>Тихо було у повітрі</i> (Леся Українка); <i>І ти середьку знов стане тихо</i> (Леся Українка);</p> <p>4) здатність мати при собі залежні компоненти, напр.: <i>Не жаль мені життя, а жаль тієї людини, що у мені живе</i> (Леся Українка).</p>

Модальні прислівники (модальники)

Погляди на частининомий статус модальних прислівників	Загальнокатегоріальне значення	Семантичні групи	Морфологічні особливості	Синтаксичні властивості
<p>1. Модальні слова – це прислівники (О. Х. Востоков, О. О. Шахматов, В. О. Богородицький).</p> <p>2. Модальні слова – це “вставні прислівники” (Д. М. Овсянко-Куликовський, І. І. Мещанінов).</p> <p>3. Модальні слова мають нечастининомий характер (І. В. Щерба).</p> <p>4. Це окрема група слів, яка стоїть в одному ряду і поряд з частинами мови з тієї причини, що вони не можуть бути членами речення і не пов’язуються з іншими словами в реченні засобами граматичного пригання (В. В. Виноградов, В. О. Гуртнич).</p> <p>5. Модальні слова – це самостійна повнозначна частина мови (І. Г. Милославський).</p>	<p>Виражають ставлення мовця до висловленої думки.</p> <p>пор.: <i>Правда потрібна всім і завжди.</i> – <i>Правда, може, я сам так в цьому впевнен</i> (О. Гончар).</p>	<p>1. Слова, що виражають невпевненість (<i>безперечно, безумовно, справді, зрозуміти, без сумніву, природно, правда, загалом</i>).</p> <p>2. Слова, що виражають невпевненість щодо вірогідності повідомлюваного (<i>напевно, очевидно, либонь, певно, можливо, може, мабуть</i>).</p> <p>3. Слова, що вказують на джерело думки (<i>кажуть, мовляв, чую, чути, по-моєму, за словами, на думку, як на мене, як кажуть</i>).</p> <p>4. Слова, що виражають емоції мовця щодо змісту висловленого (<i>ясна річ, чого доброго, на щастя, на жаль, як на зло, шкода</i>).</p> <p>5. Слова, що виражають звертання до співрозмовника (<i>погодьтесь, дозволяєте, бачите, уявіть собі, чуєте, повірте, бачили</i>).</p> <p>6. Послідовність, порядок думок (<i>по-перше, по-друге, далі, нарешті, і останнє</i>).</p> <p>7. Наслідок, висновок, зв’язок з попереднім висловлюванням (<i>накільки, отже, вкласі, словом</i>).</p>	<p>Нульова парадигма</p>	<p>Найчастіше виконують функцію вставних слів: <i>Я вже наді, повірте, все це обміркував</i> (Ю. Збанацький); <i>І ось, нарешті, вершина</i> (О. Гончар); <i>А читати Тарас, справді, вивчився дуже рано</i> (О. Іваненко).</p> <p>Можуть вживатися як слова-речення, напр.: <i>Ти пойдеш до Києва?</i> – <i>Звісно</i> (Розм.).</p>

Ступені порівняння прислівників

Ступінь порівняння	Форма ступеня порівняння	Спосіб творення	Приклади
Вищий	1. Проста (синтетична)	1. Від якісно-означальних прислівників за допомогою суфіксів <i>-іше, -ше, -че</i> .	<i>ясно – ястіше</i> <i>зручно – зручніше</i> <i>далеко – дальше</i> <i>глибоко – глибше</i> <i>близько – ближче</i> <i>дорого – дорожче</i>
	2. Складна (аналітична)	2. Додаванням до прислівників вищого ступеня слів <i>значно, багато, куди, ще, трохи, надто</i> .	<i>яскравіше – ще яскравіше</i> <i>зручніше – набагато зручніше</i>
Найвищий	1. Проста (синтетична)	1. Додаванням до прислівників вищого ступеня префікса <i>най-</i> . Для підсилення форм найвищого ступеня порівняння прислівників можуть додаватися ще префікси <i>як-, що-</i> .	<i>ястіше – найястіше</i> <i>яскравіше – найяскравіше</i> <i>зручніше – найзручніше</i> <i>щонайглибше, якнайглибше, якнайзручніше, щонайзручніше</i>
	2. Складна (аналітична)	2. Інша модель: <i>від усіх, над усіх</i> + вищий ступінь порівняння.	<i>вище від усіх, краще над усіх</i>

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яке категоріальне значення, морфологічні ознаки та синтаксична роль прислівника?
2. На які значеннєві розряди поділяють прислівники у сучасній українській мові?
3. Які прислівники називають означальними? Приклади доберіть з творів художньої літератури.
4. Які прислівники називають якісно-означальними? Приклади доберіть з творів художньої літератури.
5. Які прислівники називають кількісно-означальними? Приклади доберіть з творів художньої літератури.
6. Які прислівники називають способу дії? Приклади доберіть з творів художньої літератури.
7. Як утворюються ступені порівняння якісно-означальних прислівників?
8. Які прислівники називають обставинними?
9. На які групи поділяють обставинні прислівники у сучасній українській мові? Приклади різних груп обставинних прислівників доберіть з творів художньої літератури.
10. Які прислівники називають безособово-предикативними? Приклади доберіть з творів художньої літератури.
11. Які прислівники називають модальними? Приклади доберіть з творів художньої літератури.

Практичне заняття № 8

ТЕМА: ПРИЙМЕННИК. СПОЛУЧНИК

ПЛАН

1. Прийменник як частина мови.
2. Походження прийменників та їх морфологічний склад.
3. Сполучник як частина мови.
4. Морфологічний склад сполучників.
5. Сполучники сурядності і підрядності.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 492 с.
2. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. 7-ме вид., стер. К. : Вища шк., 2009. 430 с.
3. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.
2. Городенська К. Сполучники української літературної мови. Монографія. К., Інститут української мови : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 208 с.

3. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. С.156 – 227.
4. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія [автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
5. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови К., 1972. Ч.1. 427 с.
6. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. К. : Наукова думка, 1969. 583 с.
7. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К. : Знання, 2013. 524 С.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання І. Підготувати конспект:

Сполучники як окреми тип службових слів-морфем // Городенська К. Сполучники української літературної мови. Монографія. – К., Інститут української мови : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 11 – 33.

Завдання ІІ. Визначити смислові відношення (часові, причинові, місця, мети, умов, допустові), які виражають прийменники у тексті.

ВЕЛИЧ І СЛАВА СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ

Слава про красу Софійського собору, спорудженого за Ярослава Мудрого, ширилася далеко за межами Давньоруської держави. Іншого такого храму, крім Софії у Константинополі, не було в жодній країні. Письменник Іларіон захоплено констатував: «Церква дивна і славна всім навколишнім країнам».

Князь Володимир відправив послів у різні землі: до болгар, німців і греків,

щоб ознайомитися з їхньою вірою. Коли десять русичів-послів прибули до Царграда і візантійський імператор довідався про їхній намір, він наказав патріархові влаштувати святкову відправу в головному храмі держави – Константинопольській Софії з усіма урочистостями.

Повернулись до Києва послі і розповіли: «І прийшли ми в грецьку землю, і ввели нас туди, де служать вони богу своєму. І не знали – на небі чи на землі ми: не знаємо на землі такого видовища, краси такої і не знаємо, як і розповісти про це... Не можемо забути, краси тієї».

Таке враження на сучасників справляло і монументальне мистецтво Софії Київської у поєднанні з богослужбним ритуалом.

Ярослав Мудрий приймав у соборі іноземних послів, прагнучи вразити пишністю церемоній. Тут затверджувалися важливі рішення і державні акти. Тут у 1051 році собором єпископів митрополитом замість грека був поставлений Іларіон. Тут зводили на київській «золотий стіл» великих князів.

Собор був князівською усипальницею. У ньому похований Ярослав Мудрий, його син Всеволод, онук Ростислав. Князь Ярослав заснував тут першу бібліотеку та школу, чи майстерню, де переписувалися і перекладалися книги. При соборі, безсумнівно, велося літописання (*С. Висоцький*).

Завдання III. Дописати речення, використавши різні типи сполучників; охарактеризувати їх за значенням та способом уживання.

Базова частина змісту освіти передбачає опанування чотирма видами життєдіяльності ...

Професія вчителя вважається однією з ...

Сучасній молоді варто частіше звертатися до класики ...

Хто долі кориться, хто далі не йде ...

Я хочу правди бути вічним другом...

Десь звисока лилась пісня жайворонка.

***Виконуючи домашнє завдання використовуйте таблиці 1–6.**

Прийменник : загальне поняття

Погляди на частини мови статус прийменника	Категоріальне значення	Лексичне значення	Граматичне значення	Функція
<p>1. Традиційна точка зору: прийменник – службове слово, що має статус службової частини мови.</p> <p>2. Прийменник є аналітичною синтаксичною морфемою, а не словом, і тому не належить навіть до службових частин мови (С. Курілович, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська).</p> <p>3. Прийменник є самостійним словом зі статусом частини мови, що належить до прислівників узагальненого значення (І. К. Кучеренко).</p>	<p>Підрядний зв'язок іменника, іменникового займенника, числівника як залежних компонентів з головними у словосполученнях з синтаксичним керуванням: <i>переправитися через річку, стояти біля вікна, поділити на два, відійти від семи, запросити до себе, підійти до нього</i>.</p>	<p>Прибічники 2-го погляду не бачать у прийменниках лексичного значення, а 1-го та 3-го – виявляють єдність лексичного і граматичного значень. Така розбіжність пояснюється тим, що в семантичному відношенні прийменники неоднорідні: одні з них, що зберігають зв'язок з повнозначними словами, від яких вони утворилися, виразно виявляють своє лексичне значення (<i>коло, через, перед, після</i>), в інших воно надто абстрактне і зливається з граматичним (<i>з, в, до, про</i>).</p>	<p>Прийменник указує на синтаксичну залежність субстантива від інших слів у реченні або від усього речення і виражає відношення між словами формами.</p>	<p>Релятивна – прийменники виражають підрядні семантико-синтаксичні відношення між словформами в словосполученнях і реченнях. Обов'язковою умовою концентрації прийменникових значень виступає мінімальний контекст, утворений головним компонентом словосполучення і залежною прийменниково-відмінковою формою.</p>

Структурні типи прийменників

Сполучуваність з відмінковою формою	Первинні		Вторинні	
	Прості	Складні	Прості	Складені
Родовий	без, біля, у (в), від, для, до, з, коло, крім, (окрім), між, ради, серед	задля, заради, з-за, з-межи, (з-між), з-над, з-перед, з-під, з-поза, з-поміж, (з-помежи), з-понад, з-поперед, з-попід, з-посеред, насеред, побіля, між (помежи), поперед, посеред, проміж, щодо	близько, вглиб, вздовж (вдовж), вище (повище), відносно, довкола (довкіл), довкруг (довкруги), замість, збоку, зверх, зверху, ззаду, з-позад, зсередни, кругом, ліворуч, мимо, навколо (навкіл), навкруги (навкруг), навпроти, назад, наперед, напередодні, наприкінці, напроти, наспроти, недалеко, неподалік, нижче (понижче), обабіч, оддалік (віддалік), круг (округ, округи), опріч, осторонь, пізніше (пізніш), після (опісля), побіч, поблизу (поблиз), поверх, подовж (поздовж), позад, поодаль, попереду, поперек, поруч, поряд, посередні, праворуч, просто, проти (супроти), протягом, раніше (раніш), спереду, стосовно, кінець, коштом, край, шляхом, ціною	в ім'я, в інтересах, за винятком, за допомогою, за посередництвом, за рахунок, за зразком, з боку, з метою, з нагоди, з приводу, на випадок, на (у) знак, на чолі, на адресу, на користь, на честь, на основі, на зразок, на кшталт, на засадах, на підставі, на предмет, під час, по лінії, у бік, у дусі, у мірі, в напрямі (напрямку), у плані, у процесі, у разі, в розрізі, у світлі, в силу, в справах (справі), у ході, в умовах, у сфері, в межах, у ролі, у випадку, в галузі, у сфері, в царині, в районі, в рамках, під приводом, поза сферою, поза межами, через посередництво; близько від, виходячи з, відповідно до, далеко від, залежно від, збоку від, на відміну від, недалеко від, незалежно від, неподалік від, обіруч від, оддалік (віддалік) від, подібно до, порівняно з, починаючи від, починаючи з, праворуч від, стосовно до, у бік від, на шляху до, у відповідь на
Давальний	к (ік)		вслід, всупереч, навздогін (наздогін), навперейми, назустріч (навстріч), наперекір, напереріз	на (у) противагу
Знахідний	у (в), за, крізь, поміж, о (об), перед, під, по, повз, про, через;	поза, поміж (помежи), понад, попри, проміж;		зважаючи на, незважаючи на, у відповідь на, з огляду на
Орудний	з (із, зі, зо), за, між (межи), над (наді), перед (переді), під (піді);	поза, понад, поперед, поміж (помежи), проміж		вслід (слідом) за, згідно з, навздогін (наздогін) за, нарівні з, на чолі з, одночасно з, паралельно з, побіч з, порівняно з, поруч з, поряд з, разом з, у зв'язку з, у розріз з, у згоді з, у унісон з, у співдружності з
Місцевий	у (в), на, о (об), по-при			

Таблиця 3.

Семантичні типи прийменників

Функціонально-семантичні розряди	Семантичні підтипи	Приклади
1. Просторові	а) місце; б) напрямок; в) простір; г) місцезнаходження; ґ) шлях руху; д) висхідний пункт; е) кінцевий пункт; с) відстань.	зверху, в середині, ліворуч, від, біля; назад, вглиб, вздовж, слідом за, у напрямку; довкола; довкруг, кругом, обіруч, перед, збоку, напро- ти, нижче, обабіч, перед, побіч з, під; попід, попере- к, через, слідом за; з, зсередини, з-під, з-над; до, край, кінець; недалеко від, неподалік, поблизу.
2. Темпоральні (часові)	а) одночасність; б) різночасність; в) протяжність у часі; г) часова попередність; ґ) часова наступність; д) початок або кінець і т.п.	одночасно з, під час, серед; через, біля, близько; протягом, у міру, у процесі, у ході, впродовж, раніше, напередодні, перед, до; пізніше, після, опісля, вслід за, слідом за; починаючи з, від, од, наприкінці.
3. Причинні		з, за, від, через, перед, завдяки, під впливом, внаслід- ок, у зв'язку, у силу, з огляду на, зважаючи на.
4. Цільові		для, на, за, по, задля, ради, заради, з метою, в інтере- сах, з нагоди, з приводу, на випадок, на знак, у спра- вах, в справі, в ім'я, на честь.
5. Умовні		у, в, з, без, при, у випадку, у разі, за умови.
6. Допустові		усупереч, наперекір, на противагу, незважаючи на, не- залежно від, у розріз з, при.

Сполучник: загальне поняття

Погляди на частиномовний статус сполучника	Категоріальне значення	Лексичне значення сполучників	Граматичне значення	Функції
<p>1. Традиційний: сполучник – це службова частина мови зі своїм специфічним лексичним, граматичним і категоріальним значенням.</p> <p>2. Сполучник – це не слово взагалі, а аналітична синтаксична морфема, що виконує лише зв'язкову функцію, оскільки позбавлена лексичного і категоріального значення (І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська).</p>	<p>Категоріальним для сполучника як частини мови є реляційне значення, реалізоване в сучасній українській літературній мові семантико-синтаксичними зв'язками сурядності і підрядності.</p>	<p>Вказує на конкретні типи синтаксичних відношень, їх відтінків: єднальні, розділові, протиставні, градаційні, пояснювальні, присднувальні, темпоральні, просторові, причинові, цільові, означальні, умовні, допустові та ін.</p>	<p>Сполучники функціонують у складі синтаксичних конструкцій і входять до їх складу як органічні компоненти. Водночас, на відміну від прийменників, у простому реченні вони виступають як автономні одиниці, нейтральні щодо граматичних характеристик, зокрема відмінкових форм, а також належності до тієї або іншої частини мови відповідних повнозначно лексичних компонентів.</p>	<p>Функція сполучників полягає у вираженні того або іншого семантико-синтаксичного відношення між повнозначно лексичними компонентами у простому реченні, частинами складного речення й окремими реченнями у складі тексту.</p>

Поділ сполучників

За походженням	За способом уживання
<p>1. Непохідні (первинні): до них належать сполучники, які не мають у сучасній українській мові співвідносних повнозначних слів і не членуються на морфеми, а деякі – навіть на склади. Ця група невелика й об'єднує сполучники а, бо і, (й), ні, та, чи. Напр.: <i>Бо не в собі ж я, а увесь – на людях, бо все моє – чи зблизька, чи здаля. Тому – земля кипить, як серце в грудях, і серце стогне, як уся земля</i> (П. Тичина).</p> <p>2. Похідні (вторинні): утворилися різними способами з інших частин мови. Одні з них є результатом злиття двох повнозначних слів (якщо) або повнозначного та службового слова – морфеми (якби, проте, зате, щоб тощо). Напр.: <i>Якби зросли низесенько, чи то ж би доспіли?</i> (Леся Українка); <i>Ми народились в муках, щоб родити, синами обезсмертити свій рід, щоб квітував на диво всьому світу козацький геніальний родовід!</i> (В. Симоненко).</p> <p>Похідні складені сполучники представлені в українській мові одиницями типу тому що, через те що, незважаючи на те що, в міру того як, у зв'язку з тим що, як тільки, дарма що та ін.</p>	<p>1. Одиничні (одномісні) сполучники розташовуються між поєднуваними компонентами структур і позиційно тяжіють до одного з них, не повторюючись при цьому, напр.: <i>Стоять високі сокорини і де-не-де осики, а по низах озер – очерети, дуже високі і густі</i> (О. Довженко); <i>Село лежало в зеленому вибалку, а по горбах чорніли поля</i> (Є. Гуцул).</p> <p>2. Повторювані (багатомісні) сполучники виступають як послідовності одних і тих же одиниць, уживаних перед кожним компонентом тієї або іншої синтаксичної конструкції (і...і, ні...ні, або...або, чи...чи, то...то), напр.: <i>Кров, і біль, і сльози, й сміх, і часом глум виринають з безодні спогадів і линуть у потоці великих подій, як шумовиння в весняній бистрині</i> (О. Довженко); <i>Або погибель, або перемога – сі дві дороги перед нами стане</i> (Леся Українка).</p> <p>3. Парні (двомісні) сполучники – це поєднання двох позиційно віддалених і формально відмінних елементів, що функціонують у так званих закритих синтаксичних конструкціях, утворюваних поєднанням двох граматично рівнозначних, але спеціалізованих у плані семантико-синтаксичних відношень компонентів (<i>не тільки...але і (й), як...так і, хоч...але, якщо...то</i>), напр.: <i>Хоч слів тих ніхто на щиті не носив, та в серці носив до загибелі</i> (Леся Українка); <i>Якби не зима, то літо було б довше</i> (Нар. тв.).</p>

Класифікація сполучників за синтаксичною роллю

Сурядні	Підрядні
<p>1. Єднальні (одномісні й багатомісні і (й), та; багатомісні ні...ні, та ні... та ні, ані...ані, ні...ані), напр.: <i>Запахла осінь в'ялим тютюном, Та яблуками, та тонким туманом, І свіжі айстри під піском рум'яним Зоріють над одчиненим вікном</i> (М. Рильський).</p> <p>2. Зіставно-протиставні (а, але й, та (але), однак, зате, проте, тільки, лише, хоч... але, хоч...зате, хоч...та, а втім, так, тим часом, як...так і, не тільки (не лише)... а й, не те що... а (але), не так і...як), напр.: <i>Посріблені ліси окуталися тінню, А небосхил горить і віти золотить</i> (М. Рильський); <i>Хати були великі, просторі, тільки темні та чорні</i> (Панас Мирний).</p> <p>3. Розділові (або, а то, чи, а чи, хоч, чи то, то...то, не то... не то, як не...то, коли не...то, якщо не...то), напр.: <i>Добудь нові слова, новії струни або мовчи</i> (Леся Українка); <i>Хоч загинути, хоч добути слави</i> (В. Самійленко).</p> <p>4. Градаційні (а й, а ще, а навіть й до того ж, та навіть, та ще й, не тільки... а (але) й, не тільки... а навіть, не стільки... скільки, не так... як), напр.: <i>Сади Болгарії не тільки цвіт, не тільки плід, а й слід безсмертних літ</i> (М. Рильський).</p> <p>5. Приспівувальні (і, та, також, і навіть, а й, та й, ще й, та ще й, також), напр.: <i>Я волів би, щоб се сказав хто інший, а не жінка Руфінова та ще й при чоловіку...</i> (Леся Українка).</p> <p>6. Пояснювально-уточнювальні (або, тобто, а саме, як от), напр.: <i>І він катапультиється, тобто вистрелює себе з літака разом з сидінням</i> (О. Гончар).</p>	<p>1. Часові (як, після того як, коли, в міру того як, як тільки, щойно, ледве, відколи, аж там, доки та ін.), напр.: <i>Доки сонце зійде, роса очі виїсть</i> (Нар. тв.); <i>Коли Соломія примостилася на плоті, Остап одіхнувся од берега</i> (М. Коцюбинський).</p> <p>2. Умовні (якщо, коли, якби, аби, коли б, як, раз), напр.: <i>Раз добром нагріте серце, вік не прохолоне</i> (Т. Шевченко); <i>Коли за все візьмешся, то нічого не зробиш</i> (Нар. тв.).</p> <p>3. Причинні (бо, через те, тому що, оскільки, затим що, тим що), напр.: <i>А більший меншого тусас та ще й б'є, затим що сила є</i> (Л. Глібов); <i>Люблю людей землі своєї, бо й я землі своєї син</i> (В. Сосюра).</p> <p>4. Допустові (хоч, хай, нехай, дарма що, незважаючи на те що), напр.: <i>Хоч нікому Тоня не потурає...всякого вміє приструнчити, і все ж, незважаючи на це малюки чомусь линуть до неї найбільше</i> (О. Гончар); <i>Хай згасли дні старі, але зійшло над нами і шле свої вогні нам сонце молоде</i> (В. Сосюра).</p> <p>5. Наслідкові (так що), напр.: <i>Молоді чорняві скрипалі позакидали назад свої голови, так що на них ледве держались шапки</i> (І. Нечуй-Левицький).</p> <p>6. Порівняльні (як, мов, мовби, немов, немовби, наче, неначе, начебто, ніби, нібито, що), напр.: <i>Мов водопливу рев, мов битви гук кривавий, так наші молоти гриміли раз-у-раз</i> (І. Франко); <i>Надо мною в'ються хмари, як над чайкою орли</i> (Олександр Олесь).</p>

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яку частину мови називають прийменником?
2. Яке загальнокатегоріальне значення властиве прийменникам?
3. На основі яких ознак здійснюють структурну класифікацію прийменників у сучасній українській літературній мові?
4. Які прийменники називаються первинними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

5. Які прийменники називаються вторинними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
6. Які семантичні типи прийменників виділяють у сучасній українській літературній мові? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
7. Яку частину мови називають сполучником?
8. Які сполучники називаються простими? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
9. Які сполучники називаються складними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
10. Які сполучники називаються складеними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
11. Які сполучники називаються одиничними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
12. Які сполучники називаються повторюваними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
13. Які сполучники називаються парними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
14. Які сполучники називаються сурядними?
15. На які функціональні різновиди поділяються сурядні сполучники у сучасній українській літературній мові?
16. Які сполучники називаються підрядними?
17. На які функціональні різновиди поділяються підрядні сполучники у сучасній українській літературній мові?

Практичне заняття № 9

ТЕМА: ЧАСТКИ. ВИГУКИ

ПЛАН

1. Частка як службова частина мови. Проблема статусу часток.
2. Склад часток за походженням.
3. Структурні різновиди часток. Функціональні різновиди часток.
4. Правопис часток.
5. Загальна характеристика вигуків як частини мови.
6. Творення та звукова система вигуків.
7. Розряди вигуків за значенням.
8. Інтер'єктивація.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 492 с.

2. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. 7-ме вид., стер. К. : Вища шк., 2009. 430 с.

3. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.

2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. С.156 – 227.

3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія

[автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.

4. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови К., 1972. Ч.1. 427 с.

5. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. Вінниця: «Поділля 2000», 2003. 464 с.

6. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. К. : Наукова думка, 1969. 583 с.

7. Сучасна українська літературна мова: Підручник / За ред. М. Я. Плющ. 2-ге вид., перероб. і допов. К., 2009. 429 с.

8. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К. : Знання, 2013. 524 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання І. Підготувати конспект статті:

Гальона Н. П. Функції модальних часток // Укр. мова і літ. в школі. 1990. № 1.

2. Мацько Л. І. Система вигуків і звуконаслідувань // УМЛШ. 1985. № 2.

Завдання ІІ. Використовуючи частки, написати твір-роздум (2–3 сторінки) на тему: «Найдорожчий скарб наш – земля. Від неї сила, від неї життя» (М. Рильський).

Завдання ІІІ. Зробити морфологічний аналіз часток за схемою:

1. Аналізоване слово; частина мови. 2. Група за місцем і роллю. 3. Група і підгрупа за функціонально-семантичними особливостями. 4. Група за походженням. 5. Правопис.

***Виконуючи це завдання використовуйте таблиці 1– 4.**

В-1. 1. Але для цих чотирьох чоловіків, які щодня спускалися з гір, де був їхній санаторій, важило, власне, й не саме вікно, і не оте дивно широке скло, і не

викувана з чорного заліза рама, якою могли б пишатися на будь-якому європейському курорті (П. Загребельний). 2. Ой дівчата, русяві й білі, чорні очі – мов стиглий плід (В. Симоненко). 3. Чи тільки терни на шляху знайду, чи стріну, може, де і квіт барвистий? (Леся Українка). 4. То ж то й воно, душа в тебе молода та гаряча і довірлива до всього (О. Гончар).

В-2. 1. Вже по місяці він побачив, що сам не здолає всеї роботи, яка напливала до нього, і прийняв собі конципієнта і двох писарів (І. Франко). 2. І ось тепер неначе розсунули перед ним обрії, і він побачив одразу так багато, що не міг осягнути ні розумом, ні бодай самим поглядом (П. Загребельний). 3. А, власне, хто ми? Діти робітників, селян (П. Загребельний). 4. Повільно затихає батьківський голос, тільки глухі дзвони ще бовкають десь у рожевім тумані (І. Цюпа).

В-3. 1. Тепер, коли я без дорогої бабуні така осамочена й не маю нікого, хто мене розумів би, ба лиш розуміти хотів, стали ліси й гори якимсь самотнім моїм світом і притулком... (О. Кобилянська). 2. Третього дня Федько спустився на землю, щоб попоїсти, і саме в цей час літак пройшов над сосною так низько, що, здавалося, мало не зірвав Федькового колеса (Ю. Збанацький). 3. Дівчинка пішла далі, і ось блиснула перед нею заспанним оком Сула (О. Донченко).

В-4. 1. Мене дратувала непевність, що тремтіла в мені: чи розтулить рука свої залізні пальці, чи пустить мене? Невже я вирвусь від сього зойку та увійду у безлюдні зелені простори? (М. Коцюбинський). 2. Не раз пролежувала годинами під старезними смереками і їх лагідне шепотіння впливало успокоююче на так зворушену дитячу душу (О. Кобилянська). 3. Липнєве сонце стояло майже над головами і пекло немилосердно, а довкола вулиці були самі мури і стіни, ніде ані садка, ані дерева (І. Франко).

В-5. 1. Селяни горнулися до нього зі своїми кривдами і жалями, дуже часто зі справами, вже давно програними чи то через недбальство, чи через злу волю давніших адвокатів, і часто бувало так, що він, вирозумівши річ, мусив відправляти таких людей ні з чим, хоч і як добре розумів і живо відчував їх кривду (І. Франко). 2. Отак – блимне маленькими віконечками – саме сірник чиркне, потім примружить їх і дивиться довго, не мигаючи, в темряву (А. Головка). 3. Бо хіба ж позбавлений усього того добра ти сам? (П. Загребельний).

Завдання III. З творів художньої літератури дібрати 15 речень із вигуками. Визначити розряди вигуків (*емоційні, імперативні, етикетні, вокативні*) та пояснити розділові знаки при них.

Завдання IV. З речень виписати вигуки, зробити їх морфологічний розбір за схемою:

1. Аналізоване слово; частина мови. 2. Група і підгрупа за значенням.

3. Група за походженням. 4. Правопис.

*Виконуючи це завдання використовуйте таблиці 5– 6.

1. Ой Морозе, Морозенку, ой ти славний козаче, гей, гей! (Н. тв.).
2. Геть з моїх очей (Коц.).
3. Та ось із темних вільх долітає знову: „Ку-ку, ку-ку, ку-ку!” (Цюпа).
4. Русалка: Ой, лишенько, як страшно! Ха-ха-ха! (Л.Укр.).
5. Які зустрічі, які прощання за Дніпром та Бугом! – Здрастуйте! – Прощайте! (Довж.).
6. Дзелень, дзелень!.. – забило на вежі, видко, дев’яту годину (Гол.).

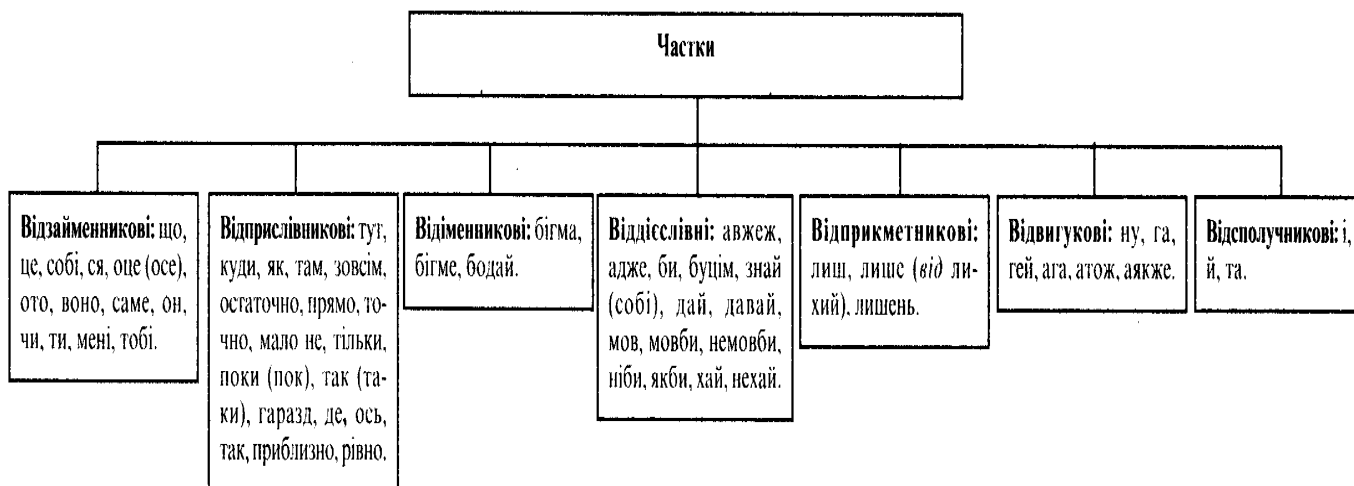
Таблиця 1.

Частка: загальне поняття

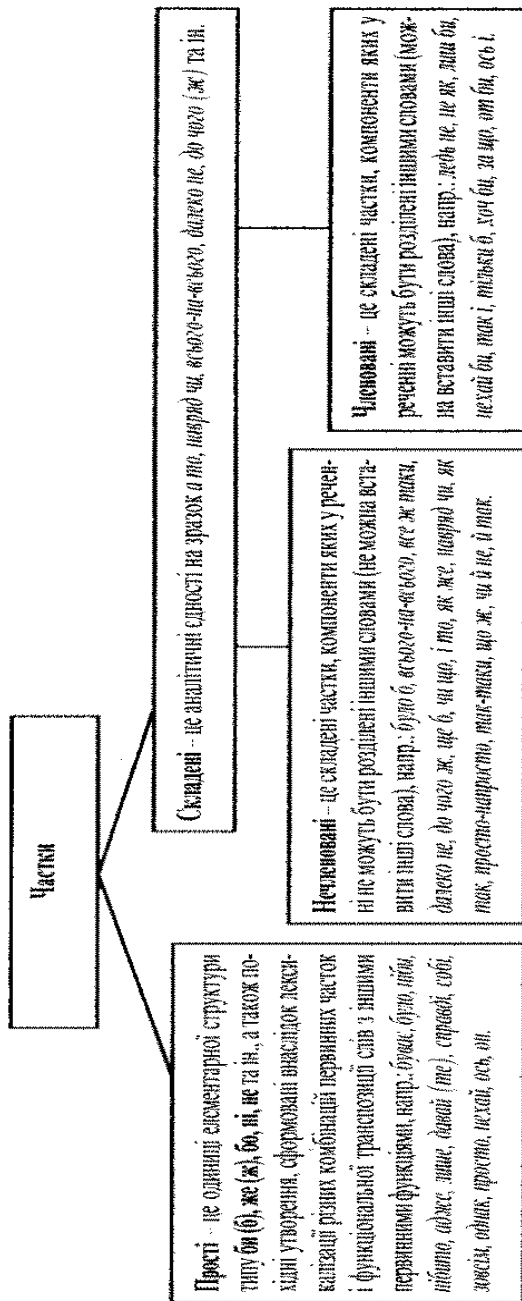
Погляди на частиномовний статус частки	Категоріальне значення	Лексичне значення	Граматичне значення	Функції
1. Традиційний: частка – це різновид службових частин мови із семантико-граматичною функцією. 2. Частка – це не слово, а аналітична синтаксична морфема (суфікс або префікс), оскільки вона не має лексичного значення (І. Р. Вихованець) або виражає несинтаксичне формальне значення (В. М. Сидоров).	Категоріальне значення частки як окремої лексичної одиниці зводиться до змісту того відношення, яке вона виражає в реченні.	Щодо лексичного значення часток немає спільної думки (див. з цього приводу: Горлиць В. О. Українська морфологія: Навч. посібн. – Дніпропетровськ, 2002. – С. 309; Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови. – К., 2004. – С. 357-358).	Частки зв’язують різні члени семантичним зв’язком, щоб надати реченню додаткової семантики, модальності, комунікативної спрямованості, функціональної ваги.	Частки служать для семантичного посвідчення в реченні різних членів, утворення деяких морфологічних категорій, надання висловлюванням і його частинам додаткових змістових модальних і емоційно-експресивних відтінків, необхідних у комунікативному процесі.

Таблиця 2.

Класифікація часток за походженням

Структурні різновиди часток

Таблиця 3.

Таблиця 4.

Функціональні різновиди часток

Різновид	Функція	Приклади
1. Формотворчі (<i>хай, нехай, би (бі), бодай</i>).	Беруть участь у творенні аналітичних форм наказового, бажального та умовного способів дієслова.	<i>Нехай ні жар, ні холод не спинить вас</i> (І. Франко); <i>Я жив би двічі і помер би двічі, якби було нам два життя дано</i> (А. Головко).
2. Заперечні (<i>не, ні, ані</i>).	Виражають повне або часткове заперечення змісту повідомлення.	<i>Ніщо життя не спинить: Ні постріли, ні града, ні відступ, ні трутунна продажня душі</i> (М. Бажан); <i>А де ж діся соловейко? Не питай, не знає</i> (Т. Шевченко).
3. Стверджувальні (<i>так, еге, отож, ажже</i>).	Вказують на те, що зміст відповідного повідомлення відображає дійсну або ж таку ситуацію, що обов'язково має бути реалізована. Крім того, заперечні частки мають супровідні модальні значення увиразнення, спеціального виділення того або іншого повідомлення.	<i>Та на таке запитання зауряд одказують: "Еге, ажже, ажже, любитиму дуже"</i> , одмовила вона всімаохочись (Марко Вовчок).
4. Питальні (<i>чи (чи ж, чи не, та чи), хіба (хіба ж, та хіба), невсе (невсе ж, та невсе)</i>).	Послудують значення питальності, виступаючи засобом оформлення відповідного комунікативного різновиду речень, і модальності, зокрема таких її проявів, як сумнів, хвилювання, здивування, непевність, недовіра тощо.	<i>Хіба с хто на світі крилатий за людину?</i> (О. Гончар); <i>Невсе не можна ради дати серцю, спрвадження втиххирити несприйми?</i> (Д. Павличко); <i>Те дерево, що в садю, чи діждеться весни?</i> (М. Рильський).
5. Модальні (<i>немов, аж, давай, мовля</i>).	Їм властивий широкий діапазон значень, пов'язаних з вираженням суб'єктивного ставлення до повідомлюваного, емоційних оцінок, безпосередніх реакцій мовця, спричинюваних відповідними ситуативно-комунікативними умовами: а) припущення, сумніву, непевності щодо вірогідності повідомлюваного (<i>мов, мовби, немов, немовби, немовбито, мовляк, ледве чи, наче, неначе, ніби, наврайд чи тошо</i>); б) підсилення, категоричного увиразнення, спеціального виділення цілого повідомлення або окремих його частин (<i>і, та, так, аж, все, таки, ужс, це, же (ж), бо, саме, якраз, десь, якось, куди, собі, тобі, ваю, його</i>); в) волевианнялення, спонукування до дії (<i>давай, давайте, годі, ну, же (ж), так</i>); г) переневідності, встановлення зв'язку повідомлення з його джерелом, з іншими подіями і фактами (<i>мов, мовля</i>).	<i>Під вербами вода була наче зеленаста</i> (М. Коцюбинський); <i>Село неначе пичоріло, неначе люди подуріли, німі на вищину ідуть</i> (Т. Шевченко). <i>Спинися, людино, ти ж бо – найрозумніша істота природи</i> (Я. Бат); <i>А з неба місяць так і сяє</i> (Т. Шевченко); <i>Опак ідуци поидитишо, я міркував собі ідуци</i> (Т. Шевченко); <i>Сти ж мій малеселький, пітій бо час</i> (Леся Українка); <i>Я оди, а їх аж триста</i> (Леся Українка). <i>Годі ж пудитись, складаючи руки...</i> (П. Грабовський); <i>Так борись, викорішуй, виривай бур'ян з їхніх душ, щоб стали вони справжніми людьми</i> (Олесь Гончар); <i>Позбирає вона дітей за руки в коло і нумо вшити то одну, то другу гру</i> (В. Кучер). <i>Він сяде в човен і настріч полине криль ночі тьму і вітру тьму густу. Щоб слух не йшов, що мов Матвій Долина вирив десь вишук, був не на писту</i> (А. Мазишко).
6. Вказівні (<i>ось, осьде, он, онде, ген, от, то, ото, оце, це</i>).	Використовуються як засоби актуалізації компонентів окремих висловлювань у відповідних мовленнєвих ситуаціях, підкреслення, спеціального їх виділення.	<i>От повлавець край темних трав густих зіг – затремтів – підвіся знов призіг</i> (М. Рильський); <i>І що воно за дитина, цяк не заплаче!</i> (К. Гордієнко).

Таблиця 5.

Вигуки: загальна характеристика

Погляди на частинимовний статус вигуків	Категоріальне значення	Лексичне значення	Граматичні особливості	Функції
1. Традиційний: вигуки спочатку розглядали як окрики, з яких формувалися перші слова людської мови (К. С. Аксаков). О. М. Психовський, Д. М. Овсянко-Куликовський, Ф. І. Буслась вважали вигуки словами, що перебувають за межами частин мови. П. Ф. Фортунатов, О. О. Шахматов визнавали вигук частиною мови, але відокремленою як від самостійних, так і від службових.	Усвідомлений колективом зміст або елемент думки разом з емоціями та волевианняленнями формують категоріальне значення вигуку як частини мови.	Щодо лексичного значення вигуків немає єдиного погляду (див. з цього приводу: Горпич В. О. Українська морфологія: Навч. посібн. – Дніпропетровськ, 2002. – С. 309; Вихованець І. Р., Гароденська К. Г. Теоретична морфологія української мови. – К.: Пульсари, 2004. – С. 376-378).	Природа (сутність) вигуків – бути або словом-реченням або задавати емоційний заряд всьому висловлюванню, реченню поза морфологічними категоріями. На словотворчому рівні вигуки, або інтер'єктиви, характеризуються тим, що, не маючи похідних основ, самі часто виступають базою для творення похідних слів (<i>ах! ахати, дзень! – дзенькати</i>).	Вигуки служать для вираження емоційно-вольових реакцій, звукових уявлень мовців про дійсність.
2. Сучасний: А. А. Уфімцева, І. Р. Вихованець розглядають вигуки як реченнєві дійсничні одиниці, що знаходяться на периферії речення (у сфері мовлення).				

Таблиця 6.

Розряди вигуків (інтер'єктивів)

Основні розряди	Часткові розряди	Семантичні відтінки	Приклади
І. Вигуки виражають емоційно-вольові реакції мовців.	1. Емоційні вигуки – одиниці, що виражають емоційне ставлення мовців до об'єктів чи явищ, переживання, в яких відображається стійке й узагальнене ставлення до об'єктів і явищ (почуттів):	а) багатозначні, з широким емоційним діапазоном захоплення, урочистості, болю, розпачу, здивування, несподіванки тощо: а!, о!, е!, ай!, ой!, ох! та їх фонетичні варіанти; б) однозначні, що виражають негативні емоційні реакції: пхе!, пхи!, пхі!, тьху! фе!, фі!, хе!, хі!	<i>О, тоді ясні дні озивались твоєю нуть... юних днів, днів весни не забудь, не забудь!</i> (І. Франко); <i>Хтось гладив тви, все гладив тви, ходив у твіві і сіва співа: "О, дайте граму, о, дайте зливи!"</i> (П. Тичина); <i>Ой, коли б же то, Давиде, було не пізно!</i> – стривожилася Зінка (О. Гончар); <i>Рубін мріяв, що дівчина в нього буде висока й струнка, як тополя... прекрасна, як щастя, а ця – пхе!</i> (І. Сенченко), – <i>Пху!</i> – аж сплюнув з серця заророжець (П. Куліш).
	2. Імперативні – вигуки, що виражають волевиявлення мовця:	а) оклики типу ау!, агов!, агій!, агей!, алло!, гей! гов!, ей! егей!, йй! Використовуються, щоб звернути увагу співрозмовника або бажаного співучасника чи виконавця; б) вигуки типу ану!, анумо!, ну!, нум!, нумо!, цумте!, що мають найзагальнішу семантику. Їх змістом є спонування до дії;	<i>Гов, Лукашу, гов! го-го-го-го-го! А де ти?</i> (Леся Українка). <i>Ой, пси, суи! Нум плакать, нум!</i> (Леся Українка).

Основні розряди	Часткові розряди	Семантичні відтінки	Приклади
	3. Етикетні – одиниці, що виражають такі узвичайні складові частини спілкування, як вибачення, вітання, прощання, запрошення: спасибі!, даруйте!, добридень!, добраніч!, здрастуйте!, бувайте!, будь ласка!, прошу! 4. Вокативні інтер'єктиви, або слова прикликання та відгону домашніх тварин на встановлення певного контакту між мовцем і твариною: агуки! бра-бра!, айо!, гей! гяля!, киць-киць! ня!	а) імперативні вигуки, що мають найвищий ступінь інтенсивності спонукальної ознаки. Вони виражають категоричне спонування до виконання, повторення або припинення дії: бастя!, буде!, годі!, шабаш!, біє!, марш!, зась!, цур!, пек!, цить!	<i>Спи мій, мазенький, Цить. Зайчик сіренький спить</i> (П. Воронько). <i>Велике спасибі вам</i> (Розм.); <i>Процвай, світє, процвай, земле, несприятний краю</i> (Т. Шевченко). <i>– П-п-о, малі!</i> <i>Малі біжать, хвостами крутять... На ярмарок!</i> (Остап Вишня).
II. Звуконаслідування (виражають умовну імітацію звуків реальної дійсності засобами мови), зокрема:	а) предметів і явищ дійсності (та-та-та! бов!, бум!, гу!, тік-так!, грах-грах!, ту! ш-ш!, шу-шу!); б) дій, рухів (ах! гуп! кан! пурх! рни! тьоп! хльоп!); в) тварин, птахів (гав! кар! кру! ку-ку! кукуріку!); г) фізіологічних процесів, відтворюваних мовними органами людини (алчхи, хахи! бухи! ха-ха! тьху!)		а) <i>А коли не повезе, тобто, коли бах-бах!</i> – і повз торбу... (Остап Вишня). б) <i>"Рип-рип"</i> – доганяє нас рипіння солдатських чобіт (І. Муратов). в) <i>З страшиком криком "п-п-пав!" вискочив аж на вершечок телеграфного стовпа</i> (Остап Вишня). г) <i>Скрізь тільки й чути було: фін-фін.</i> – коротка мовчанка і ха-ха-ха!.. (О. Донченко).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яку частину мови називають часткою?
2. Яке загальнокатегоріальне значення властиве частці?
3. На основі яких ознак здійснюють структурну класифікацію часток у сучасній українській літературній мові?
4. Які частки називають похідними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
5. Які частки називають непохідними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
6. На які функціональні різновиди поділяють частки у сучасній українській літературній мові?
7. Які семантичні типи часток виділяють у сучасній українській літературній мові? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
8. Які частки називають формотворчими?
9. Які частки називають модальними?
10. Які частки називають стверджувальними?
11. Які частки називають питальними?
12. Які частки називають заперечними?
13. Які частки називають вказівними?
14. Що називають партикуляцією?
15. Чим відрізняються вигуки від повнозначних і службових частин мови?
16. Вкажіть основні підходи до визначення лінгвістичного статусу вигуку?
17. Яку роль вигуки виконують у мові?
18. На які розряди поділяють вигуки за значенням?
19. Які вигуки називають емоційними?
20. Які вигуки називають імперативними?
21. Які вигуки називають етикетними?
22. Які вигуки називають вокативними?
23. З якою метою вживаються звуконаслідувальні слова? Наведіть приклади.
24. Охарактеризуйте вигуки за походженням.
25. Що таке інтер'єктивнація?
26. Які правила правопису вигуків і звуконаслідувальних слів виділяють у сучасній українській мові?
27. Чи завжди вигуки виділяються розділовими знаками?
28. Що називають інтер'єктивною?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ

I. Виконати морфологічний розбір прикметників, числівників, займенників, прислівників, ужитих у поданому тексті, за схемою.

Схема морфологічного розбору прикметника:

1. Аналізована словоформа. 2. Частина мови; поч. форма – Н. в. одн. чол., середн. чи жін. роду. 3. Розряд за значенням. 4. Ступінь порівняння (для якісних прикметників). 5. Форма за флексією. 6. Група за кінцевим приголосним основи. 7. Рід. 8. Число. 9. Відмінок. 10. Морфемний склад. 11. Спосіб словотворення. 12. Синтаксична роль. 13. Правопис.

Схема морфологічного розбору числівника:

1. Аналізована словоформа. 2. Частина мови; початкова форма (Н. в.). 3. Розряд і група за значенням. 4. Група за будовою. 5. Рід. 6. Число. 7. Відмінок. 8. Морфемний аналіз. 9. Спосіб творення. 10. Синтаксична роль).

Схема морфологічного розбору займенників:

1. Аналізована словоформа. 2. Частина мови; початкова форма. 3. Група за співвіднесеністю з частинами мови. 4. Розряд за значенням. 5. Група за будовою. 6. Рід. 7. Особа. 8. Число. 9. Відмінок. 10. Морфемний аналіз. 11. Спосіб творення. 12. Синтаксична роль. 13. Правопис.

Схема морфологічного розбору прислівника:

1. Аналізоване слово. 2. Частина мови. 3. Значеннєвий розряд. 4. Підрозряд прислівника. 5. Ступінь порівняння (для якісно-означальних). 6. Морфемний аналіз. 7. Словотвірний розбір. 8. Синтаксична роль. 9. Правопис.

В-1. 1. Демко Лютай мусив підписати умову того миру вкупі з Богданом Хмельницьким, котрий служив тоді в війську Павлюка за писаря і котрий потім

якраз через десять років сам підняв усю Україну на Польщу і розбив польське військо під Корсунем («Іван Виговський»). 2. Тодозя не зводила очей з смуглявого князя, неначе придивлялась до його й уважливо слідкувала за кожним рухом лютого ворога, сподіваючись нападу щохвилини («Князь Єремія Вишневецький»). 3. Гетьманша щодня, щогодини сподівалась, що до Чигирина прибуде обозний Тиміш Носач, котрий мав заїхати в Чигирин до гетьманші на од'їзді в Германівку на раду; щодня, щогодини вона сподівалась, що гетьман з козаками вернеться з Германівки і дасть поміч Чигиринові (І. Нечуй-Левицький).

В-2. 1. Вже надворі сутеніло, як Іван Остапович вскочив конем в просторний двір старого Євстафія Виговського, кинув поводи козакові і пішов в невеличкий дерев'яний дім, де його привітали од щирого серця брат Данило з жінкою («Іван Виговський»). 2. В ті тривожні часи, коли сподівались польського нападу щодня, щогодини, коли усі козаки були на війні, покидавши дома самих молодиць, українські молодиці набирались сміливості і відваги й окозачувались («Іван Виговський»). 3. Олеся не виходила в його з думки, неначе й вона стояла тут, в церкві, недалеко од його коло своєї тітки, а він все дивився на її височеньку тілисту та рівну постать, на її білу, як сніг, шию та ясноволосу головку (І. Нечуй-Левицький).

В-3. 1. Двірська челядь Вишневецького замкнулась в старому замку, котрий поставив ще Єремійн батько князь Михайло й перевіз туди сорок три гаківниці з Вишневця («Князь Єремія Вишневецький»). 2. Переїжджаючи через свої маєтності на Волині, Єремія тільки тепер, дійшовши до повного зросту, вперше запримітив, яка в його сила землі, борів, степу, сіл та панщанних людей («Князь Єремія Вишневецький»). 3. Виговський бачив, що гетьман вже старий та недужий, може спересердя та зопалу нашкодити Україні в справі з Москвою, почав заспокоювати гетьмана, благав його подождати трохи та гаразд розвідати про це діло, обнімав коліна, доказував, що це неможлива річ, щоб цар оддав

Україну ворогам благочестивої віри й поганцям на поталу (І. Нечуй-Левицький).

В-4. 1. Виговський бачив, що гетьман вже старий та недужий, може спересердя та зопалу нашкодити Україні в справі з Москвою, почав заспокоювати гетьмана, благав його подождати трохи та гаразд розвідати про це діло, обнімав коліна, доказував, що це неможлива річ, щоб цар оддав Україну ворогам благочестивої віри й поганцям на поталу («Іван Виговський»). 2. Шляхтичі спочатку вели розмову несміливо, але потім згодом, випивши по чарці - по другій, набрались сміливості, стали балакати голосно й поводитись з князем запанібрата («Князь Єремія Вишневецький»). 3. І серед того натовпу повсякчас виникав смуглявий Єремія, неначе повний місяць виникав з чорних хмар (І. Нечуй-Левицький).

В-5. 1. В Переяславі, після ради 8 генваря 1654 року, гетьман Богдан Хмельницький з козацьким військом прийняв присягу на підданство московському цареві Олексієві Михайловичу перед московськими посланцями («Іван Виговський»). 2. Пізно погасло світло в Єремїїному палаці; дуже рано повставали в палаці, і Єремія виступив у похід («Єремія Вишневецький»). 3. Проте ця редакторська праця нерідко поліпшувала рукописний текст, де зустрічалися повтори авторської думки, окремі діалоги чи повідомлення розповідача з «надлишковою» у цих місцях інформацією (І. Нечуй-Левицький).

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ЛАБОРАТОРНИХ РОБІТ

Лабораторна робота № 1

ТЕМА: ІМЕННІ ЧАСТИНИ МОВИ

МЕТА : Сформувати уміння і навички визначати у контексті та характеризувати значеннєві розряди прикметників, числівників, займенників, утворювати синтетичні та аналітичні форми ступенів порівняння прикметників, відмінювати різні розряди прикметників, числівників, займенників. Поглибити знання про семантичні, словотворчі та функціональні властивості іменних части мови.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 492 с.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

3. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К. : Знання, 2013. 524 с.

Допоміжна:

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови: Морфологія. К., 1993. 485 с.

2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця.

К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.

3. Головащук С. І. Складні випадки наголошення: Словник-довідник К., 1995. 192 с.

4. Головащук С. І. Українське літературне слововживання: Словник-довідник. К., 1995. 319 с.

5. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. С.156 – 227.

6. Граматика сучасної української літературної. Морфологія [автори: І.Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.

7. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови К., 1972. Ч.1. 427 с.

8. Полюга Л. М. Словник українських морфем : понад 45 000. / Л. М. Полюга. Вид. 3-є, допов. і випр. К. : Довіра, 2009. 554 с.

9. Словник синонімів української мови : У 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук. К. : Наук. Думка, 1999 – 2000.

10. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. К., 1969. 583 с.

11. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. К., 2000. 750 с.

12. Український правопис. К. : Наук. думка, 2003. 236 с.

Завдання 1. З творів Т. Г. Шевченка виписати 8 строф з якісними прикметниками на позначення:

В-1. кольорової семантики предмета;

В-2. розміру предмета предмета;

В-3. смакових ознак предмета;

В-4. фізіологічних ознак предмета;

В-5. зовнішніх і внутрішніх ознак предмета;

В-6. зовнішніх ознак предмета;

В-7. внутрішніх ознак предмета;

В-8. сталих ознак предметів;

В-9. розумових властивостей особи;

В-10. експресивно-оцінних ознак предмета.

Завдання 2. Від якісних прикметників різних лексико-семантичних груп (*кольору, розміру, смакових ознак* тощо) утворити ступені порівняння.

Користуючись словником **Синонімів української мови**, до прикметників на позначення зовнішніх і внутрішніх ознак предмета добрати синоніми.

В-1. 16 липня 1919 року Галицька армія після тяжких боїв із поляками перейшла Збруч і з'єдналася з Дієвою армією Української Народної Республіки. Обидва війська опинилися на мізерному клаптику Великої України в так званому Кам'янець-Подільському мішку. Від заходу підпирали поляки, з півночі, сходу й півдня навідала московсько-більшовицька навала. Виснажені безнастанними боями, і галичани, і наддніпрянці були в катастрофічному стані – бракувало зброї, технічного виряду, амуніції, одягу, взуття, харчів, ліків... Однак злука двох армій – зустріч рідних братів, які досі не бачили одне одного, – додала і сили, і духу, і віри в перемогу. Об'єднана Українська армія прорвала Кам'янець-Подільський мішок і погнала червоних по всьому фронту, здобуваючи стратегічні міста й залізничні вузли – Проскурів, Жмеринку, Вінницю, Бердичів...

Штаб Головного Отамана Симона Петлюри виробив план походу більшими силами на Київ, а меншими – на Одесу, до Чорного моря. Задля цієї мети об'єднану армію було поділено на три групи. Центральну армійську групу – головну й ударну в поході на Київ – злутували два галицькі корпуси та Запорізький корпус Армії УНР під загальною командою галицького генерала Антона Кравса.

Серпневий наступ на Київ був швидким і успішним, особливо там, де шлях українському війську завчасно розчищали повстанські загони. Іноді повстанці тимчасово приєднувалися до частин регулярної армії, проте рідко знаходили спільну мову з її командирами (В. Шкляр).

В-2. Їм добре запам'ятався той перший досвід «кооперації» з повстанцями. Коли готували удар на Жмеринку, тоді теж прийшла команда зв'язатися з отаманом Шулікою, який, було сказано, стоїть у сусідньому селі. Сотник Станімір, ідучи шукати отамана, взяв із собою поручника Гірняка, і вони швидко знайшли повстанців. Ті саме скупчилися біля цукроварні й вантажили мішки на підводи. Цукор був другою валютою після солі, тому ця ватага одразу видалася їм підозрілою. «Гей, хлопці! – гукнув сотник Станімір. – А де ваш отаман?» На що один кудлатий і чорний, як циган, чолов'яга сказав, що батькові-отаману нема коли з ними плескати язиком, бо він зараз воює з большевиками. «Он там за цукроварнею!» – махнув рукою «циган», щоб вони відчепилися, і в цей час по той бік цукроварні лунко застукотів скоростріл. Одна черга, друга, третя, але ніхто з повстанців не звернув на те ані найменшої уваги, ніякого тобі сполоху, вони й далі носили на зігнутих карках важезні мішки, і за тими мішками не видно було їхніх голів. Наче лантухи були їм замість довбешок.

Здивовані та спантеличені, Станімір з Гірняком, скрадаючись попід муром, вийшли на той бік цукроварні, звідки долинала стрілянина. Ова! Дебелий козарлюга в темно-червоному жупані примостився на розсосі старого ясена, ще на одній гілляці примоцував скоростріла й цілився десь у чисте поле, де не видно було ні живої душі, ні мішені.

Сотник Станімір підніс до очей далековид.

– Ніц не розумію, – сказав він. – Може, йому ті большевики ввижаються?

Вони підійшли ближче, Станімір почекав, поки отаман Шуліка випустить ще одну чергу, тоді голосно кашлянув. Знехотя озирнувшись,

отаман подивився на візитерів, як пес на висівки, потім зліз-таки з ясена, і тепер уже вони дивилися на Шуліку такими очима, наче той спустився до них не з дерева, а зліз по драбині з неба (В. Шкляр).

В-3. Станімір з Гірняком презирнулися: таке вони чули не вперше. Коли перейшли Збруч і, змучені, спрагли й голодні, маршували селами, люди, визираючи з-за тинів, називали їх австріяками, німцями й навіть англійцями. Ні до кого не можна було підступитися, кожне подвір'я являло собою окрему республіку, яку сторожував пес на довжелезному ланцюгу, а її президентом був сердитий і хитрий дядько в довгій російській шинелі. Незважаючи на літню спеку, тут чомусь усі чоловіки ходили в шинелях, киреях, довгих свитах чи навіть у кожушанках. Вони спідлоба дивилися на запорошених стрільців, що йшли та йшли нескінченною колоною, похилившись під вагою наплічників. Їхній одяг був сірий від куряви, запилюжені лица заливав брудними патьоками піт. Услід за піхотою їхали гармаші, що сиділи на лафетах і тряслися на вибоїнах разом із гарматами, запряженими у дві пари коней. Колеса залишали на дорозі глибокі колії; товстелезні дула із чорними жерлами, темно-бурі сталеві щити, подзьобані кулями та осколками, наче віспою, не радували селян.

Над тинами звисали кетяги стиглих вишень, кожен стрілець тягнувся до них очима (Миронові здавалося, що всередині у нього все вигоріло), але ніхто не зірвав і ягідки. Вони, галичани, краще за тих дядьків у шинелях знали, що таке приватна власність. Вони були найдисциплінованішою армією у світі. Наймолодшою і найдисциплінованішою. Пройшовши сотні верст Великою Україною, вони не реквізували жодної крихти хліба, а коли настали жнива, пішли між боями по людях допомагати збирати врожай за п'ятий сніп. Були навіть жнивні сотні. Тоді всі й побачили, хто такі галичани, яка їхня мова й честь (В. Шкляр).

В-4. Загін Шуліки вчасно подовжив праве крило їхнього куреня, й вони пішли в наступ бравурно й злагоджено, хоча ворог ще здалеку

привітав їх спершу гарматним, а потім щільним кулеметним вогнем. Галичани довгий час не відстрілювалися, заощаджуючи набої, яких їм постійно бракувало, але без передиху просувалися вперед короткими та швидкими скоками. Зате праворуч од них стрілянина не вщухала ані на мить, повстанці Шуліки палили з усього, що тільки може стріляти, смалили з рушниць, револьверів, скорострілів, поручник Гірняк лишень дивувався, звідкіль у них стільки припасів, і, наслухаючи довжелезні кулеметні черги, думав, що тяга ніякого «шварцльозе» такого вогню не витримає. Безладна, але гучна й напориста пальба справляла враження і на ворога, бо невдовзі галичани перейшли покинуті червоними окопи, за якими була ще одна лінія оборони.

І раптом праворуч настала тиша. Там усе якось ураз заніміло, не чуто було ні стрілу, ні крику, ні звуку. Щоб довідатися, що це за партизанська хитрість, сотник Станімір послав туди стежу на чолі з поручником Гірняком, але той не знайшов від повстанців і сліду. Загін отамана Шуліки здимів, оголивши праве крило, і його довелося латати, розріджуючи впорядковані лави. На щастя, спротив червоних ослаб, і вранці галичани зайшли у Жмеринку, до якої з іншого боку вступила повстанська дивізія Юрка Тютюнника.

Найбільший рух був на залізничному двірці, де застрягло кілька червоних ешелонів з військовим майном та провізією. Сюди збіглося все живе й у дикому шарварку вирувало, горлало, сварилося, погрожувало, бо як тут загнудасеш нерви, коли перед тобою повнісінькі вагони добра, де сіль, набої, взуття, одяг, сідла й навіть російські польові мапи, яких так бракувало галицьким старшинам. Біля ешелонів, куди вони підоспіли раніше, виставили охорону, а там, де поряdkували повстанці, дійшло до сутичок, біля вагона з чобітьми та шкірою навіть зчинилася стрілянина (В. Шкляр).

В-5. Спершу вони побачили хмару куряви, яка швидко наближалася в їхній бік, а потім із тієї хмари вихопилося кільканадцять вершників. Це був добре виряджений почет отамана Соколовського, якого вони виглядали, і попереду, видно, їхав сам отаман – білий кінь, відкинувши голову набік, ішов такою легкою граційною риссю, що вершник то виринав, то наче тонув за його гривною. Щоправда, і верхівець той був невеличкий, – як на отамана, зовсім дрібний, – а те, що вони побачили ще через хвилю, ошелешило не тільки поручника Гірняка.

Була неділя, на царині біля Покровської церкви в селі Вереси зібралося чимало люду, своїх і чужих, якщо за чужих вважати стрільців-галичан, котрі теж поприходили на службу Божу (мали свого капелана, та принагідно тяглися до церкви). Після відправи вони розібрали кріси, складені в піраміду біля дзвіниці, але розходитися не поспішали, збиралися гуртами на царині, видивлялися дівчат, жартували й достоялися до того, що теж угледіли отаманський почет. А коли білий кінь з відливом тьмавого срібла став гопки, мовби вітаючи всіх красиво вигнутими передніми ногами, тоді не в одного стрільця тьохнуло серце. Хтось із бідовіших навіть присвиснув, у когось відчахнулася нижня щелепа, сотник Станімір потяг себе за короткого правого вуса, а поручник Гірняк тільки й подумав: «Ну, починається».

Та не кінь їх ошелешив, хоч було там чому дивуватися – срібний жеребець-араб мав лагідні блакитні очі, а дихав зміїним вогнем, роздуваючи рожеві оксамитові ніздрі, – однак приголомшив їх вершник на тому коні чи, певніше сказати, вершниця, бо то була дівчина із золотою косою, що спадала на ліве плече з-під козацької смушевої шапки. Зодягнута була як парубок – полотняні штани, шевронові чобітки з острогами, туга домоткана сорочина, підперезана шкіряним паском, на якому щільно сиділа кобура з револьвером. За плечима у дівчини був короткий австрійський карабін, ремінець якого навхрест оперізував її спереду якраз поміж тими пругкими пагорками, які теж видавали її стать. З

маківки сивої шапки конусом звисав червоний шлик, і коли кінь, ще гарячий від бігу, крутнувся на місці, дрібно перебираючи струнками ногами (чи, може, то вершниця навмисне так його розвернула), Мирон прочитав на шлику гасло, написане синім чорнилом: «СМЕРТЬ ВОРОГАМ УКРАЇНИ!» (В. Шкляр).

В-6. У Радомишльському повіті біснувався «дурний пан» – так селяни прозвали поміщика Вержбицького за те, що в голові у нього «відкрутилася гайка». Вержбицький, будучи помічником повітового старости Богданова, зібрав сотню грабіжників і, розгулюючи по селах, влаштовував езекуції. Бив до крові тих, хто не знімав перед ним шапку. Дійшло до того, що в Потіївці він перепинив весільну ходу, коли молодий із боярами йшов до молодої, і нагаями примусив усіх танцювати для нього. «Ану-ка врежьте гопака для дурного пана!» – наказав Вержбицький, уже й сам себе називаючи дурним паном. Лесика бісило, що вони цвенькали по-московському, а називали себе гайдамаками. «Кадюки [5] без'язикі», – плювався Лесик.

Його старші брати Василь і Дмитро, як статечні вчителі, пильнували Горбулівську гімназію, в якій директором була Дмитрова дружина Надя Круглецька. Соколовські, як тільки вдарила Лютнева революція, уже навесні зробили із земської школи українську гімназію, – таких тоді не було ні в Радомишлі, ні в Житомирі. Підпрягли до вчительства і свою молодшу сестру Сашуню, хоч та сама ще навчалася в Радомишльській гімназії, і Лесик часом возив її бричкою до містечка за тридцять п'ять верст. Сашуня взагалі була у них панією, їла тільки з ножем і виделкою, навіть свою улюблену ковмачку[6] спритно підгрібала ножиком на видельце. Вона й розмовляла грамотніше за всіх, повчала Лесика, хоч він був старший за неї на два роки, казати «він», а не «вин», «огірки» замість «гурки», «стеля», а не «столя», дарма що так по-тутешньому говорили всі горбулівці. Лесик не сердився, навпаки, пишався своєю сестричкою і, коли

віз Сашуню бричкою до Радомишля, йому хотілося, щоб їх усі бачили. Атож, ви подивіться на цю панну в лисячій шубці, з-під якої стікає зелена шовкова сукня аж до блискучих черевичків. Ніжка у неї гарна, струнка, з високим підйомом, а на розчервонілому від холоду носику навіть не видно ластовиння, хоч воно їй теж до лица. Ще немає шістнадцяти, а вже, вважає, учителька! Вони, Соколовські, всі тяглися до школи, тільки Лесик не надавався. У нього були свої плани (В. Шкляр).

В-7. Одного дня налетів на їхнє село «дурний пан» з кадюками: давай свиней, давай овес, давай хто що приховав. Хату дядя Тимофія Соколовського вони поминули, а на Лесика наскочили вже за селом, коли той повертався від італійця Ліви. Купець Ліва прибився до Горбулева з далекої Італії, купив тут землю, заклав каменярі й продавав горбулівський лабрадорит чи не всій Європі, а Лесикові того дня продав кінське сідло. Як побачив «дурний пан» Вержбицький те новеньке сідельце, аж затремтів: ти куди оце, ворохобнику, зібрався з кульбакою? Ану давай її сюди!

Лесик, звісно, уперся, набичився, але ж їх налетіла ціла зграя і всипали йому таких нагаїв, що Лесик тиждень відлежувався. Коли підвівся, розшукав Тимоша Олексієнка на прізвисько Корч і Родіона Тимошенка, які вже давно переховувалися від Вержбицького, бо, впіймавши двох його харцизяк, втопили у сліпчицькому кар'єрі. Тиміш Корч торік хрестив сина Лесикового брата Дмитра, тож вони швидко знайшли спільну мову. Лесик очолив партизанський загін, до якого потяглися всі, кому «дурний пан» залив сала за шкуру. Лесик усіх не приймав, лишень тих, хто мав коня та зброю, і так восени вісімнадцятого він уже мав «горбулівський полк» із трьохсот козаків. З Лесика став Олексою – отаманом Олексою Соколовським.

Коли наповратився іти на Радомишль, трішки подумав і перейменував свій полк на «курінь смерті». Якраз тоді гетьман Павло Скоропадський зрікся влади, німці почали збиратися додому. Вони сиділи тихо, як миші,

коли Олекса з козаками зайшов у Радомишль. Оточивши на Торговиці каральний загін державної варти, в якому пригрілися шкуродери Вержбицького, горбулівці вибили все, що не встигло втекти. Тільки не знайшли там «дурного пана». Тоді «куринь смерті» підійшов на конях до папірні, де ташувалася німецька комендатура, й Олекса вдерся прямо до коменданта. Він вимагав видати Вержбицького (В. Шкляр).

В-8. Комендант Вібе через перекладача пояснив, що той накивав п'ятами і, ніби не довіряючи своєму тлумачеві, пробіг пальцями правої руки по долоні лівої – показав на мигах, як кивають п'ятами. Олекса йому повірив. І потім не міг собі пробачити, що не перекинув німецьку комендатуру догори дном – наступного дня він дізнався, що «дурний пан» схитрував точнісінько так, як і гетьман Скоропадський. Перевдягнувся жінкою і вдосвіта разом з німцями зробив так, як їхній комендант Вібе показував на долоні, – накивав п'ятами. Олекса вдовольнився тим, що пустив під лід кількох кадюків у річечку Черч. Пішов годувати раків й один із тих живоїдів, котрий разом із «дурним паном» підняв на Олексу нагайку.

Отаман «куреня смерті» повернувся до Горбулева на чудесному білому коні («прикупив» у козирного кадюка), у широкій кавказькій бурці, зодягнутій поверх черкески з нашитими на грудях газирями – гніздами для набоїв. На ньому вилискували високі кавалерійські чоботи, із сивої шапки звисав аж до пояса широкий червоний шлик, через якого большевики прозвуть отамана Кривавий Оселедець. Вивершувала цей парадний виряд довга гусарська шабля у білих піхвах, яка кінцем діставала до землі й котилася за отаманом на коліщатку.

Дмитро бачив далеко. Невдовзі в Радомишлі, Коростишеві, Брусиліві заворушилися «єрусалимські козаки» зі своїми ревкомаами й паркомаами [7]. До них приєдналися деякі містечкові пролетарі, котрі теж не хотіли визнавати, як вони казали, петлюрівської влади. Були це люди вперті й лукаві, іноді задурманені большевицькою блекотою, іноді одержимі, але

завжди ворожі до української самостійності. Завелася якась нова порода активістів на чолі з Мойсеєм Токарським, а біля них постійно крутилася і нова порода жінок – Соня Портной (саме так – не Портная, а Соня Портной), Роза Шейнблат, Клара Вера, Піпка Цімерман. Чого нова порода? Бо всі ці жіночки були схожі одна на одну – сухолиці, коротко стрижені, з міцно стиснутими губами. Здається, вони тільки й уміли сидіти на зборах та вчасно піднімати й опускати руки, ну, ще, може, могли б носити передачі в тюрму для своїх соратників (В. Шкляр).

В-9. Видалася темна й морозна ніч. Зійшлося майже сотня озброєних людей. Гелевей знав, чим їх підігріти. Він сказав, що Соколовський на ранок готує погром і постраждають не тільки жиди. Петлюрівцям начхати на бідних каменотесів. Треба рятуватися.

До містечка рушили чотирма групами, одна з них пішла захопити телефонну станцію, що стояла на околиці. Коли там пролунали постріли, Олекса з ад'ютантом Зозулею та п'ятьма козаками поскакали розібратися, що сталося. Тим часом нападники швиденько повернулися до своїх, й Олекса застав на станції лише горбулівську варту. Ніхто не второпав, що воно стріляло. Хтось наче спросоння розважився та й пішов спати. Заспокоївши козаків, Олекса поїхав до штабу.

Білий кінь, ступивши одним копитом на міст через Тетерів, тривожно застриг вухами. У пільмі блиснув вогонь рушничного випалу. Куля прошила чорну бурку, черкеску й розписку, яку Гелевей дав отаманові. Шуренок влучив у серце.

Олекса упав на міст. Його ад'ютант Зозуля кинувся до отамана, але не встиг навіть зіскочити з коня. Смертельний постріл зупинив Петруся Зозулю. Під зливою куль ще п'ять козаків змушені були галопувати куди очі бачать. Услід за ними, розтинаючи грудьми холодну темряву ночі, помчав білий кінь Олекси Соколовського.

Без отамана й решта горбулівців розгубилися, запанікували, кожен сам рятувався як міг. Дехто кинувся навіть через Тетерів, провалився на тонкому льоду й скупався разом з конем, дехто потрапив у полон, але ошчасливлений перемогою Гелевей відпустив бранців додому. Пам'ятаючи про розписку та своє чесне слово, він навіть сказав полоненим, аби вони передали рідним Кривавого Оселедця, що ті можуть забрати тіло. Його ніхто не чіпатиме, воно, задубіле, лежатиме на морозі, поки не розтягне звірина, тож нехай приїжджають (В. Шкляр).

В-10. Спершу він зібрав невеличкий загін, до півсотні перевірених козаків, а коли навесні червона повінь залила Україну й московський лапоть наступив на горлянку селянам, отаман Соколовський мав уже ціле військо. Кілька тисяч повстанців важко було тримати прикупі, тому Дмитро поділив їх по селах на сотні і згукував під слушний момент товкти москаля. Після того, як гаряче діло було зроблено, отаман відпускав козаків додому хазяйнувати.

Штаб узяв під свою руку Тимофій Соколовський. Дмитро хотів було відмовити батька, але старий тупнув на нього ногою, мовляв, не командуй, бо зніму паска, тоді побачимо, хто з нас старший.

Вони й не помітили, як у цій катавасії знайшла собі роботу Сашуня. Якось після служби Божої дяк Соколовський завважив, що біля церкви зібрався чималий гурт парубків і старшого чоловіцтва. Підійшовши ближче, він побачив у центрі кола свою найменшеньку пестунку, яка переконувала всіх, хто носить штани, йти в повстанці. «Знову кров проливать?» – загук хтось у натовпі, на що Саша сказала, що так, не всі голови уціліють, але втрати у боротьбі завжди будуть меншими за ті, яких ми зазнаємо в покорі. «Проклянімо смиренність тих, хто, сидячи на печі, вигріває рабську сподіванку, що біда обійде його стороною», – сказало це жовтороте пташеня, яке невідь у кого вдалося. Та в кого ж? Бабуня у неї була відунею, мати ворожить, а воно, хоча й гімназію вже закінчує, і собі

туди само. Ну-ну! Он і ще котрийсь огризнувся, одначе слухають, пороззявлявши роти, наче дівчина їх на весілля запрошує і зараз кожному дасть по шишці. Глянувши на присадкуватого Санька Кулібабу, котрий невдоволено чмихав носом, вона сказала, що страхопуд може висиджувати яйця в теплі, як та квочка (тут уже всі загигикали), але хай пеняє на себе, коли червоний півень клюне його в «подушку».

Мине якийсь час, і Тимофій Соколовський на власні очі побачить, як цей «страхопуд» Санько Кулібаба зітнеться в рукопашному бою з червоними. Троє підуть на нього з багнетами, а Санько вхопить рушницю за дуло й гатитиме нею, наче люшнею, по головах, поки не розтрончить три черепки й кольбу своєї ж таки рушниці (В. Шкляр).

В-11. Він перший рвонув з місця, і дівчина теж помчала вздовж берега понад річкою. Бігла вона легко та пружно, то підпускаючи його ближче, то знов відриваючись, іноді він уже майже діставав її рукою, та в останню мить дівчина додавала швидкості, і він хапав у жменю повітря. Вона бігла босоніж, а на ньому були важкі черевики з обмотками до колін, через те кучерявий не міг її швидко догнати. Перед ним миготіли її стрункі ноги, сукня від бігу злітала вгору, відкриваючи вище дівочу звабу, солдат від того дурів, ще дужче налягав на ноги, змахуючи з обличчя гарячий піт, та знов ловив у жменю лиш вітер. Коли здавалося, що ні, йому її не догнати, дівчина враз спіткнулася і впала на моріжок.

Кучерявий майже налетів на неї. Не вірячи такому щастю, він навалився на дівчину, почав тикатися засапаним ротом у її шию, волосся, щоки, вуста. Відчуваючи гостру нестримну насолоду, він здивувався, що дівчина не дуже й пручається, не кричить, не кличе нікого на допомогу, хіба що злегка опинається, ховаючи стиснуті губи. Від солодкої втіхи йому аж кольнуло в серце, він навіть не встиг відчути болю, коли сталева в'язальна спиця, яку дівчина вихопила з тугої золотої коси, увійшла йому в груди.

Він затих миттєво, здувся, як проколений міхур, дівчина скинула його з себе на зелену траву. Якийсь час вона дивилася в його трохи здивоване, але загалом спокійне лице, їй зовсім не було страшно від того, що вона вперше вбила людину, дівчина ще не повірила до кінця, що це таки сталося. На його грудях не було крові, і їй здавалося, що він ще може ожити, ось-ось підведе голову, схопиться на ноги і знов кинеться її наздоганяти. Від цього їй було тривожно й трохи моторошно. Однак зайда не ворухився, не дихав, хоча й змінювався з лиця, але то вже були порухи не життя, а смерті.

Вона подивилася на шпицю, яку тримала в руці, і на ній теж не побачила крові, довгий сталевий дротик був чистий, ніби ним проткнули не серце, а клубок вовни. Однак дівчина не сховала шпицю в косу. Вона хотіла її викинути в річку, та передумала й застромила під кору старої верби (В. Шкляр).

В-12. Попід лісом виринула ще одна хмара кінноти й теж поперла прямо на них. «Це все», – з якимось дивним спокоєм подумав Мирон, шукаючи очима Станіміра. Осип стояв, широко розставивши ноги, й від того здавався нижчим. З його розірваного вище ліктя рукава цебеніла кров, Осип винувато всміхався у почервонілий вус – видно, торкався його закривавленою рукою. Всміхався винувато, зніяковіло, але мовби з полегкістю: «Відвоювалися». Миронові захотілося сказати йому на прощання щось дуже хороше, адже вони разом воюють уже третій рік; познайомилися в російському таборі для австрійських військовополонених аж під Пермою, звідти разом втекли, коли в Росії почалася революція, і відтоді не розлучалися. Спершу подалися до Києва, де розпочалася війна за Україну, та потрапили у такий революційний безлад, що соромно згадувати. Замість безоглядного визволення Краю з московського ярма Київ півроку мітингував на вулицях, а провідники Центральної Ради боялися навіть думки про творення власної армії. Вони довго вимучували

універсали про автономію, а коли, нарешті, зважилися проголосити незалежність, московсько-большевицька орда вже стояла біля воріт. Осип з Мироном були тоді в похапцем зліпленій із прибулих галичан гарматній півбатарей поручника Яреми й наприкінці січня їх кинули проти червоних під Полтаву, та вже через два дні надійшов наказ повертатися на загрожений більшовиками Київ. Після кількоденних боїв за місто горопашне українське військо покотилося на Житомир і далі на Захід. Осип з Мироном доїхали потягом до Проскурова, звідти дісталися до Підволочиська, і там, у рідній Галичині, знов повернулись на коло своє – потрапили до австрійських окопів. Вони разом пройшли італійський фронт, потім польський і, нарешті, мусили пройти цей, большевицький, останній, який вів їх через Велику Україну на Київ, бо так їм було написано згори, що до вільного Львова ви, хлопці, дійдете лише через Київ. ... Бідна жінка, її чоловік, Миронів батько, поклав свою голову ще на Маківці, старший син упав на горі Лисоні, а тепер от меншенький... більше нікого в неї немає. (В. Шкляр).

Завдання 3. З творів І. Нечуя-Левицького («Князь Єремія Вишневецький», «Гетьман Іван Виговський») випишіть речення з відносними прикметниками на позначення:

- В-1.** Ознак предметів за матеріалом;
- В-2.** Ознак предметів за відношеннями різних вимірів предметів;
- В-3.** Ознак предметів за призначенням, функціями;
- В-4.** Ознак предметів за належністю її до установи, організації
- В-5.** Ознак предметів за просторовими відношеннями до інших предметів;
- В-6.** Ознак предметів за матеріалом;
- В-7.** Ознак, які у контексті переходять до якісних прикметників, наприклад: *срібна ложка – срібна голова (сива); вишневий сік – вишнева сукня* та ін.;

В-8. Ознак предметів за відношеннями різних вимірів предметів;

В-9. Ознак предметів за просторовими відношеннями до інших предметів;

В-10. Ознак, які у контексті переходять до якісних прикметників, наприклад: *кришталева ваза – кришталева совість* та ін.

Завдання 4. Виписати з тексту займенники та визначити :

а) розряд за співвідношенням з іншими частинами мови;

б) розряди за значенням;

в) семантичні особливості;

г) синтаксичну роль.

В-1. Деякий час на шляху куреня було вільно, лише вряди-годи назустріч вискакували невеличкі большевицькі роз'їзди, але, вгледівши противника, вони швидко щезали з очей. Марусині козаки, які цього разу забезпечували ліве крило, знулилися від такого «котячого» маршу. Отаманша через вістового передала Станімірові, щоб він не хвилювався, коли їх не буде чути.

Щільним вогнем зустрів їх ворог недалеко від Боярки, причому вдарив згори несподівано, коли вони підіймалися схилом, шукаючи якого-небудь прихистку чи лісочка. Збиралося на дощ, треба було його десь пересидіти, а тут тобі маєш – напоролися прямо на большевицькі окопи. Відходити назад було не з руки, їх би згори подесяткували з кулеметів, тому Станімір дав команду розсипатися в розстрільну й брати ворога швидким приступом.

Спершу хтось крикнув «Гура!», та стрільці, вже навчені досвідом, підхопили його як «Слава!», і той гук покотився під гору, під гору, під гору, вони бігли за ним з усіх сил, вони на весь світ кричали «Слава!» й незчулися, як опинилися на узгір'ї в чужих окопах, де вже не було нікого. Москалі пішли врозтіч, тут ще до всього вдарила блискавка, торохнув грім,

куди тій гарматі, і червоні розбігалися, як руді миші. Стрільці захоплено дивилися їм услід, дивуючись, що іноді, як Бог pomoже, можна взяти висоту без жертв, дивуючись, що чоловік, якщо йому припече, може отак швидко бігати, ніби саме життя втікає від нього, а він наздоганяє його з останніх сил, щоб торкнутися бодай кінчиком пальця. Утішені легкою перемогою, вони забули, що шукали сховку від дощу, і, коли впали перші важкі краплі, звели очі до неба, підставили запилюжені обличчя дощеві, хапали його пересохлими губами, ловили гарячими щоками, по яких стікали чорні цівки дощу, поту й бруду (В. Шкляр).

В-2. Та от іще дивина: десь немовби з-за їхніх спин, трішечки зліва, але так, наче просто з їхньої лави випорснув загін кінноти і, поминувши стрільців, помчав услід за втікачами. Попереду летіла Маруся, Маруся, Маруся! – червоний шлик розвівався за нею, білий кінь під дощем набрав кольору темного срібла, але Мирон бачив тільки темну родимку над кутиком вуст, Маруся була вже далеко, а він бачив цю родимку й чув – не бачив, а чув – тривожний блиск її синьо-сірих очей.

Ворога переслідував не весь Марусин загін, лише сотня вершників полетіла вслід за чужою піхотою, яка щезла за пеленою дощу. Поручник Гірняк знав із мапи, що десь там за версту-другу повинна бути цегельня, і якщо москалі встигнуть засісти за її мурами, то вершникам буде непереливки. Там навіть можуть стояти свіжі сили большевиків.

– Пане сотнику! – звернувся він до Станіміра. – Накажіт прискорити крок.

Це був відомий партизанський маневр, коли на знетямлену від страху піхтуру, що кидає ноги на плечі, зненацька налітає кіннота й вирубує всіх до ноги. Спершу втікачі, побачивши, що за ними ніхто не женеться, знов почали збиватися докупи. Одна ватага сховалася за осокорами, що росли вздовж польової дороги, друга побігла за скирту, треті, спотикаючись і падаючи на слизоті, блискали п'ятами в лісопосадку.

Дощ перішив уже стіною, блискавки очищали повітря – так його очищають хіба ще шаблі. Молоденька кобила Василя Матіяша страх як любила дощ – не бігла, а танцювала, поблискуючи «панчішками». Мокрий англійський френч на Василеві блищав, як клейонка, а з великого хижого носа скапувала вода (В. Шкляр).

В-3. Маруся теж промочила до нитки, цупка сорочка прилипла до тіла, поверх сорочини був ще легенький твинчик, який Маруся зодягала заради кишень – у правій і зараз насипом лежало зо два десятки набоїв до нагана, що заміняв їй шаблю. Чого-чого, а шаблі Маруся не брала до рук – чи заважка була для неї біла козацька зброя, чи, може, з якої іншої причини, але й у кіннотній атаці головними для неї були карабін і наган. Уміла тримати дистанцію з ворогом більшу за розмах шаблі чи списа, а стріляла що з карабіна, що з револьвера краще за багатьох козаків, хоч козачня в Марусі була добірна, особливо ця горбулівська сотня, з якою вона вискочила на прогулянку під веселий літній дощик. Більшість із них воювали ще з Лесиком – Пилип Золотаренко, Семен Гарманчук, Іван Горобей, Оверко Лапай, Степан Помпа, Саків Галдун... Він, цей Саків Галдун із кутка Галдунівка, справді галдикав більше, ніж треба, але зараз мовчав, зараз йому більше важили вуха, аніж язик. Вуха й «гочі», як казав сам Саків Галдун.

Праворуч від нього скакав на чистокровному горбоносому киргизі чистокровний шляхтич Льодзьо Ліпка. У Горбулеві жило багато поляків, і Льодзьо мешкав на вулиці, яка так і називалася – Перша Шляхта, а ще ж за нею були Друга й Третя Шляхта. Коли москалі згвалтували його наречену Марильку – поглумилися прямо біля костелу на цвинтарі, Льодзьо пішов у козаки до Дмитра Соколовського. Жорстоким став Льодзьо – тільки своїй Марильці, якій щось зробилося з головою і яку він кохав після того ще дужче, міг усміхнутися, а так більше ніхто не бачив посмішки на його тонкому, як лезо, лиці.

Ліворуч від Сакова Галдуна пристрожував свою гніду кобилу Гальку Санько Кулібаба, який за срібного портсигара з ведмедиками виміняв добру нагайку, та зараз замість нагайки Санько полоскав на дощі голу шаблюку.

Найбільшим і найогряднішим серед них був Микита Шульга. Навіть коли він спокійно сидів на коні, не їхав, – сідло рипіло під ним тільки від того, що Шульга дихав. Микита й справді був шульгою – рубав з лівої руки, але так, що з одного живого москаля робив два неживих. Рубав навпіл від плеча, наче дрова колов. А як бив по черепу, то ціляв тупим боком шаблі, щоб не пощербити «жало». Шабля хрякала об головешку, як об макітру (В. Шкляр).

В-4. Хоч у душі Микита Шульга був добрий, він і москалів раніше любив, казав, що вони люди непогані, тільки їх роздрочили німці, посваривши з нами, ось вони, братушки, прийдуть – і ми заживемо з ними у мирі. Та коли ці братушки прийшли й забрали в Микити те, що він любив найдужче, Микита оскаженів, бо найдужче він любив, як пахне його хлів і загорода з худобою. Стане, було, ввечері коло загороди й не може надихатися теплим духом худібки, соломи та влечаного гною. Нема тепер того добра у Микити, є тільки шабля, що хрякає об макітри братушок, яких добрий і лагідний Микита десь у глибині душі досі жаліє і любить.

Найстаршим серед них був Оверко Лапай. Йому перейшло вже давно за тридцять, але Оверко вийшов найменший зростом. Це був маленький заїкуватий чоловік, який у своєму житті не вбив і мухи, хоча третій мисливець Оверко міг у ту муху поцілити з револьвера на один лише звук. Він і гармату вмів наводити на удар. Колись, ще при покійному Дмитрові Соколовському, їм треба було завалити паротяг, Оверко так і казав «завалити», наче йшлося про козу чи кабана на полюванні. Гармат тоді в них було чимало, але всі негодящі. На рисях підігнали цілу батарею, миттю відлетіли передки з кіньми, і три гармати стали на пагорбі вряд. Навідники

заметушилися біля панорам, та вийшов пшик. В одній гарматі заклинило снаряд, який заштовхнули в казенник, не стерши з нього пісок, у другій зносився спусковий механізм, у третій бараклила панорама. Тоді Оверко через дуло видивився на мішень, навів його, перехрестився і всадив стрільно прямісінько під паротяг. На большевиків він був лихої волі відтоді, як разом із посівним збіжжям вони забрали в нього положисту корову, лошака та троє свиней з пацятами. Навіть волосний воєнком Щегловітов обурювався таким грабунком: «Да, Аверкій, с табой перегнули ми палку, канешно. Но ти не серчай, ми верньом тебе всьо с ліхвой». – «А к-к-коли?» – заїкувато спитав Оверко. «Скоро, – заспокоїв його Щегловітов. – Вот пастроім камунізм, і гасударство тебе всьо верньот» (В. Шкляр).

В-5. Перед боєм упала важка тиша. Потім у небі, над головами стрільців, з'явилися одна по одній білі хмарини, луснули шрапнелі й тільки після того долинули удари гармат. Ворожа артилерія вкопалася перед селом за вітряками й лупила у заздальгідь пристріляне місце. Тут і там до неба здіймалися чорні стовпи землі. Коли вгорі зі свистом пролітав гарматний набій, усі пригиналися, втягнувши голови в плечі, ніби від стрільна можна було ухилитися. Вони знали, що пощадити міг лише щасливий трапунок, як це сталося з Михасем Процівим. Мирон сам бачив, як чорний гейзер землі накрив з головою Михася, стрільно впало поруч із ним, та, коли порох і дим розвіялися, Михась підвівся з землі цілий-цілісінький. Він помацав себе за голову, чи є на в'язах, потім, звівши до неба очі, перехрестився. Аж дивно, яким зосередженим і послідовним був Михась Проців після такої оказії. Він старанно обтрусився і, дрібно кліпаючи очима та роззираючись навсібіч, став шукати кріса й кашкета, яких нечиста сила позакидала невідь-куди.

Хлопці щось до нього кричали, але Михась нічого не чув. Його чорне, як земля, обличчя було чуже й незворушне. Лише коли Петро Гультайчук

подав йому кріса, Михасеве лице заворушилося такою усмішкою, що з його щік посипалися грудочки землі. А стрілецького кашкета не знайшли. Михась любив свого темно-синього кашкета з твердим околom і називав його шапкою. Мабуть, позаздрила на нього нечиста сила й забрала собі, дивно тільки, що не забрала разом з головою. Таке буває один раз на тисячу, пояснив сотник Станімір, – це коли ти, чоловіче, потрапляєш у «мертвий простір» вибуху. Лише «мертвий простір» дає шанс на життя.

Під Глевахою багато хто такого шансу не мав, галичани перли на Київ безоглядно, хоча й зазнавали дошкульних утрат. У кожному зблиску на обрії їм увижалися золоті бані київських церков. Ще трохи – і вони, зім'явши большевиків, помоляться в тих церквах, а потім разом із наддніпрянськими братами підуть на Львів (В. Шкляр).

Завдання 5. З творів Ліни Костенко (або Т. Шевченка, П. Загребельного, В. Шкляра) виписати речення з поданими словами та виконати їхній морфологічний розбір.

- В-1. червоний, хто-небудь, перший, братній, молодая.**
- В-2. чорний, якийсь, міський, вірна, цей.**
- В-3. білий, кожен, материнський, воно, цікавий.**
- В-4. пурпуровий, якийсь, лагідний, бідний, такий.**
- В-5. блакитний, інший, житній, будь-який, щедрий.**
- В-6. сумний, всякий, німецький, крилатий, хтось.**
- В-7. столітній, його, білий-білий, вродливий, якісь.**
- В-8. довгий, такий, смарагдовий, осінній, дрібні.**
- В-9. радісний, ніякий, червоно-чорний, великий.**
- В-10. нічний, вона, рожевий, гіркувато-солодкий, короткий.**

Лабораторна робота № 2

ТЕМА : ЗНАЧЕННЄВІ РОЗРЯДИ ПРИСЛІВНИКІВ

МЕТА : Сформувати уміння і навички визначати у контексті та характеризувати значеннєві розряди прислівників, утворювати форми ступенів порівняння якісно-означальних прислівників. Поглибити знання про семантичні, словотворчі та функціональні властивості означальних, обставинних, безособово-предикативних та модальних прислівників.

ЛІТЕРАТУРА:

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 492 с.
2. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. 7-ме вид., стер. К. : Вища шк., 2009. 430 с.
3. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

Допоміжна:

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови: Морфологія. К., 1993. 485 с.
2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.
3. Головащук С. І. Складні випадки наголошення: Словник-довідник К., 1995. 192 с.

4. Головащук С. І. Українське літературне слововживання: Словник-довідник. К., 1995. 319 с.
5. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. С.156 – 227.
6. Граматика сучасної української літературної. Морфологія [автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
7. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови К., 1972. Ч.1. 427 с.
8. Полюга Л. М. Словник українських морфем : понад 45 000. / Л. М. Полюга. Вид. 3-є, допов. і випр. К. : Довіра, 2009. 554 с.
9. Словник синонімів української мови : У 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук. К. : Наук. Думка, 1999 – 2000.
10. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. К., 1969. 583 с.
11. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К. : Знання, 2013. 524 с.
12. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. К., 2000. 750 с.
13. Український правопис. К. : Наук. думка, 2003. 236 с.

Завдання 1. Виписати з тексту прислівники та визначити :

- а) значеннєві розряди, підрозряди;**
- б) лексичне значення;**
- в) синтаксичну роль.**

Від якісно-означальних прислівників утворити ступені порівняння.

В-1. Перед боєм упала важка тиша. Потім у небі, над головами стрільців, з'явилися одна по одній білі хмарини, луснули шрапнелі й тільки

після того долинули удари гармат. Ворожа артилерія вкопалася перед селом за вітряками й лупила у заздалегідь пристріляне місце. Тут і там до неба здіймалися чорні стовпи землі. Коли вгорі зі свистом пролітав гарматний набій, усі пригиналися, втягнувши голови в плечі, ніби від стрільна можна було ухилитися. Вони знали, що пощадити міг лише щасливий трапунок, як це сталося з Михасем Процівим. Мирон сам бачив, як чорний гейзер землі накрив з головою Михася, стрільно впало поруч із ним, та, коли порох і дим розвіялися, Михась підвівся з землі цілий-цілісінький. Він помацав себе за голову, чи є на в'язах, потім, звівши до неба очі, перехрестився. Аж дивно, яким зосередженим і послідовним був Михась Проців після такої оказії. Він старанно обтрусився і, дрібно кліпаючи очима та роззираючись навсібіч, став шукати кріса й кашкета, яких нечиста сила позакидала невідь-куди.

Хлопці щось до нього кричали, але Михась нічого не чув. Його чорне, як земля, обличчя було чуже й незворушне. Лише коли Петро Гультайчук подав йому кріса, Михасеве лице заворушилося такою усмішкою, що з його щік посипалися грудочки землі. А стрілецького кашкета не знайшли. Михась любив свого темно-синього кашкета з твердим околком і називав його шапкою. Мабуть, позаздрила на нього нечиста сила й забрала собі, дивно тільки, що не забрала разом з головою. Таке буває один раз на тисячу, пояснив сотник Станімір, – це коли ти, чоловіче, потрапляєш у «мертвий простір» вибуху. Лише «мертвий простір» дає шанс на життя.

Під Глевахою багато хто такого шансу не мав, галичани перли на Київ безоглядно, хоча й зазнавали дошкульних утрат. У кожному зблиску на обрії їм увижалися золоті бані київських церков. Ще трохи – і вони, зім'явши большевиків, помоляться в тих церквах, а потім разом із наддніпрянськими братами підуть на Львів (В. Шкляр).

В-2. Хоч у душі Микита Шульга був добрий, він і москалів раніше любив, казав, що вони люди непогані, тільки їх роздрочили німці,

посваривши з нами, ось вони, братушки, прийдуть – і ми заживемо з ними у мирі. Та коли ці братушки прийшли й забрали в Микити те, що він любив найдужче, Микита оскаженів, бо найдужче він любив, як пахне його хлів і загорода з худобою. Стане, було, ввечері коло загороди й не може надихатися теплим духом худібки, соломи та влжаного гною. Нема тепер того добра у Микити, є тільки шабля, що хрюкає об макітри братушок, яких добрий і лагідний Микита десь у глибині душі досі жаліє і любить.

Найстаршим серед них був Оверко Лапай. Йому перейшло вже давно за тридцять, але Оверко вийшов найменший зростом. Це був маленький заїкуватий чоловік, який у своєму житті не вбив і мухи, хоча третій мисливець Оверко міг у ту муху поцілити з револьвера на один лише звук. Він і гармату вмів наводити на удар. Колись, ще при покійному Дмитрові Соколовському, їм треба було завалити паротяг, Оверко так і казав «завалити», наче йшлося про козу чи кабана на полюванні. Гармат тоді в них було чимало, але всі негодящі. На рисях підігнали цілу батарею, миттю відлетіли передки з кіньми, і три гармати стали на пагорбі вряд. Навідники заметушилися біля панорам[18], та вийшов пшик. В одній гарматі заклинило снаряд, який заштовхнули в казенник, не стерши з нього пісок, у другій зносився спусковий механізм, у третій барахлила панорама. Тоді Оверко через дуло видивився на мішень, навів його, перехрестився і всадив стрільно прямісінько під паротяг. На большевиків він був лихої волі відтоді, як разом із посівним збіжжям вони забрали в нього положисту[19] корову, лошака та троє свиней з пацятами. Навіть волосний воєнком Щегловітов обурювався таким грабунком: «Да, Аверкій, с табой перегнули ми палку, канєшно. Но ти не серчай, ми верньом тебе всьо с ліхвой». – «А к-к-коли?» – заїкувато спитав Оверко. «Скоро, – заспокоїв його Щегловітов. – Вот пастроім камунізм, і гасударство тебе всьо верньот» (В. Шкляр).

В-3. Та от іще дивина: десь немовби з-за їхніх спин, трішечки зліва, але так, наче просто з їхньої лави випорснув загін кінноти і, поминувши стрільців, помчав услід за втікачами. Попереду летіла Маруся, Маруся, Маруся! – червоний шлик розвівався за нею, білий кінь під дощем набрав кольору темного срібла, але Мирон бачив тільки темну родимку над кутиком вуст, Маруся була вже далеко, а він бачив цю родимку й чув – не бачив, а чув – тривожний блиск її синьо-сірих очей.

Ворога переслідував не весь Марусин загін, лише сотня вершників полетіла вслід за чужою піхотою, яка щезла за пеленою дощу. Поручник Гірняк знав із мапи, що десь там за версту-другу повинна бути цегельня, і якщо москалі встигнуть засісти за її мурами, то вершникам буде непереливки. Там навіть можуть стояти свіжі сили большевиків.

– Пане сотнику! – звернувся він до Станіміра. – Накажіт прискорити крок.

Це був відомий партизанський маневр, коли на знетямлену від страху піхтуру, що кидає ноги на плечі, зненацька налітає кіннота й вирубує всіх до ноги. Спершу втікачі, побачивши, що за ними ніхто не женеться, знов почали збиватися до купи. Одна ватага сховалася за осокорами, що росли вздовж польової дороги, друга побігла за скирту, треті, спотикаючись і падаючи на слизоті, блискали п'ятами в лісопосадку.

Дощ періщив уже стіною, блискавки очищали повітря – так його очищають хіба ще шаблі. Молоденька кобила Василя Матіяша страх як любила дощ – не бігла, а танцювала, поблискуючи «панчішками». Мокрий англійський френч на Василеві блищав, як клейонка, а з великого хижого носа скапувала вода (В. Шкляр).

В-4. Маруся теж промокла до нитки, цупка сорочка прилипла до тіла, поверх сорочини був ще легенький твинчик, який Маруся зодягала заради кишень – у правій і зараз насипом лежало зо два десятки набоїв до нагана, що заміняв їй шаблю. Чого-чого, а шаблі Маруся не брала до рук – чи

заважка була для неї біла козацька зброя, чи, може, з якої іншої причини, але й у кіннотній атаці головними для неї були карабін і наган. Уміла тримати дистанцію з ворогом більшу за розмах шаблі чи списа, а стріляла що з карабіна, що з револьвера краще за багатьох козаків, хоч козачня в Марусі була добірна, особливо ця горбулівська сотня, з якою вона вискочила на прогулянку під веселий літній дощик. Більшість із них воювали ще з Лесиком – Пилип Золотаренко, Семен Гарманчук, Іван Горобей, Оверко Лапай, Степан Помпа, Саків Галдун... Він, цей Саків Галдун із кутка Галдунівка, справді галдикав більше, ніж треба, але зараз мовчав, зараз йому більше важили вуха, аніж язик. Вуха й «гочі», як казав сам Саків Галдун.

Праворуч від нього скакав на чистокровному горбоносому киргизі чистокровний шляхтич Льодзьо Ліпка. У Горбулеві жило багато поляків, і Льодзьо мешкав на вулиці, яка так і називалася – Перша Шляхта, а ще ж за нею були Друга й Третя Шляхта. Коли москалі згвалтували його наречену Марильку – поглумилися прямо біля костелу на цвинтарі, Льодзьо пішов у козаки до Дмитра Соколовського. Жорстоким став Льодзьо – тільки своїй Марильці, якій щось зробилося з головою і яку він кохав після того ще дужче, міг усміхнутися, а так більше ніхто не бачив посмішки на його тонкому, як лезо, лиці.

Ліворуч від Сакова Галдуна приострожував свою гніду кобилу Гальку Санько Кулібаба, який за срібного портсигара з ведмедиками виміняв добру нагайку, та зараз замість нагайки Санько полоскав на дощі голу шаблюку.

Найбільшим і найогряднішим серед них був Микита Шульга. Навіть коли він спокійно сидів на коні, не їхав, – сідло рипіло під ним тільки від того, що Шульга дихав. Микита й справді був шульгою – рубав з лівої руки, але так, що з одного живого москаля робив два неживих. Рубав навпіл від плеча, наче дрова колов. А як бив по черепу, то ціляв тупим

боком шаблі, щоб не пощербити «жало». Шабля хрякала об головешку, як об макітру (В. Шкляр).

В-5. Деякий час на шляху куреня було вільно, лише вряди-годи назустріч вискакували невеличкі большевицькі роз'їзди, але, вгледівши противника, вони швидко щезали з очей. Марусині козаки, які цього разу забезпечували ліве крило, знулилися від такого «котячого» маршу. Отаманша через вістового передала Станімірові, щоб він не хвилювався, коли їх не буде чути.

Щільним вогнем зустрів їх ворог недалеко від Боярки, причому вдарив згори несподівано, коли вони підіймалися схилом, шукаючи якого-небудь прихистку чи лісочка. Збиралося на дощ, треба було його десь пересидіти, а тут тобі маєш – напоролися прямо на большевицькі окопи. Відходити назад було не з руки, їх би згори подесяткували з кулеметів, тому Станімір дав команду розсипатися в розстрільну й брати ворога швидким приступом.

Спершу хтось крикнув «Гура!», та стрільці, вже навчені досвідом, підхопили його як «Слава!», і той гук покотився під гору, під гору, під гору, вони бігли за ним з усіх сил, вони на весь світ кричали «Слава!» й незчулися, як опинилися на узгір'ї в чужих окопах, де вже не було нікого. Москалі пішли врозтіч, тут ще до всього вдарила блискавка, торохнув грім, куди тій гарматі, і червоні розбігалися, як руді миші. Стрільці захоплено дивилися їм услід, дивуючись, що іноді, як Бог допоможе, можна взяти висоту без жертв, дивуючись, що чоловік, якщо йому припече, може отак швидко бігати, ніби саме життя втікає від нього, а він наздоганяє його з останніх сил, щоб торкнутися бодай кінчиком пальця. Утішені легкою перемогою, вони забули, що шукали сховку від дощу, і, коли впали перші важкі краплі, звели очі до неба, підставили запилюжені обличчя дощеві, хапали його пересохлими губами, ловили гарячими щоками, по яких стікали чорні цівки дощу, поту й бруду (В. Шкляр).

Завдання 2. З творів В. Шкляра «Маруся», «Чорний ворон» виписати речення (10 речень) з означальними прислівниками. Визначити підрозряд кожного прислівника (*якісно-означальний, міри або ступеня, способу дії, порівняльно-уподібнювальний*), характер сполучуваності та синтаксичну роль.

Завдання 3. З творів Тараса Шевченка виписати речення (10 речень) з обставинними прислівниками. Визначити підтип кожного прислівника (*місця, часу, причини, мети*), значення та синтаксичну роль.

Завдання 4. З творів Тараса Шевченка виписати речення (10 речень) з предикативними прислівниками та визначити лексико-семантичну групу, морфологічні ознаки та синтаксичну роль.

Завдання 5. З творів Ліни Костенко виписати речення з модальними прислівниками (10 речень) прислівниками та визначити їхні семантичні групи, морфологічні особливості та синтаксичну роль.

Примітка. Для виконання 2 – 5 завдань використовувати таблиці 1 – 4.

Таблиця 1.

Означальні прислівники

Підрозряд	Запитання, на які відповідають прислівники	Характер сполучуваності	Приклади
Якісно-означальні (<i>голосно, дбайливо, ніжно, привітно, авторитетно, бездоганно</i>).	Як?	Поєднуються тільки з дієсловами.	<i>Рипить корабель, стогне тяжко, здригається, наче конає, угору здіймається важко, ще важче у діл поринає</i> (Леся Українка); <i>Я знав: ніколи серце не проща того, що розумом безжально вбито</i> (Д. Павличко).
Міри або ступеня (<i>дуже, ледве, надзвичайно, виключно, абсолютно, трохи, мало, недостатньо, дотла, вволю, щирість, щент, досхочу, стократ, надвоє, учотирьох, двічі, в'яте</i>).	Якою мірою? Скільки? У скільки разів?	Поєднуються дієсловами, прикметниками і прислівниками, тобто зі словами тих лексико-граматичних класів, категоріальну семантику яких становить ознаковість, здатна мати різну міру чи інтенсивність вияву.	<i>Осінній вітер ледве чутне „дзень” від кузні донесе і знову стихне</i> (Т. Масенко); <i>Те біле, трохи блакитне світло тихо лилось згори, а зачарована земля неначе куталась у фантастичному сяйві</i> (М. Коцюбинський); <i>Весно, весно. Яка ти нещадно прекрасна у ці важкі дні війни</i> (О. Гончар); <i>Тільки твердо так трималось місто гордес, уперте, раз трималось, потім вдруге, потім втретє ще й вчетверте</i> (Леся Українка).
Способу дії (<i>похапцем, жартома, верхи, сліпма, навипиньки, раптом, бійцем, неквапом, жуужмом, повагом, босоніж, наосліп</i>).	Як? Яким чином?	Поєднуються тільки з дієсловами.	<i>За день до мого від'їзду я востаннє похапцем передивляюсь свої книжки</i> (С. Васильченко); <i>У Василя несамовито б'ється серце від бажання поїздити верхи й собі</i> (Панас Мирний); <i>Все робилось похапцем, нашвидкуруч</i> (М. Стельмах).
Порівняльно-уподібнювальні (<i>соколом, ластівкою, по-батьківському, по-осінньому, по-новому</i>).	Як?	Поєднуються тільки з дієсловами.	<i>І коли школярі птахами розлітались на шкільні канікули, вчительку завжди огортав неясний смуток...</i> (О. Донченко); <i>Осіння вже пора пововчи закрадалось</i> (М. Рильський); <i>Генерал підійшов до Орлюка й по-батьківському обняв за плечі</i> (О. Довженко).

Таблиця 2.

Обставинні прислівники

Підтип	Запитання на які відповідають прислівники	Значення	Приклади
<p>Прислівники місця – виражають просторову локалізацію дії або стану за такими основними орієнтирами: <i>тут, там, туди, звідти</i>.</p> <p>Прислівники часу позначають різні часткові темпоральні значення прояву процесуальних і не процесуальних ознак.</p> <p>Прислівники причини – вказують на причину виконання / невиконання (реалізації / нереалізації) відповідної дії або стану.</p> <p>Прислівники мети – вказують на мету дії чи стану.</p>	<p>де? куди? звідки?</p> <p>коли? через що? з якої причини?</p> <p>чому? через що? з якої причини?</p> <p>для кого? з якою метою? навіщо?</p>	<p>а) вказують на своєрідну фіксовану локалізацію дії або стану в просторі (<i>близько, поблизу, вгорі, внизу, далеко, навколо, поряд, поруч, де, тут, там</i>);</p> <p>б) позначають напрям дії або руху (<i>вгору, вправо, вбік, додому, здалеку (-а), звідки, звідусіль, сюди, туди</i>).</p> <p>а) час, в який відбувається дія або стан (<i>тепер, тоді, вночі, вранці, влітку, взимку, вдень, восени, навесні</i>);</p> <p>б) періодичності дії або стану (<i>щоденно, щодня, щодень, щороку, щоліта, щохвилини, щороку, щотижня</i>);</p> <p>в) початкової межі дії або стану (<i>здавна, здавен, змолоду, зранку, зроду, споконвіку, спочатку</i>);</p> <p>г) кінцевої часової межі дії або стану (<i>доти, поки, досі, донині, дотепер, довіку, повік, назавжди</i>).</p> <p>Кількісно обмежена група (<i>згарячу, спересердя, спросоння, ненароком, мимохідь</i>).</p> <p>Кількісно обмежено група лексичних одиниць (<i>навмисно (-е), напоказ, наперекір, на зло</i>).</p>	<p>а) Вгорі погідне сонце, десь за горами вітер, Скрізь нерозтанний килим дев'ятої зими (М. Зеров); Річка внизу жебонить по камінню, смирна, довірлива (О. Гончар);</p> <p>б) Справа і зліва, і спереду стояли озерця (А.Шиян); Місяць піднявся вгору і сипнув промінням на море (І. Нечуй-Левицький); Легенька хвиля ледве помітно відносить човна вбік (О. Довженко).</p> <p>а) Вночі хороший дощ ясний послав нам щедру благодію (М Рильський); Увечері посумую, а вранці заплачу (Т. Шевченко);</p> <p>б) Щодень вечорами приходили побратими, по два, по три, розповідали, як іде діло (І. Франко); Зійшлися вони Журботі [...] щосезону ходили туди на підробітки (В. Земляк);</p> <p>в) Здавен було марю: коли б сила, то я б той храм таємничий вступила, де святять крізь пільму науки дива (Леся Українка); Не спинить людину, що одвіку мріє про казкові далі, душу не спинить (М. Терещенко).</p> <p>г) Але поки що буде на світі хоч єдина людина сумна, доти буде між людьми бриніти моя пісня сумна-голосна (Леся Українка).</p> <p><i>Двері відчинилися, і Петро спрожеху вибіг (Панас Мирний); Василина вхопила торбу і, як птиця, вилетіла знестямки на фургон туди, де було найгустіше дівчат (І. Нечуй-Левицький).</i></p> <p><i>Йому здалося, що дерева навмисно заступають дорогу (О. Донченко); Дами охали та пищали, Кривлячи устами та виставляючи напоказ, які-то вони чулі та м'якого серця (І. Франко).</i></p>

Таблиця 3.

Безособово-предикативні прислівники (слова категорії стану)

Погляди на частиномовний статус предикативних прислівників	Загальнокатегоріальне значення	Лексико-семантичні групи	Морфологічні особливості	Синтаксичні функції
<p>1. Традиційна точка зору: ці лексичні одиниці вважають предикативними прислівниками, кваліфікація яких, подібно до якісних і обставинних прислівників, ґрунтується на синтаксичних засадах.</p> <p>2. Це самостійна частина мови, тобто клас невідмінюваних слів з категоріальним значенням не процесуального стану у функції головного члена (за іншою термінологією – присудка) односкладних (безособових) речень. Такі слова називають категорією стану (станівник) (Л.В. Щерба, В.В. Виноградов, М.А. Жовтобрюх, В.О. Горпинич та інші)</p>	<p>Непроцесуальність – саме цим вони протиставляються дієсловам зі значенням процесуального стану, пор.: <i>спішити</i> – <i>спішно</i>; <i>морозити</i> – <i>морозно</i>; <i>жаліти</i> – <i>жалко, жаль</i></p>	<p>1) слова на позначення фізичного, психічного, інтелектуального, емоційного стану людини і взагалі істоти: <i>боязко, видно, зрозуміло, заздро, небезпечно, тривожно, прикро, страх, охота, важко, сумно, радісно</i>;</p> <p>2) слова на позначення стану середовища, що оточує людину: <i>сухо, смутно, душно, гарно, красно, пусто</i>;</p> <p>3) слова на означення модальної оцінки дії з погляду необхідності (<i>треба, потрібно, неможливо, обов'язково, необхідно</i>) або з морально-етичного погляду (<i>гріх, жаль, диво, сором, лень, страх, охота, час, пора</i>).</p>	<p>1) нульова пара-дигма;</p> <p>2) форма ступенів порівняння (в окремих випадках), напр.: <i>Нам було приємно, а господарям це присмніше</i> (Розм.);</p> <p>3) форма умовного способу, напр.: <i>Добре було б їй при матері рідній</i> (Марко Вовчок).</p>	<p>1) предикативна – функція головного члена односкладного (безособового) речення, напр.: <i>Тихо стало скрізь у лузі</i> (Леся Українка); <i>Ой чи не жаль тобі, Галю, молоденьких літ?</i> (Леся Українка);</p> <p>2) нездатність означати чм доповнювати інші члени речення, пор.: <i>Тихо в садку, тихо в місті, бо пізня година</i> (Леся Українка) – <i>Тихо, тихо Дунай воду несе</i> (Нар.тв.);</p> <p>3) здатність сполучатися зі зв'язком бути або стати, напр.: <i>Тихо було у повітрі</i> (Леся Українка); <i>І на серденьку знов стане тихо</i> (Леся Українка)</p> <p>4) Здатність мати при собі залежні компоненти, напр.: <i>Не жаль мені життя, а жаль тієї людини, що у мені живе</i> (Леся Українка).</p>

Модальні прислівники (модальники)

Погляди на частиномовний статус модальних прислівників	Загально-категоріальне значення	Семантичні групи	Морфологічні особливості	Синтаксичні властивості
<p>1. Модальні слова – це прислівники (О.В. Востоков, О.О. Шахматов, В.О. Богородицький).</p> <p>2. Модальні слова – це „вставні прислівники” (Д.М. Овсянико-Куликовський, І.І. Меціанінов).</p> <p>3. Модальні слова мають не частиномовний характер (Л.В. Щерба).</p> <p>4. Це окрема група слів, яка стоїть в одному ряду поряд з частинами мови з тієї причини, що вони не можуть бути членами речення і не пов’язуються з іншими словами в реченні засобами граматичного прилягання (В.В. Виноградов, В.О. Горпинич).</p> <p>5. Модальні слова – це самостійна повнозначна частина мови (І.Г. Милославський).</p>	<p>Виражають ставлення мовця до висловленої думки, пор.: Правда потрібна всім і завжди. – Правда, може, я сам-таки в цьому винен (О.Гончар).</p>	<p>1. Слова, що виражають впевненість (<i>безперечно, безумовно, справді, зрозуміло, без сумніву, природно, правда, звичайно</i>).</p> <p>2. Слова, що виражають невпевненість щодо вірогідності повідомлюваного (<i>напевно, очевидно, либонь, певно, можливо, може, мабуть</i>).</p> <p>3. Слова, що вказують на джерело думки (<i>кажуть, мовляв, чую, чутно, по-моєму, за словами, на думку, як на мене, як кажуть</i>).</p> <p>4. Слова, що виражають емоції мовця щодо змісту висловленого (<i>ясна річ, чого доброго, на щастя, на жаль, як на зло, шкода</i>).</p> <p>5. Слова, що виражають звертання до співрозмовника (<i>погодьтесь, дозвольте, бачите, уявіть собі, чуєте, повірте, бачили</i>).</p> <p>6. Послідовність, порядок думок (<i>по-перше, по-друге, далі, нарешті, і останнє</i>).</p> <p>7. Наслідок, висновок, зв’язок з попереднім висловлюванням (<i>навколо, отож, взагалі, словом</i>).</p>	<p>Нульова парадигма.</p>	<p>Найчастіше використовують функцію вставних слів: <i>Я вже тоді, повірте, все це обміркував</i> (Ю. Збанацький); <i>І ось, нарешті, вершина</i> (О. Гончар); <i>А читати Тарас, справді, вивчився дуже рано</i> (О. Іваненко). Можуть вживатися як слова-речення, напр.: <i>Ти поїдеш до Києва? – Звісно</i> (Розм.).</p>

Лабораторна робота № 3

ТЕМА : СПОЛУЧНИК

МЕТА : Сформувати уміння і навички визначати у контексті та характеризувати різні семантичні групи сурядних та підрядних сполучників. Поглибити знання про семантичні, функціональні та синтаксичні властивості сполучників у сучасній українській мові

ЛІТЕРАТУРА:

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 492 с.

2. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. 7-ме вид., стер. К. : Вища шк., 2009. 430 с.

3. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

Допоміжна:

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови: Морфологія. К., 1993. 485 с.

2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.

3. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. С.156 – 227.

4. Граматика сучасної української літературної. Морфологія [автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред.

К. Г. Городенської]. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.

5. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. К., 1969. 583 с.

6. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К. : Знання, 2013. 524 с.

7. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. К., 2000. – 750 с.

8. Український правопис. К. : Наук. думка, 2003. 236 с.

Завдання 1. З творів Ліни Костенко виписати складні речення (не менше 8 речень), частини яких поєднані одиничними сполучниками.

Завдання 2. З творів Ліни Костенко виписати складні речення (не менше 8 речень), частини яких поєднані повторюваними сполучниками.

Завдання 3. З творів В. Шкляра виписати складні речення (не менше 5 речень), частини яких поєднані:

В-1. єднальними сполучниками сурядності;

В-2. зіставно-протиставними сурядності;

В-3. розділовими сполучниками сурядності;

В-4. градаційними сполучниками сурядності;

В-5. пояснювально-уточнюючими сполучниками сурядності та (або) приєднувальними сполучниками сурядності.

Завдання 4. З творів В. Шкляра виписати складні речення (не менше 5 речень), частини яких поєднані:

В-1. Підрядними з'ясувально-об'єктними сполучниками.

В-2. Підрядними означальними сполучниками.

В-3. Підрядними сполучниками час.

В-4. Підрядними сполучниками місця.

В-5. Підрядними причиновими сполучниками.

В-6. Підрядними сполучниками умови.

В-7. Підрядними сполучниками мети.

В-8. Допустовими підрядними сполучниками.

В-9. Порівняльними підрядними сполучниками.

В-10. Підрядними з'ясувально-об'єктними сполучниками.

Завдання 5. Зробити повний морфологічний розбір сполучників, ужитих у поданому тексті, за схемою.

Схема морфологічного розбору сполучників:

1. Записати слово. **2.** Визначити його частиномовну належність. **3.** Встановити групу: а) за синтаксичною функцією: сурядний чи підрядний; б) за значенням (єднальний, зіставно-протиставний, розділовий, градаційний, приєднувальний, пояснювально-уточнюючі; з'ясувально-об'єктний, означальний, часу, місця, причини, мети, умови, порівняльний, допустовий; в) за будовою (простий, складний, складений); г) за походженням (первинний, вторинний (відзайменниковий, відприслівниковий, віддієслівний); г) за вживанням (одиначний, повторюваний чи парний). **4.** З'ясувати синтаксичні зв'язки.

В-1. ДУХОВНИЙ СКАРБ НАРОДУ

До найкоштовніших надбань кожного народу належить мова. Тому й називаємо це надбання рідна мова. Рідна, як мати, як батьківщина, як усе найдорожче серцю. Мова – найбільший духовний скарб, у якому народ виявляє себе творцем, передає нащадкам свій досвід і мудрість, перемоги і славу, культуру і традиції, думи і сподівання. Рідним словом народ збагачує також світову культуру. Слово – наше повнокровне життя, невмируще джерело поступу. З цього невичерпного джерела мовець здобуває не тільки знання про навколишній світ, а й моральні й естетичні оцінки та уподобання народу.

Український народ створив свою мову упродовж віків, заносючи до мовної скарбниці добірний нектар слова, невтомно запалював у слові незгасний вогонь думки і почуття, вічність праці і мрії. Колективна пам'ять народу-творця береже слово, а в ньому своє безсмертя. У слові рідної мови захована немовби якась таємнича сила, що в неповторному поєднанні звуків несе чарівну мелодію мови і називає щось зрозуміле всім. І не тільки називає, а й передає найтонші відтінки переживань і мислі.

Світ слова безмежний, велетенський, захоплюючий. Кожне слово рідної мови має неповторну біографію. Воно може наповнюватися як ніжністю серця, так і громозвучою ненавистю, гнівом до ворогів. Словом рідним треба дорожити, як честю матері, як совістю, як найвищими проявами народної моралі (І. Вихованець).

В-2. ШЕВЧЕНКІВ ДУХ ПЕРЕМОЖЕ...

Глибоке розуміння того, що Шевченко як співтворець духовної краси, сили і величі української нації стає однією з найбільших її святинь – символом України, її невід’ємною суттю, прозвучало не в одній з прощальних промов. І не випадково, що біля домовини Шевченка промовляли тоді найвидатніші діячі і творці української історії – відомий Чубинський, історик і письменник Микола Костомаров, письменник-культуролог, історик Пантелеймон Куліш, редактор першого українського громадсько-політичного і літературно-мистецького щомісячного журналу «Основа» Василь Білозерський, поет Олександр Афанасьєв-Чужбинський.

Боляче переживаючи гіркоту і масштаби втрати, студент Петербурзького університету Павло Чубинський у своєму слові говорив про невідповідну для України місію Шевченкового слова. Його слова пізніше могутньо відгукнуться у створеному ним же гімні, осяяному Шевченковими ідеями слави, волі, національного братерства: «Ще не вмерла України і слава, і воля, Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля». Це один із промовистих фактів того, як Шевченкове слово входило в мислення і дії наступних поколінь українських борців за волю, як справедливим було пророче побажання П. Куліша: «Наш еси поет, а ми народ твій; ми духом твоїм вівіки дихатимем, і дух твій простий і ясний вселиться в нашу освіту і в наші справи громадські».

...Повернення Шевченка Україні – це повернення нашої національної гідності і розуміння того, що «в своїй хаті своя правда, і сила, і воля». Повернення Шевченка Україні – це повернення до України її блудних синів, що

підступно були обмануті і втратили духовний зв'язок з материнською землею, повернення Україні Шевченкової мови. Боротьба за повернення Україні цих найдорожчих святинь триває. І Шевченків дух – наш Богом даний світлоносний ангел-охоронець – має здобути перемогу (В. Мовчанюк).

В-3. ОСТАННІ ОРЛИ

Минуло сто років відтоді, як Богдан Хмель приєднав разом з іншими землями й Київ до Російської держави. Не одна буря й напасть прокотилися над сивою головою матері городів руських за це століття: не раз її грабували, палили, руйнували і поляки, і татари в шаленій боротьбі за цей ласий шматок; довго боролася й Москва з сусідами, щоб удержати в своїх руках цю дорогу святиню, й змушена була навіть поступитися Польщі Правобережною Україною, віддати до рук мучителям своїх кривих єдиновірців, аби тільки викупити Київ навіки. Тепер уже йому не було чого потерпати за своє існування, – захищений од зовнішніх ворогів, під опікою російських царів, він почав швидко розквітати й розвиватися; з пожарищ і руїн знов зводились великі київські святині – Лавра, яка згоріла майже дощенту у двадцяті роки вісімнадцятого століття, відродилася знову з попелу, завдяки щедрим жертвам монархів і монархинь, починаючи з Петра I, а особливо завдяки щедротам Єлизавети Петрівни. Малоросійські гетьмани, запорожці, а також магнати великої й малої Росії, та й увесь православний люд, приносили щедрою рукою благостиню на побудову й прикрашення храмів у Печерську. Споруджено було мурований славетний храм Успіння пресвятої богородиці, велику соборну церкву, що існує й нині; її заснували ще 1073 року преподобні Антоній і Феодосій Печорські, а потім вона була вщент зруйнована татарами в 1240 році; і аж після двохсотлітнього запустіння її відбудував князь Симеон Олелькович; і нині, після численних розорень мечем і вогнем, вознеслася вона з 1729 року сімома позолоченими банями до неба, прикрасилась чудовим живописом, возсіяла внутрішньою ліпотою. Незабаром, по закінченні храму,

споруджена була 1745 року, на подив усьому світові, й велика дзвіниця, яка сягнула хрестом своїм хмар у небі й навіяла своєю надзвичайною величчю багато легенд. Праворуч і ліворуч од великої церкви уздовж просторого лаврського двору вирости одноповерхові муровані будівлі келій і простяглись густі алеї черемхи, лип і безу; весь двір оточив високий мур, а в середині його з'явилося багато менших церков – святих апостолів Петра й Павла, святого Михайла, першого митрополита київського, святого Сергія, радонезького чудотворця, живоначальної трійці, святого Миколая та інші, а головний вхід прикрасився чудовою брамою (М. Старицький).

В-4.

Я, БОГДАН

Ось мені вже сто, а то й більше літ, і лину я над землею рідною, як дух невтоленний, далі й далі, і перед очима моїми постають численні безлюдні городи й замки, порожні вали, колись висипані працею людською, як гори й пагорби. Всі вони правлять тепер за пристанище і поселення не людей, а тільки диких звірів. Я побачив, що колишні неприступні твердині – Одні стоять малолюдні, інші зовсім спустошили – розруйновані, засипані землею, запліснявілі, зарослі бур'янами і повні лиш черви, зміїв, усякого гаддя, що там кублиться. Роздивившись, побачив я покриті мохом, очеретом і зіллям просторі тогочасні українські поля і розлогі долини, ліси й великі сади, красні діброви й річки, стави й занедбані озера. І це був той край, який правдиво колись, уже шкодуючи про втрату його, називали й проголошували пани раєм світу, був він колись для них мовби друга земля обітована, що спливала молоком і медом (а меду ж, відомо, не їсти, поки не передавиш бджілок!). Бачив я, окрім того, в різних місцях багато людських кісток, сухих і голих, вкритих самим лиш небом. Я питав тоді себе; «Хто се? І чому се так?» І ніхто мені не вмів відповісти, бо ж знав я все лиш сам – один.

А чи сам я отак летів над Україною, чи з Самійлом Величком, який буцімто перший списав мою історію, взявши її з діаріуша секретаря мого, теж Самійла,

прозваного нібито Зорка, а ще переказавши істориків чужоземельних – польського Самійла Твардовського й німецького, так само Самійла Пуфендорфія.

Забагато Самійлів на одну історію (додамо сюди ще Самуїла Грондського та Самуїла Кушевича), як згадати, що колись стачило одного лиш пророка Самуїла аж на двох біблійських царів – Саула й Давида.

Та чи й був насправді Самійло Величко? Де він родився, де ріс і вчився, де його могила? Шкода мовити! Може, то тільки й знання, як і я сам тепер, проживши понад сто двадцять літ, з яких першу половину пройшов земною путтю, а другу — сповненим пристрасті шляхом, де зустрічаються природа й дух, темне руйнівне можуть і світла сила, що поєднує і підтримує людей, благословення небес і безодні юдолі (П. Загребельний).

В-5. ФІРМАН СУЛТАНА

Козакові чоло рясно всіялося потом. Він хоче скрикнути – і не може. Всі м'язи напружилися, вірьовки врізалися в тіло... І в останню мить, коли залізо, здається, от-от штрикне в око, він прокидається.

Навколо темрява. Задуха. Чути глухе шемрання хвиль за бортом та хропіння і стогін невільників. Звенигора полегшено зітхає, витирає рукавом чоло і вдивляється в низьку дощану стелю. Лежить довго з розплющеними очима, силкується заснути знову, але не може. В голові роєм в'ються думки і спогади. Він згадує матір, сестричку Стеху, дідуся, які, напевно, вже втратили надію побачити його живого, згадує Златку... Та чиє б обличчя він не уявив, які б картини минулого не спливали перед ним, він не міг довго милуватися ними, бо зразу ж виникала надокучлива пекуча думка: як визволитися? Невже йому судилося провести останні роки життя на каторзі? Невже не трапиться щасливої нагоди втекти?

Звенигора обережно, щоб не розбудити товаришів, підводиться, сідає на лаві і починає перебирати в думці всі можливі варіанти визволення.

Нападуть на судно запорожці – захоплять його. От і вільний... Та чи нападуть? Чи не доведеться цього ждати десять або й двадцять років – і, врешті, не діждавшись, загинути у відчаї?

Можна використати Сіркове золото... Але як? Паша Семестаф дізнається – просто відбере! Пропаде пояс із монетами ні за цапову душу!.. До того ж залишаться в неволі Спихальський і Роман. А такого він і в гадці не має. Якщо визволятися, то тільки разом! (В. Малик).

В-6. ПЕТРО САГАЙДАЧНИЙ

Сагайдачний багато зробив для розвитку освіти на Україні. Він з усім двадцятитисячним Військом Запорозьким вступив до створеного у 1615 р. Київського братства, яке набуло значення ідеологічного центру опозиційного руху на Україні проти політики національно-релігійного утиску.

Маніфестаційний вступ усього козацтва до братства, яким запорозькі козаки продемонстрували, що вони солідаризуються з програмою братства і беруть його під свій захист, був актом величезної політичної ваги, який сприяв популярності Київського братства в широких народних масах, високо підніс його силу і авторитет, а одночасно охороняв братство від репресій. Уніатські єпископи писали у своєму меморандумі папі до Рима, що співробітництво між Київським братством і запорожцями на чолі з гетьманом Сагайдачним несе велику загрозу для католицизму.

Козацтво, яке стало колективним членом Київського братства, було тісно пов'язане з життям школи, що була заснована при ньому, і яка згодом розвинулась у Києво-Могилянську Академію, тривалий час – єдиний вищий навчальний заклад у Східній Європі.

Сагайдачний – член Київського братства і ктитор (опікун) Києво-Братського училищного Богоявленського монастиря та братської школи, постійно дбав про їх розвиток. Піклувався він і про школи інших братств на Україні, а також підтримував православні церкви та монастирі, що в ті далекі

століття відігравали роль центрів науки, освіти, книгописання і книгодрукування. Багато він також жертвував на шпиталі (О. Апанович).

В-7. ІМ'Я ІВАНА МАЗЕПИ

Завдяки дипломатичному хисту Мазепа зумів налагодити стосунки як з царівною Софією та фактичним керівником московського уряду кн. В. Голіциним, так і з їх наступником — царем Петром I, що врятувало Україну від можливих руйнацій після державного перевороту у Московській державі 1689 р.

Незважаючи на заборону міжнародних дипломатичних зносин, зафіксовану у «Коломацьких статтях» – угоді між Україною та Московською державою, підписаною під час обрання Мазепа гетьманом, він мав численні зв'язки з монархічними дворами Європи, зокрема, Веттінів у Польщі, Гіраїв в Криму та ін.

З метою оборони південних кордонів побудував фортеці на півдні України, зокрема, Новобогородицьку та Ново-Сергіївську на р. Самара.

Прагнучи знайти опору серед козацької старшини Лівобережної України, Мазепа дбав про забезпечення її представників маєтностями, про що свідчать гетьманські універсали Василю Борковському, Прокопу Левенцю, Михайлу Миклашевському, Івану Скоропадському та ін. В той же час І. Мазепа захищав інтереси простих козаків та посполитих, що було зафіксовано універсалами від 1691, 1692, 1693, 1701 років та інших, в яких регулювалися питання оподаткування та відробіток («панщина»).

Вихований у принципах меркантилізму, Мазепа в різні способи сприяв розвиткові економіки держави, насамперед промислового виробництва та торгівлі (О. Ковалевська)

В-8. ПЕТРО ДОРОШЕНКО

В українській історичній думці неоднозначне ставлення до особи Петра Дорошенка та його політичної діяльності закладається вже в 30-80-х роках

XVIII ст. Воно залишається чинним практично і для всього періоду так званої романтичної історіографії. У концептуальному відношенні історичні твори того часу демонструють, з одного боку, яскраво виражену спрямо ваність на героїзацію історії козацької України, а з іншого – спроби вписання її в контекст загальноімперського історичного процесу. Слід зазначити, що створений українськими істориками до середини XIX ст. образ правобережного володаря булави лише незначною мірою суперечить тим загальним концепціям, з яких трактувався український історичний процес раннього нового часу в російській та польській історіографії. Оціночна ж шкала, з якою науковці у цей час підходили до характеристики особистостей тих якостей Петра Дорошенка, намагалися досягнути його місце на політичному олімпі Гетьманщини, відзначається доволі широким діапазоном й поляризацією поглядів. Так, в «Історії Русів» гетьман виступає борцем за права і свободу українського народу, рішучим противником вкорінення регулятивних норм російського бюрократичного апарату в господарсько-політичній системі Лівобережжя, чим власне і відрізняється від свого лівобережного опонента. При цьому основна мета його зусиль (попри те, що «гетьманство Дорошенкове і воїнство його» сприймалися автором праці «як велика розбишацька ватага» безпосередньо пов'язувалася з наміром визволити «народ Лівобережжя з корми Воеводської і зробивши йому тим велике добро, повернути його на свій бік і стати Великим Гетьманом на всю Малоросію». Натомість у характеристиках, наведених, наприклад, Г. Грабянкою, О. Рігельманом та П. Симоновським, переважає негативне ставлення до цього політичного лідера, що продиктовано його протурецькою орієнтацією з її руйнівними наслідками для долі Правобережжя. «Через страшну ціну, – зазначає, зокрема, сучасний дослідник козацьких літописів І. Дзира, – яку заплатила Правобережна Україна за союз Петра Дорошенка з турками й татарами, цей гетьман дістав оцінку «владолобця», «сумозбродного України руйнівника». Д. Бантиш-Каменський зображував П. Дорошенка владолобним, підступним, віроломним, зухвалим і гоноровитим, але водночас підприємливим володарем. Не маючи «розуму й політики Богдана Хмельницького», він, на

думку історика, «за дев'ять років володіння більшою частиною України збагрівши свою країну кров'ю побратимів», протиставив собі дві сильні держави – Росію і Річ Посполиту, через що і зазнав невдачі (В. Смолій).

В-9. ЖИТТЯ Й ДІЯЛЬНІСТЬ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

У той час, як Богдан здійснював кар'єру козацького ватажка, Україна переживала один зі спокійних періодів власної історії. Проте спокій цей був лише затишшям перед бурею. Поляки силою змусили українців тихо нести ярмо, але така ситуація не могла довго залишатися незмінною. Народ наш не заслуговував на такі умови життя, а іноземне гноблення настільки сильно гальмувало його розвиток, що у 1648 році передумови національної революції вже були повністю сформовані. У різних сферах розвитку українського суспільства визріли гострі суперечності з існуючим статусом України в складі Речі Посполитої, її політикою в українському питанні, з усталеними в ній суспільно-політичним ладом і системою соціально-економічних відносин.

По-перше, український народ фізично не міг довго існувати у складі Польщі, як самостійна етнічна спільнота, бо таке існування було несумісне з польською імперською доктриною. Згідно з нею, Люблінська унія 1569 р. була лише поверненням до складу Речі Посполитої відірваних від неї земель. Щойно сформована українська нація до половини XVII ст. уже була напівзнищена – її шляхта, природна еліта, «політичний народ» була майже повністю спольщена і якби не феномен козацтва, народ, принаймні, згідно з феодальним світосприйняттям, позбавився б права на існування. Тож козацтво поступово набуває функцій «носія української державності», замінюючи собою шляхту. Це була, звісно, неповноцінна заміна, проте нова еліта не могла зтерпіти тієї наруги, яку поляки здійснювали над козацтвом після 1637 р. Вона будь якої хвилини могла зважитись на боротьбу за свої права, бракувало лише найменшого приводу.

По-друге, українство відчувало нестерпне гноблення в культурно-релігійній сфері. «Руським» людям чинилися перешкоди при вступі до цехів, у зайняттях торгівлею і промислами, щільно закриваючи їм доступ до перспективного міста і перетворюючи їх на селянську націю. З іншого боку, проводилася політика ліквідації православної віри й впровадження католицизму та уніяцтва (до речі, у XVII ст. українцем, фактично, вважався той, хто сповідував «руську» віру). І нарешті, широко розповсюджувалося духовне й фізичне знищення українців, я маю на увазі дискримінацію у сфері мови та освіти й етнічні чистки.

По-третє, незважаючи на периферійне положення України в Європі, в її економіці розпочався перехід до капіталізму: окреслився процес розкладу цехового ремесла, в багатьох промислах відбувалося зародження мануфактурних форм виробництва. Та найголовнішою ознакою появи зародків нового ладу був фермерський характер козацького господарства. В той же час Польща постачала хлібом усю Західну Європу, тому її шляхта була вкрай зацікавлена у збереженні й посиленні фільварково-панщинної форми господарювання, яка забезпечувала їй високі прибутки. Тому конфлікт між польською шляхтою і українським козацтвом і селянством був неминучий. Це стало чи не найважливішою умовою вибуху 1648-го року.

В-10. БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ, ГЕТЬМАН ВИЗВОЛЬНОЇ АРМІЇ, ВЕЛИКИЙ ГЕТЬМАН УКРАЇНИ

В історії кожного народу з'являються постаті, роль і значення яких у становленні його державності, формуванні національної самосвідомості, зародженні величі душі та стійкості духу виходять далеко за межі історичного бачення, соціального тлумачення і політичних амбіцій не лише сучасників, а й багатьох прийдешніх поколінь. І сприймати ці постаті треба в контексті всього того загальноєвропейського, загальнолюдського розвитку, всієї тієї фатальної непередвизначеності шляху і сатанинського зіткнення інтересів та обставин, що

їм невблаганно підлягає наша цивілізація, виковуючи на них, ніби на ковадлі історії, – у рятівних війнах, зрадницьких перемир'ях і згубних статтях ще одного «вічного миру» – вікопомний життєпис усякої сущої на землі людності.

Так ось, Богдан Хмельницький – і є той військовий і політичний геній України, те, суто українське знамення небес, провідницьку силу та історичну роль якого ми, українці, ще тільки маємо пізнати.

Основні події Визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького загалом відомі – всі її битви, перемоги і поразки, переговори і договори. Найбільшою таємницею була і є лише постать самого вождя, мотиви, що спонукали його до такої могутньої війни в один із найспокійніших періодів кривавого українсько-польського співіснування під єдиною короною; мотиви тих дипломатичних ходів, унаслідок яких протягом двох, знову ж таки більш-менш мирних років єднання України з Росією, тобто ще за життя Б. Хмельницького, Україна втратила все, чого досягла боротьбою, кров'ю сотень тисяч своїх синів, у тім числі – незалежність і державність. Звідси й ставлення до Б. Хмельницького, яке ніколи не було однозначним, – спектр сягав від цілковитої і беззастережної героїзації гетьмана як видатного сина українського народу, до зрадника, який продав Україну Московії (Б. Сушинський).

В-11.

ОСТАННІ ОРЛИ

У просторому, але суворо чернечому помешканні настоятеля Печорського монастиря сиділи вже за столом, у трапезнім покої, запрошені гості. Мурований двоповерховий будинок, де були архімандритські покої, стояв осібно праворуч від Лаври, він притулювся на схилі гори, що спускалася до Дніпра крутими терасами, порослими виноградниками та квітучими фруктовими деревами, і тонував у їхніх сріблито-рожевих хвилях.

Архімандритська трапезна була невеликою кімнатою з неймовірно товстими стінами, в котрих вузькі, заокруглені згори вікна мали вигляд справжніх бійниць; стеля трапезної була склепінчаста, і з вершка її, де

сходились кути, спускалася вниз люстра, або, точніше сказати, панікадило, весь східний куток покою займали ікони, в центрі їх вирізнявся великий образ Ісуса Христа в багряниці й терновому вінку, а обабіч його висіли зображення преподобних подвижників Антонія й Феодосія Печорських. Перед образами в кутку світилися три лампадки, а попереду стояв, поміж двома ставниками з зеленими восковими свічами, накритий чорним оксамитом аналой, взагалі весь цей куток нагадував невеликий іконостас. Вікна в трапезній були відчинені, в них заглядали розквітлі гілки вишень і груш, над якими роями гули й метушилися бджоли. В покою стояв важкий дух ладану, та аромат садів, що лився в вікна вкупі з ласкавим повітрям, пом'якшував той дух до ніжних пахощів.

На почесному місці, ближче до іконостаса, сидів у глибокому кріслі з високою спинкою сам ігумен печорський. Чорна камлотова ряса облягала його маленьке, худорляве тіло, на голові був підкапок, скуфійка, венеціанського Оксамиту, з вишитим срібним хрестом та адамовою головою й кістками під ним. Вся маленька постать отця ігумена майже ховалася в кріслі; пасмо сріблито-білого волосся, що вибилося з-під скуфійки, така сама із жовтизною борода й виснажене, воскового кольору обличчя з глибоко запалими очима вказували його похилий вік. Цілковиту протилежність являв собою почесний гість, що сидів праворуч, – архімандрит Мотронинського монастиря отець Мельхіседек Значко-Яворський: огрядний, широкоплечий, високого росту, у чорній шовковій рясі і чорному високому з «крепи хінської» клобуці; з такою ж довгою пелериною, – він мав вигляд людини, повної життєвих сил і майже молододі: смугляве, з легким темним рум'янцем обличчя його, обрамлене густою, чорною, як смола, бородою, було сповнене мужньої козачої краси; чорні тонкі брови, що зрослися на переніссі, виявляли тверду, вперту волю ченця; з-під них іскрились енергією темні довгасті очі; ці зрослі брови й великий з горбиком ніс надавали деякої суворості його фізіономії, хоч ця суворість пом'якшувалась теплою, привабною усмішкою (М. Старицький).

В-12. КОЗАК ІВАН СІРКО. ЛЮДИНА-ЛЕГЕНДА

Іван Сірко прожив 210 років – тричі по 70. Коли приходив час смерті, отаман кликав козака-джуру, свого помічника, і давав йому три пляшки з настоями трав. Після смерті отамана, він закопував його тіло. На третій день джура розгрібав землю і окроплював тіло отамана настоем з першої пляшки – Сірко починав дихати. Після настою з другої пляшки у Сірка відкривалися очі, ну а після третього кроплення отаман починав рухатися та говорити. Коли смерть прийшла за Іваном втретє, він наказав себе спалити та розвіяти попіл за вітром. Але перед тим – відрубати йому руку та носити її у походи козацького війська 7 років і лише потім – покласти в могилу.

Отамана Івана Сірка чи не кожен українець бачив хоча б раз у житті. Живописець Ілля Репін зобразив його у центрі своєї картини «Запорожці пишуть листа турецькому Султанові». В Івана Сірка дійсно були дуже правильні риси обличчя. Але Репін не знав однієї деталі: отаман мав на нижній губі з правого боку родиму пляму червоного кольору. Сучасники вважали її Божим знаком, який відрізняв Сірка від звичайних людей...

Козак Половець мав клопіт із хлопцем від самого народження. Коли жінка народила дитя, одразу ж втратила свідомість. Молока не стало за тиждень – довелося годувати дитину хлібом. Немовля спокійно гризло окраєць, бо народилося одразу із зубами. Дяк, який зайшов охрестити немовля, відмовився брати дитину на руки, перехрестив здалеку і втік. А налякані сусіди радили батькам позбутися сина, бо за повір'ями, поява дитини з зубами означала, що народився майбутній вбивця.

Малюк ріс хворобливим і мовчазним. Серед однолітків почувався чужим, тому часто блукав лісом на самоті. У ніч на Івана Купала його збив з ніг сильний поштовх. Хлопець закричав, навмання вчепився у нападника, а коли отямився, побачив, що голими руками задушив вовка...

Після того випадку Іван перестав хворіти, але у селі його почали побоюватись. Легенду про вовка записали на Харківщині. Вважається, що саме

там народився отаман. Дійсно, у тамтешній козацькій слободі Мерефі довгий час жила дружина та діти отамана. У хроніках це місце навіть називали Сірківкою. Але ж Сірко народився задовго до заснування слободи – на 53 роки раніше... (А. Назаренко).

В-13. КОЗАКИ-ХАРАКТЕРНИКИ – ХРАНИТЕЛІ ДРЕВНІХ ЗНАНЬ

Українські козаки завжди були явищем містичним, таємничим, дивовижним: ну хто ще йшов у бій до поясу оголеним, лавиною кидався на ворогів і знищував їх вщент, ліз в саме пекло аби визволити побратимів, майстрував чудернацькі речі (на кшталт підводних човнів), які допомагали застати ворогів зненацька і здобути блискучу перемогу... І цей перелік можна продовжувати.

Але в усіх древніх славетних військ була ще одна таємна зброя: чаклуни, маги... одним словом, люди з надприродними здібностями. Їх вміння використовувались повсякчас, принаймні згадки про це можна знайти в літературних творах та деяких історичних трактатах. Не були виключенням і українські козаки. Чули про таких собі характерників? Так от ці дивовижні воїни залишили чималий слід в українській історії. Кажуть їх сам дідько боявся. Навіть стихія підкорялась їх твердому характеру.

В чому була їх особливість? Вважалось, що вони не бояться ні вогню, ні води, ні шаблі, ні кулі (хіба що срібної та освяченої, але про це потім); можуть відкрити будь-які двері без ключів, плисти у човні по підлозі, немов на хвилях, перейти річку, навіть ноги не намочивши, перетворюватись у різних тварин, читати думки, ставати невидимим, спілкуватись з тваринами і ще знали цілу купу різних чарівних фокусів.

Цікаво, що характерництво переважно вважалось військовим мистецтвом. Хоча в кожному місті чи селі були такі собі знахарі та відуни (що володіли тими ж знаннями, що і характерники), які повинні були захищати місцевих жителів

від нечисті. Це були люди «від Бога», щось на кшталт добрих магів, які захищають рідний край.

Вважалось, що характерником може стати виключно людина з екстрасенсорними здібностями, з вмінням читати думки та гіпнотизувати, зі схильністю до телепатії та телекінезу. Окрім того мало бути присутнім Боже Провидіння, лише так можна було «доторкнутись» до древніх знань, щоби використати їх для доброї справи. Адже якби такі речі потрапили до злих рук, хто зна, що могло би трапитись (Л. Колісник).

В-14. БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ, ГЕТЬМАН ВИЗВОЛЬНОЇ АРМІЇ, ВЕЛИКИЙ ГЕТЬМАН УКРАЇНИ

Народився Богдан Хмельницький близько 1595 року в сім'ї чигиринського сотника (за деякими даними – підстарости) Михайла Хмельницького, дрібного шляхтича, що походив з давнього литовського роду, який згодом став литовсько-польсько-українським. Я не випадково акцентую увагу на цьому, оскільки національна приналежність Хмельницького давала підстави і польським, і литовським аристократам та історикам вважати його зрадником як привілейованого стану – шляхти, так і самої польсько-литовської держави. Разом з тим це дозволяло деяким видатним воєначальникам Визвольної армії підозрювати гетьмана в нещирості, нерозумінні суті визвольної боротьби, в пропольських (точніше буде сказати – прокоролівських) настроях, і навіть у неприхованій зраді, найзгубнішим виявом якої в їхніх очах було поєднання України з Росією. Та до цих подій ми ще повернемося.

З дитинства Богдана Хмельницького до нас дійшло мало що, але достеменно відомо найістотніше: чигиринський сотник намагався дати своєму синові найкращу на ті часи освіту. Спочатку Богдан-Зиновій навчався в елітарній Київській братській школі, де опановувати науку мали за честь вихідці з набагато вельможніших сімей. Далі вчивсь у польській єзуїтській школі (в

деяких джерелах її називають «колегіумом») у Ярославі (тепер територія Польщі).

Втім, цілковитої ясності в цьому питанні не існує. Дехто з дослідників вважає, що колегія, в якій Б. Хмельницький навчався, справді була єзуїтською, але знаходилася у Львові.

«Навчався, – читаємо в передмові І. Бутича до збірки універсалів Богдана Хмельницького, – спочатку в українській школі (не виключено, що в Києві), а потім у єзуїтській колегії у Львові, заснованій 1608 р. польським коронним гетьманом Станіславом Жолкевським, яка служила знаряддям католицтва в Україні».

І не лише католицтва, – уточнимо – але й єзуїтства. Оскільки Орден єзуїтів мав свої погляди і на методи та засоби поширення віри, і на мету діяння філій свого Ордену. Тобто, якщо місце навчання викликає полеміку, то факт здобуття освіти саме в єзуїтському закладі сумнівів не викликає. А це має принципове значення (Б. Сушинський).

В-15.

ПИЛИП ОРЛИК

Пилип Орлик – найтрагічніша фігура часів боротьби України за свою незалежність – народився на Віленщині у 1672 році. Він отримав освіту у Києво-Могилянському колегіумі й у 26-річному віці був уже кафедральним писарем київської митрополії, ще через 2 роки – старшим канцеляристом у генеральній військовій канцелярії, а у 1706 році (тобто у 34-річному віці) стає генеральним писарем війська Запорозького і надійним помічником гетьмана Мазепи.

Орлики – старовинна баронська фамілія, що розповсюджена у Чехії, Моравії та Силезії. Існує звістка про те, що одна з гілок роду Орликів за часів гуситської революції переселилася до Литви і саме звідти вийшов козацький предок майбутнього гетьмана, який отримав польське шляхетство у XVII ст.

Після смерті останнього мазепинці, що опинилися на чужині у Туреччині, на протигагу Скоропадському, якого поставив гетьманом на Україні Петро I, обрали гетьманом Пилипа Орлика.

Орлик уклав з козацтвом угоду, яка по суті стала першою демократичною конституцією України. Згодом Орлик у союзі з кримським ханом вирушив на Україну, розбив військо, що Скоропадський змушений був вислати проти нього, й звернувся до Скоропадського, закликаючи до об'єднання зусиль задля створення незалежної Української держави й обіцяючи поступитися гетьманською булавою на користь Скоропадського. Хоча Петро I був у скрутному становищі («Прутська конфузія»), використати це Орлик не зміг, бо хан раптово (як це бувало за часів Хмельницького та Дорошенка) порушив угоду й повернув назад. Залишило його і польське військо, а Петро I поспішив виконати вимоги султана й зруйнував фортецю у Таганрозі та передав туркам Азов, а за хабаря у 100 тисяч червонців виговорив право залишити за собою Лівобережну Україну з Києвом.

Орлик намагався відстояти хоча б Правобережжя, але польське коронне військо розбило його козаків. Після цього він був змушений виїхати на запрошення Карла XII до Швеції. Після смерті останнього він переїжджає до Німеччини (де має велику підтримку від свого німецького родича фон Орлика), потім до Франції і, нарешті, до Туреччини, де й помирає у 1742 році (З енциклопедії).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

Під впливом якої частини мови сформувалися прикметникові категорії роду, числа й відмінка?

- іменника
- числівника
- займенника
- прислівника

Яке категоріальне значення має прикметник?

- передає динамічну ознаку предмета
- виражає статичну ознаку предмета
- узагальнено вказує на ознаку предмета
- узагальнено вказує на предмет

Якими морфологічними категоріями виражається категоріальне значення прикметника?

- роду, відмінка, виду
- роду, числа, стану
- роду, числа, відмінка
- роду, відмінка, стану

Яка синтаксична функція для прикметника є основною?

- додатка
- присудка
- означення
- обставини

Які ознаки предмета позначають якісні прикметники?

- безпосередні, прямі, здатні виявлятися з різною інтенсивністю
- незмінні, сталі щодо міри вияву
- через відношення до інших предметів
- опосередковані ознаки предметів

У якому рядку всі прикметники належать до розряду якісних?

- холодний, материнський, гарячий, молодий
- добрий, мудрий, зелений, довжелезний
- круглий, п'ятикілограмовий, рухливий, білявий
- чорненький, високий, малиновий, жовтенький

Як утворюється синтетична форма вищого ступеня порівняння прикметника?

додаванням до основи суфіксів -ч-, -ач-
за допомогою суфіксів -іш-, -ч-, -ач-
додаванням до основи якісного прикметника суфіксів -ш-, -іш-
додаванням до основи якісного прикметника суфіксів -н-, -ш-

У якому рядку всі прикметники вжито у формі вищого ступеня?

багатший, дешевший, товстіший, менш успішний
дужчий, ближчий, найвищий, стрункіший
більш холодний, червоніший, тісніший, більш-менш вдалий
кращий, солодший, довший, золотіший

У якому рядку всі прикметники вжито у формі найвищого ступеня порівняння?

щонайсміливіший, найгірший, найбільш вдалий, найцікавіший
найменш доцільний, довший, найстарший, найцікавіший
найбагатший, найтовстіший, якнаймогутніший, рухливіший
якнайдаліший, щонайсміливіший, найдорожчий, прекрасніший

У якому рядку всі якісні прикметники не утворюють ступенів порівняння?

всемогутній, завеликий, преславний, менший
худючий, премудрий, босий, лисий
самовпевнений, короткий, надчутливий, архімудрий
прекрасний, синенький, кислий, університетський

У якому рядку всі якісні прикметники не утворюють ступені порівняння?

босий, лисий, білявий, тоненький
жонатий, товстуватий, сердитий, холодний
літній, добренький, ніжний, духмяний
прекрасний, свіженький, осінній, сміливий

У якому рядку всі прикметники належать до розряду відносних?

учнівський, навчальний, польовий, бузковий (шарф)
скляний, морський, дерев'яний, журнальний
одеський, літній (день), гнідий, скляний
вишневий, пісенний, зимовий, батьків

У якому рядку всі прикметники належать до розряду відносних?

круглий (відмінник), середній (рід), золотий (характер), заяча (душа)
золоті (руки), малинове (пальто), буряковий (шарф), середній (клас)
золотий (годинник), рабські (умови), малинове (варення), чорне
золото (вугілля)
вишневе (пальто), голосний (звук), срібна (ложка), ведмежа (послуга)

У якому рядку надмірна інтенсивність ознаки передається без порівняння до іншого предмета?

премудрий, всемогутній, самовпевнений, худючий
превеликий, якнайбільший, худючий, нескінченний
архінеобхідний, щонайкращий, всесильний, незрівнянний
самовпевнений, прекрасний, щонаймиліший, злющий

У якому рядку всі прикметники передають значення індивідуальної належності?

заяча (душа), Миколин, кроляча (шапка), материнський
вовчий (апетит), Авгієві (стайні), батьківський
Климів, Ольжин, вовчий (хвіст), бригадирів
Сестрин, Маринин, ведмежа (послуга), соловейків

У якому рядку всі прикметники мають одну словоформу (нульову парадигму відмінювання)?

зелен, срібен, варт, сухий
бордо, люкс, міні, хакі
люкс, мажор, ясний, міді
дрібен, варт, красен, байдужий

У якому рядку всі прикметники не змінюються за відмінками?

дрібен, красен, рад, бригадирів
згоден, сестрин, брокерів, певен
молод, зелен, винен, срібен
варт, певен, люкс, вовчий

У якій строфі прикметник виконує предикативну функцію?

Пошли ж ти їй долю, – вона молоденька,

Бо люде чужії її засміють (Т. Шевченко)

Вона все ходить, з уст ні пари. Широкий Дніпр не гомонить (Т. Шевченко)

Добре тому багатому: Його люди знають;
А зо мною зустрінуться – Мов недобачають (Т. Шевченко)
А тим часом із діброви Козак виїжджає; Під ним коник вороненький
Насилу ступає (Т. Шевченко)

У якій строфі вжито субстантивований прикметник?
... Швидше, коню, швидше, коню,
Поспішай додому! Утомився вороненький, Іде спотикнеться ... (Т.
Шевченко)

А тим часом із діброви Козак виїжджає; Під ним коник вороненький
Насилу ступає (Т. Шевченко)

Спала й виглядала Козаченька молодого, Що торік покинув (Т.
Шевченко)

Дивлюся на море широке, глибоке, Поплив би на той бік – човна не
дають (Т. Шевченко)

За якими ознаками прикметник протиставляється іменнику?
синтаксично залежними категоріями роду, числа, відмінка;
категоріальним значенням нестатичної ознаки предмета; синтаксично
незалежними категоріями роду, числа, відмінка;
дейктичним характером категоріального значення

У якому контексті вжито прикметник повної нестягненої форми?
Защербече соловейко – Сохнуть дрібні сльози (Т. Шевченко)
Тяжко мені сиротою На сім світі жити; Свої люде – як чужії, Ні з ким
говорити... (Т. Шевченко)

Кохайтесь, чорнобриві, Та не з москалями, Бо москалі – чужі люде,
Роблять лихо з вами (Т. Шевченко)

Дивлюся на море широке, глибоке, Поплив би на той бік – човна не
дають (Т. Шевченко)

*У якій строфі прикметник виконує роль іменної частини складеного
іменного присудка?*

Кохайтесь, чорнобриві, Та не з москалями, Бо москалі – чужі люде,
Роблять лихо з вами (Т. Шевченко)

Праведная душе! Прийми мою мову, Не мудру, та щиру. Прийми,
привітай (Т. Шевченко)

А може, я темний, нічого не бачу, Злая доля, може, на тім боці
плаче... (Т. Шевченко)

У якому рядку всі прикметники з погляду походження є первинними?

тихий, лівий, новий, кислий
чудовий, помилковий, білявий, тямущий
прегарний, цікавий, скупий, зелений
мокрий, добрий, батьків, червоний

У якому рядку всі прикметники з погляду походження належать до похідних?

тихий, брудний, лобатий, чудовий
співчутливий, чорнявий, солодкий, новий
стеблястий, вертлявий, білявий, вузенький
ясний, білий, добрий, срібний

Як називається перехід дієприкметників у прикметники?

ад'єктивація
субстантивація
адвербіалізація
прономіналізація

Як називається перехід прикметників в іменники?

вербалізація
прономіналізація
субстантивація
нумералізація

На основі якої ознаки числівник виділяють як самотійну частину мови?

морфологічної категорії відмінка
категоріального значення кількості
синтаксичної функції підмета
категоріального значення ознаки

Які числівники мають закінчення іменникової парадигми?

більйон, багато, мільярд, один
трильйон, більйон, тисяча, п'ять
нуль, тисяча, мільйон, мільярд
мільйон, мільярд, один, сім

Що позначають означено-кількісні числівники?

нефіксовану кількість
кількість як нечленовану сукупність предметів
точно визначену кількість предметів
неточно визначену кількість предметів

У якому рядку всі числівники належать до власне кількісних?

десятеро, шість, одинадцять, сто
вісімнадцять, один, мільярд, тисяча
кільканадцять, вісім, мільйон, три
десять, шість, три, двоє

У якому рядку всі числівники належать до невідмінюваних?

півтора, мало, півтори, чимало
обидва, півтора, немало, кількасот
кількадесят, чимало, мало, обидві
чимало, немало, півтора, обоє

Які форми іменників мають при собі числівники два, три, чотири Н.в.?

давального відмінка однини
називного відмінка однини
називного відмінка множини
родового відмінка однини

Якої відмінкової форми іменника вимагають невідмінювані числівники півтора, півтори?

називного відмінка однини
родового відмінка однини
давального відмінка однини
називного відмінка множини

Яку відмінкову форму має числівник двісті в орудному відмінку?

двома ста
двохстами
двомастами
двохстах

Яку відмінкову форму має числівник чотириста в орудному відмінку?

чотирьомастами

чотирмастами
чотирьохстами
чотирьохсот

Які відмінкові форми має числівник сімсот в орудному відмінку?

сімохстами, сімомастами
сьомахстами, сімомастами
сьомастами, сімомастами
семистами, сімохстами

Які відмінкові форми має числівник п'ятдесят в орудному відмінку?

п'ятидесятьма, п'ятдесятьма
п'ятдесятьма, п'ятдесяти
п'ятдесятьма, п'ятдесятьома
п'ятдесяти, п'ятдесятьома

Які відмінкові форми має числівник одинадцять в орудному відмінку?

одинадцятьох, одинадцятьома
одинадцятьма, одинадцяти
одинадцятьма, одинадцятьома
одинадцяти, одинадцятьома

Які відмінкові форми має числівник сто сорок п'ять в орудному відмінку?

ста сорока п'ятьма / ста сорока п'ятьома
стами сорока п'ятьма / стами сорока п'ятьома
ста сороками п'ятьма / ста сороками п'ятьома
ста сорока п'ятьма / ста сороками п'ятьома

Яку синтаксичну функцію виконує порядковий числівник у реченні:

*Ще треті півні не співали, Ніхто нігде не гомонів, Сичі в гаю
перекликались, Та ясен раз у раз скрипів? (Т. Шевченко)*

складеного іменного присудка
означення
обставини
додатка

Яку частину мови називають займенником?

що передає динамічну ознаку предмета

що вказує на предмети, ознаки і кількість, не називаючи їх
що узагальнено вказує на статичну ознаку
що передає динамічну ознаку предмета

На які розряди поділяють займенники за значенням?

особові, зворотний, вказівні, означальні, неозначені, безособові
особові, зворотний, присвійні, вказівні, заперечні, неозначені
особові, зворотний, присвійні, вказівні, неособові
особові, зворотний, присвійні, називні

У якому рядку всі займенники належать до вказівних?

той, отакий, оцей, інший
цей, той, такий, скільки
цей, той, такий, стільки
отой, отакий, скільки, цей

У якому рядку всі займенники належать до означальних?

сам, кожен, жоден, ніякий
самий, всякий, кожний, інший
всякий, інший, отакий, кожний
кожен, жоден, сам, цей

Які присвійні займенники вказують на належність предмета будь-якій особі?

ваші, наші, свої, його
його, її, свої, твої
свій, своє, своя, свої
моє, його, своє, наш

У якому рядку всі займенники належать до неозначених?

казна-скільки, якийсь, ніякий, котрийсь
казна-хто, хто-небудь, хтось, будь-хто
абихто, дехто, хтозна-скільки, ніскільки
хто-небудь, котрийсь, абихто, ніякий

У якому рядку всі займенники належать до присвійних?

мій, наш, свої, чийсь
твій, ваш, свій, їхній
свій, його, наші, нічий
наш, його, свій, котрийсь

У якому рядку всі займенники належать до узагальнено-предметних?

хтось, вони, себе, хто-небудь
ніхто, ми, будь-який, дещо
такий, казна-що, щось, він
себе, їх, хтось, цей

У якому реченні всі займенники виконують атрибутивну функцію?

Аж на серці похолоне, Як його згадаю (Т. Шевченко)
Мале дитя коло його На сонці куняє (Т. Шевченко)
Привітай же, моя ненько, моя Україно, моїх діток нерозумних, як
свою дитину (Т. Шевченко)
Люби ж собі, моє серце, люби, кого хочеш (Т. Шевченко)

У якому реченні займенник виконує функцію підмета?

Не завидуй багатому: Багатий не знає Ні приятні, ні любові – Він все
те наймає (Т. Шевченко)

Не женися на багатій, Бо вижене з хати, Не женися на убогій, Бо не
будеш спати (Т. Шевченко)

Аж на серці похолоне, Як його згадаю (Т. Шевченко)

Дніпро геть-геть собі розкинувсь! Сіяє батько та горить (Т. Шевченко)

У якому реченні вжито зворотний займенник?

Не, кажуть, гине ледача дитина, коли не зуміла себе шанувать
(Т. Шевченко)

Люби ж собі, моє серце, люби, кого хочеш (Т. Шевченко)

Дніпро геть-геть собі розкинувсь! Сіяє батько та горить (Т. Шевченко)

Аж на серці похолоне, Як його згадаю (Т. Шевченко)

Які розряди займенників належать до узагальнено-предметних?

заперечні, питально-відносні, неозначені, вказівні
особові, особово-вказівні, зворотний, питально-відносні
неозначені, означальні, вказівні, присвійні
особово-вказівні, зворотний, заперечні, означальні

Які розряди займенників належать до узагальнено-якісних?

заперечні, особові, зворотний, неозначені
неозначені, зворотний, особово-вказівні, заперечні
вказівні, присвійні, означальні, неозначені
заперечні, означальні, вказівні, особові

У якому рядку всі займенники належать до узагальнено-предметних?

хтось, вони, себе, ніхто
мене, свій, хто-небудь, ніщо
будь-хто, казна-який, щось, вона
когось, хтось, дещо, ніякий

У якому рядку всі займенники належать до узагальнено-якісних?

самий, весь, абихто, казна-який
будь-який, хто-небудь, свій, всякий
кожний, інший, такий, який-небудь
свій, який-небудь, абиякий, когось

У якому рядку всі займенники належать до узагальнено-предметних?

абищо, деякий, себе, казна з ким
ніхто, будь-хто, нічий, якийсь
мені, собі, будь-що, дещо
когось, хтось, хто-небудь, деякий

У якому рядку всі займенники належать до узагальнено-якісних?

абичий, нікотрий, кожний, дехто
цей, твій, інший, який-небудь
будь-який, весь, самий, вони
їхній, інший, будь-який, дещо

У якому рядку всі займенники належать до узагальнено-кількісних?

скільки, ніскільки, стільки, скількись
скільки-небудь, казна-де, стільки-то, ніскільки
наскільки, стільки-небудь, як-небудь, стільки
скількись, стільки-небудь, ніякий, стільки

На які розряди за значенням поділяють прислівники у сучасній українській мові?

обставинні, безособово-предикативні, модальні
означальні, безособово-предикативні, модальні
означальні, обставинні, безособово-предикативні, модальні
безособово-предикативні, модальні, означальні, неозначені

На які підрозряди поділяють означальні прислівники?

якісно-означальні, міри або ступеня, способу дії

міри або ступеня, порівняльно-уподібнювальні, кількісні
кількісно-означальні, порівняльні, міри або ступені
порівняльно-уподібнювальні, способу дії, порівняльні

У якому рядку всі прислівники належать до розряду означальних?

ніжно, дбайливо, безпомилково, жартома
вдруге, похапцем, босоніж, споконвіку
наосліп, авторитетно, верхи, дотепер
жартома, авторитетно, восени, сміливо

У якому рядку всі прислівники належать до розряду означальних?

навмисно, звідусіль, стрілою, прекрасно
тяжко, раптом, по-батьківському, напоказ
тихо, правильно, по-осінньому, повагом
безпомилково, рішуче, сміливо, втретє

У якому рядку всі прислівники належать до розряду обставинних?

напоказ, спересердя, знічев'я, поблизу
звідусіль, зозулею, виключно, восени
щоліта, споконвіку, ненароком, справа
напоказ, знічев'я, восени, по-осінньому

У якому рядку всі прислівники належать до розряду обставинних?

вночі, згарячу, наперекір, жартома
здалеку, тепер, щохвилини, вгору
навшпиньки, навіщо, увечері, щороку
наперекір, звідусіль, щовечора, сумно

У якому рядку всі прислівники відприкметникові?

по-філософськи, гаряче, тихо, добре
взимку, по-батьківськи, високо, радо
ясно, гоже, весело, утричі
розумно, вірно, сміливо, восени

У якому рядку всі прислівники відіменникові?

безвісти, навесні, вряди-годи, наодинці
жартом, поблизу, низом, по-сільськи
миттю, риссю, гуртом, волею-неволею
восени, миттю, протягом, утричі

У якому рядку всі прислівники відчислівникові?

надвоє, навкруги, пошепки, втретє
удруге, спершу, уп'ятьох, наодинці
по-друге, передовсім, наодинці, внічию
вчотирьох, вперше, гуртом, жартома

У якому рядку всі прислівники відприкметникові?

безвісти, спідлоба, зблизька, досуха
попросту, по-столичному, жартом, зроду
зблизька, замолоду, востаннє, вповні
молодо, сухо, рідко, удруге

Яку частину мови називають прислівником?

що об'єднує клас слів зі значенням процесуальної ознаки
що об'єднує клас слів зі значенням ознаки ознаки
що об'єднує клас слів з атрибутивною функцією
що об'єднує клас слів з узагальненим значенням

Яким синтаксичним зв'язком поєднуються прислівники з іншими компонентами у складі речення?

узгодженням
керуванням
приляганням
частковим узгодженням

У якому рядку всі прислівники займенникові?

куди-небудь, по-моєму, де-небудь, інколи
хто-небудь, по-твоєму, ніколи, десь
хтозна-куди, по-вашому, всюди, щось
по-твоєму, хто-небудь, десь, удвох

У якому рядку всі прислівники належать до безособово-предикативних?

соромно, жаль, варто, утричі
ліньки, морозно, тихо, вітряно
страх, необхідно, сумнівно, по-третє
жаль, варто, ліньки, удвох

Яку синтаксичну функцію виконують безособово-предикативні прислівники у реченні Глухо і смутно кругом на просторі (Леся Українка)?

головного члена речення
додатка
обставини
означення

У якому рядку всі прислівники є модальними?

правда, на радість, повірте, нізащо
безперечно, на щастя, звичайно, вперше
напевно, зрозуміло, можливо, справді
можливо, напевно, звичайно, вдруге

Які означальні прислівники вжито у реченні Все робилося похапцем, нашвидкуруч (М. Стельмах)?

міри або ступеня
способу дії
якісно-означальні
порівняльно-уподібнювальні

Яке категоріальне значення має дієслово?

статичної ознаки
непроцесуальної ознаки
процесуальної ознаки
нумеральної ознаки

Які дієслівні форми виділяють у сучасній українській мові?

родові та особові форми, дієприкметник, дієприслівник
інфінітив, особові форми, дієприкметник, дієприслівник
інфінітив, родові та особові форми, дієприкметник, дієприслівник,
форми на -но, -то

форми на -но, -то, особові форми, дієприкметник,

Які дієслівні форми належать до дієвідмінюваних?

форми роду, числа, часу, на -но, -то
форми особи, роду, числа, часу, способу
інфінітив, дієприкметник, дієприслівник
дієприкметник, дієприслівник, особові форми

Які дієслівні форми належать до недієвідмінюваних?

родові форми, дієприслівник
форми часу і способу
інфінітив, дієприкметник, дієприслівник
особові форми, форми на -но, -то

Які граматичні категорії належать до загальнодієслівних?

виду, особи, способу, часу
виду, стану, перехідності/неперехідності
стану, роду, числа, часу
стану, перехідності/неперехідності, особи

Якій дієслівній формі характерна прикметникова словозміна?

дієприслівнику
дієприкметнику
інфінітиву
формам на *но-*, *то-*

Що позначають дієслова доконаного виду?

неповністю реалізовану, тривалу, нецілісну ознаку
неповністю реалізовану, не обмежену граничним виявом, нецілісну
процесуальну ознаку
повністю реалізовану, обмежену граничним виявом, цілісну
процесуальну ознаку
повністю реалізовану, не обмежену граничним виявом дію

На які групи поділяють дієслова щодо реалізації категорії виду?

парновидові, двовидові, непарновидові
парновидові, непарновидові
двовидові, одновидові
непарновидові, двовидові

У якому рядку всі дієслова належать до двовидових?

амністувати, верховодити, мовити, адресувати
стабілізувати, заморгати, атакувати, анексувати
розслідувати, адресувати, інформувати, атестувати
верховодити, мовити, акредитувати, пропрацювати

У якому рядку всі дієслова виступають, як правило, тільки у формі доконаного виду?

наспіватися, перешити, почитати, напитися
подолювати, збудувати, відшуміти, порозливати
наговоритися, заморгати, затреміти, роздратуватися
проспівати, провчителювати, амністувати, розфарбувати

У якому рядку всі дієслова функціонують тільки у формі недоконаного виду?

гребувати, зеленіти, бесідувати, завідувати
верховодити, гордувати, гомоніти, бродити
куховарити, диригувати, червоніти, аплодувати
вчителювати, веліти, гомоніти, будувати

Який процес називається імперфективацією?

творення дієслів недоконаного виду за допомогою суфіксів
творення дієслів доконаного виду за допомогою префіксів
творення дієслів недоконаного виду за допомогою суфіксів -ну-,
-ону-
творення дієслів недоконаного виду за допомогою суфіксів -енн,
-анн

У якому рядку всі займенники пишуться разом?

хто/сь, аби/хто, ні/що, будь/хто
де/хто, аби/кого, де/який, аби/що
що/сь, де/що, хтозна/що, аби/чого
будь/хто, де/хто, аби/чого, де/який

У якому рядку всі займенники пишуться через дефіс?

скільки/небудь, будь/хто, котрий/сь, чого/небудь
чого/небудь, будь/чий, який/сь, чий/небудь
хто/небудь, будь/який, що/небудь, будь/чий
будь/хто, чого/небудь, будь/чий, де/який

У якому рядку всі прислівники пишуться через два дефіси?

пліч/о/пліч, хоч/не/хоч, будь/що/будь, з/ранку/пораненько
всього/на/всього, де/не/де, віч/на/віч, коли/не/коли
де/не/де, з кінця/в/кінець, з дня/на/день, коли/не/коли
будь/що/будь, всього/на/всього, хоч/не/хоч, з кінця/в/кінець

За допомогою яких часток утворюються неозначені займенники?

аби-, будь-, -небудь, казна-
хтозна-, -сь, не-, казна-
будь-, -сь, коли-, хтозна-
ані-, будь-, -сь, аби

Якою частиною мови є слово «легше» у реченні: «Пораненому стало
легше»?

дієприслівником
прикметником
прислівником
дієсловом

У якому рядку всі дієприкметники є активного стану?

співаючий, варений, танцюючий, тренуючий
палаючий, сплячий, позеленілий, потертий
посивілий, ревучий, тренуючий, пожовклий
тренуючий, сплячий, стихаючий, забутий

Які форми дієслова творяться від основи інфінітива?

форми дієслів минулого часу, активні дієприкметники минулого часу,
дієприслівники недоконаного виду

форми дієслів минулого часу, умовного способу, активні і пасивні
дієприкметники минулого часу, дієприслівники доконаного виду

форми дієслів теперішнього часу, пасивні дієприкметники,
дієприслівники недоконаного виду

дієприслівники недоконаного виду, форми дієслів минулого часу

У якому рядку всі дієслівні форми утворені від основи інфінітива?

синіючий, битий, ходячи, увійшовши
ведучи, заручена, пожовкле, співаючи
посіявши, змарнілий, озброєний, відвідавши
пожовклий, синіючий, зарослий, написаний

*За допомогою яких префіксів утворюються форми дієслів доконаного
виду?*

про-, пере-, прі-, при-
з- (с-), за-, на-, при-
за-, об-, пере-, на-
пере-, прі-, на-, від-

У якому рядку всі дієслова належать до I дієвідміни?

хотіти, мовчати, купити, в'янути
плакати, літати, сипати, білити
могти, колоти, полоти, здобувати
продати, малювати, читати, радити

Які особові форми має наказовий спосіб дієслова?

1-ої особи однини і множини
1-ої особи множини, 2-ої особи однини і множини, складені форми 3-
ої особи однини і множини
2-ої особи однини, 2-ої особи множини
форми 3-ої особи однини, 2 особи множини

Як змінюються дієслова теперішнього і майбутнього часу?

за числами й особами
за числами, особами і родами
за числами і родами
за особами

У якому рядку всі дієслова мають однакове граматичне значення способу?

бережи, нехай зробить, перемагають
скаже, прочитав би, чуєш, дзвонять
замовив, дорожчають, зібралися, плакаємо
кажуть, малюють, прийшов, прилетів би

До якої групи зворотніх дієслів належать лексеми сердитися, хвилюватися, веселитися, злитися?

загально-зворотніх
власне зворотніх
непрямо-зворотніх
активно-безоб'єктних

До якої групи зворотніх дієслів належать лексеми вмиватися, одягатися, фарбуватися, голитися?

взаємно-зворотні
активно-безоб'єктні
власне зворотніх
непрямо-зворотніх

Який стан має дієслово змалюй у реченні

Якщо не можна вітер змалювати, прозорий вітер на ясному тлі, – змалюй дуби, могутні і крислаті, крислаті, котрі од вітру гнуться до землі?

- пасивний стан
- активний стан
- зворотний стан
- нульовий стан

Який стан має дієслово гнуться у реченні Якщо не можна вітер змалювати, прозорий вітер на ясному тлі, – змалюй дуби, могутні і крислаті, крислаті, котрі од вітру гнуться до землі?

- пасивний стан
- активний стан
- нульовий стан
- зворотний стан

Яка дієслівна форма означає дію як ознаку предмета, виражену граматичними категоріями дієслова і прикметника?

- дієприслівник
- дієприкметник
- дієслівна форма на -но, -то
- особова форма

Яка морфологічна словозмінна категорія дієслова виражає відношення дії до моменту мовлення?

- категорія особи
- категорія часу
- категорія способу
- категорія роду

У якому рядку всі дієслова мають неповну особову парадигму?

- бубнявіти, повертатися, рясніти, іржати
- терпнути, іржати, сміятися, жевріти
- іржати, телитися, колоситися, цвісти
- цвісти, в'янути, жевріти, радитися

У якому рядку всі дієслова мають неповну особову парадигму?

капати, ягнитися, ржавіти, рясніти
виникати, цвісти, хотіти, колоситися
щастити, морозити, змагатися, фортунити
жевріти, рясніти, полоти, капати

У якому рядку всі дієслова належать до безособових?

вистачати, лихоманити, цвісти, дощить
бракувати, таланити, щастити, вистачати,
кортіти, сердитися, фортунити, бракувати
розвидняється, дощить, пахне, відгукнутися

Яку функцію виконують прийменники?

утворюють модальні відношення
поєднують рівноправні члени речення
виражають підрядні відношення між словоформами
виражають сурядні відношення у реченні

У якому рядку всі прийменники співвідносні з прислівниками?

шляхом, обабіч, неподалік, край
нижче, край, протягом, близько
близько, збоку, довкола, поруч
звідки, навкруг, відповідно, коло

У якому рядку всі прийменники належать до вторинних (похідних)?

посеред, праворуч, край, відповідно
після, серед, крім, кінець
через, проміж, без, близько

У якому рядку всі прийменники є просторовими?

перед, внаслідок, завдяки, біля
близько, впродовж, через, проти
обабіч, у напрямку до, посеред, прості,
біля, коло, всупереч, серед

З якою відмінковою формою іменника вживаються прийменники біля, близько, коло?

знахідного відмінка
родового відмінка

місцевого відмінка
давального відмінка

З якою відмінковою формою іменника вживається займенник через?

знахідного відмінка
родового відмінка
давального відмінка
орудного відмінка

На які групи поділяють прийменники за морфологічною будовою у сучасній українській мові?

прості, складні
похідні, непохідні
прості, складні, складені
непохідні, прості

Як називають службову частину мови, що служить для зв'язку однорідних членів речення та частин складного речення?

прийменником
сполучником
часткою
зв'язкою

На які групи за значенням поділяють підрядні сполучники у сучасній українській мові?

з'ясувальні, означальні, обставинні
з'ясувальні, обставинні, градаційні
означальні, обставинні, порівняльні
з'ясувальні, означальні, приєднувальні

До якої групи обставинних сполучників належать хоч, дарма що, незважаючи на те що?

допустові
умови
мети
часу

До якої групи обставинних сполучників належать щоб, для того щоб, аби?

умови
мети
допустові
часу

На які групи поділяють сполучники за способом вживання у сучасній українській мові?

повторювані, парні
одиничні, парні
одиничні, повторювальні, парні
повторювальні, одиничні

Як називають сполучники, які вживаються при кожному однорідному членові речення або перед кожною частиною складного речення?

повторювані
одиничні
парні
порівняльні

На які групи поділяють сполучники за характером синтаксичних зв'язків між членами речення або окремими реченнями?

сурядності, предикативності
сурядності, підрядності
сурядності, з'ясувальності
підрядності, порівняльні

Як називають сполучники, що служать для виявлення залежності підрядного речення від головного?

сурядні
градаційні
підрядні
приєднувальні

Як називають сполучники, що поєднують синтаксично рівноправні компоненти речення?

сурядні
підрядні

з'ясувальні
означальні

На які групи за зазначенням поділяють сурядні сполучники у сучасній українській мові?

єднальні, зіставно-протиставні, розділові, означальні
єднальні, зіставно-протиставні, розділові, градаційні приєднувальні,
пояснювально-уточнюючі, розділові
єднальні, протиставні, розділові, з'ясувально-об'єктні

У якому рядку всі сполучники належать до похідних?

якби, бо, не тільки...а й, не так.. як
нібито, але, через те що, тому що
для того щоб, неначебто, дарма що
мовбито, через те що, якби, що

Яку синтаксичну роль виконує сполучне слово у реченні Де є тонко, там і рветься (Народна творчість)?

обставини
додатка
означення
прикладки

Яку синтаксичну роль виконує сполучне слово у реченні Ніколи не здобуде перемоги той, хто передчасно вважає себе переможцем (Л. Дмитерко)?

додатка
підмета
обставини
означення

Як називають службову частину, яка надає слову чи реченню додаткового відтінку або служить засобом творення форм слів та похідних слів?

сполучником
прийменником
часткою
вигуком

З якою метою використовують частки б, би?
для творення дієслівних форм умовного способу
для творення форм дійсного способу
для творення форм наказового способу
для творення предикативних форм

З якою метою використовують частки хай, нехай, бодай?
для творення форм дійсного способу
для творення дієслівних форм умовного способу
для творення дієслівних форм наказового способу
для творення особових форм дієслова

У якому рядку всі частки належать до стверджувальних?
так, авжеж, аякже, еге ж
 так, авжеж, ось, саме так,
тільки, авжеж, саме так, навряд чи

У якому рядку всі частки належать до обмежувально-видільних?
хоч би, якраз, саме, оце
тільки, лише, навіть, якраз
саме, лиш, навіть, аякже
якраз, саме, лиш, так

До якої групи належать частки, вжиті у реченні Не знаючи броду, не лізь у воду (Народна творчість)?

заперечних
вказівних
стверджувальних
обмежувально-видільних

У якому рядку подано підсилювальні частки?
-таки, -бо, навіть, тільки
-то, адже, ото, що за
-бо, -но, -таки, же
тільки, адже, же

У якому реченні вжито омонімічне з часткою слово (сполучник)?
Як би до його причепитись? Як би йому натякнути, що я й заміж за його ладна вийти?» (І. Нечуй-Левицький)

Як тебе на голос не впізнати? Серце, і життя моє, і кров, найсвятіше слово наше – мати, рідна земле, правда і любов! (А. Малишко)

Як парость виноградної лози, плекайте мову (М. Рильський)

Пошли ж ти їй долю, – вона молоденька,

Бо люде чужії її засміють (Т. Шевченко)

Що виражає частка не, якщо стоїть перед присудком?

неповне заперечення

повне заперечення

часткове заперечення

ствердження

Як пишуться з іншими словами словотворчі частки аби-, де-, як-, що-?

з дефісом

окремо

разом

з двома дефісами

Як пишуться слова з постпозитивними частками -бо, -но, -от, -таки?

разом

з дефісом

окремо

з двома дефісами

Як пишуться слова з препозитивними частками будь-, казна-, хтозна-?

з дефісом

разом

окремо

з двома дефісами

Як пишуться словотворчі частки би (б), же (ж), що входять у складні частки, сполучники?

разом

окремо

з дефісом

з двома дефісами

Який клас слів служить для вираження емоційно-вольових реакцій мовців?

частка
вигуки
прийменник
станівник

Чим відрізняються вигуки від повнозначних частин мови?

не виконують номінативної функції
виконують номінативну функцію
називають предмети дійсності
називають ознаку

Які розряди вигуків виділяють у сучасній українській мові?

імперативні, етикетні, модальні, емоційні
емоційні, етикетні, стверджувальні, вокативні
емоційні, імперативні, етикетні, вокативні
етикетні, вокативні, модальні

Як називають вигуки, що виражають емоційне ставлення мовців до певних об'єктів чи явищ?

імперативними
вокативними
емоційними
етикетними

Як називають вигуки, що виражають волевиявлення?

імперативні
вокативні
імперативні
етикетні

У якому рядку всі вигуки етикетні?

прошу! анумо! спасибі! дякую!
добраніч! даруйте! будь ласка! добридень!
марш! спасибі! прощайте! гайда!
дякую! спасибі! марш! даруйте!

Що називають інтер'єктивацією?

перехід слів до класу часток

перехід слів і сполучень слів до класу вигуків

перехід слів до розряду прийменників

перехід слів до розряду сполучників

Як називають інтер'єктиви, зорієнтовані на встановлення певного контакту між мовцем і твариною?

етикетними

імперативними

вокативними

номінативними

ТЕМАТИКА ТА ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ІV СЕМЕСТР

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ПРОСТЕ НЕУСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

Практичне заняття № 1

ТЕМА: СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ЯК СИНТАКСИЧНА ОДИНИЦЯ

ПЛАН

1. Предмет синтаксису.
2. Словосполучення як синтаксична одиниця.
3. Способи зв'язку слів у словосполученні і реченні.
4. Типи синтаксичних відношень у словосполученні.
5. Типи словосполучень за характером стрижневого слова.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Бевзенко С. П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. К.: Вища шк., 2005. 270 с.
2. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. 7-ме вид., стер. К.: Вища шк., 2009. 430 с.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Граматика укр. мови. Синтаксис. К.: Либідь, 1993. 368 с.

2. Марун М. Є., Торчинський М. М. Синтаксис української мови. Умань, 1995. 126 с.
3. Слинко І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. К.: В. шк., 1994. 670 с.
4. Удовиченко Г. М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові. К.: Наук. думка, 1968. С. 3–227.
5. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник., 2-ге видання, доповнене. К.: Видавничий центр „Академія”, 2010. 408 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

I. Встановити, які з запропонованих сполучень слів є власне словосполученнями. Відповідь обґрунтувати.

Попри недугу. Замислившись над вчинком. Біля синього моря. Наказ підписано. Через річку. Бабине літо. Наш край. Біля хати. Ольга Петрівна. Близько до мене. Коло озера. Згідно з розпорядженням.

II. Визначити тип керування (сильне / слабе, опосередковане / безпосереднє).

Досліджувати на прикладах, любити дітей, закидати землю, вчитися у старших, близько до гори, п'ять років, серце хворого, читати газету, уславити поета, пісня про рушник, готуватися до іспиту, радіти успіхам, святкувати перемогу, питання для самоконтролю, лікувати зуб, не опрацювати статей, злякатися вітру, записатися на консультацію, призначати зустріч, надіслати за адресою, пришвидшити роботу, розбиратися на ліках, вигравати пасаж.

III. Проаналізувати подані словосполучення за схемою:

1. Словосполучення, яке аналізується. 2. Група за ступенем злиття компонентів (вільне/невільне). 3. Група за кількістю компонентів (просте/складне). 4. Група за функціональними особливостями (предикативне/непредикативне). 5. Група за типом синтаксичного зв'язку

(сурядне/підрядне). 6. Різновид синтаксичного зв'язку. 7. Різновид семантико-синтаксичних відношень. 8. Тип за характером стрижневого слова. 9. Засоби поєднання компонентів.

Добре відпочити, склянка молока, п'ять вечорів, вивчити правило, вчитися завзято, зелений гай, гай зелений.

IV. У запропонованих реченнях виділити словосполучення та виконати їх повний синтаксичний аналіз.

Море насилало на суходіл пронизливу вільготність. В холодних мокрих сутінках тинялися по набережній люди, купчилися під ліхтарями, розходилися, щоб знову зібратися в світляному колі, глянути одне на одного, постояти, викурити цигарку, подивитися на темне море.

V. Скласти словосполучення за моделями:

Атрибутивне–субстантивне–узгодження; об'єктне–вербальне–керування;
об'єктне–ад'єктивне–керування; обставинне–нумеральне–керування;
атрибутивне–субстантивне–прилягання.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке синтаксис? У чому полягає різниця між поняттями «синтаксис мови» і «синтаксис як наука»?
2. Що вивчає малий синтаксис?
3. Що таке словосполучення?
4. Що є предметом вивчення синтаксису?
5. Які словосполучення не вивчає малий синтаксис?
6. Чим різниться словосполучення від окремого слова? Від речення?
7. Які вам відомі засоби поєднання компонентів у словосполученні?
8. Що називається синтагмою? Які вони бувають?
9. Які основні засоби синтагматичного членування вам відомі?
10. Які словосполучення виділяють залежно від ступеня злиття компонентів?

11. На які типи за будовою поділяються словосполучення?

12. Які існують словосполучення залежно від функціональних особливостей?

13. Що таке синтаксичний зв'язок? Які словосполучення є залежно від синтаксичного зв'язку?

14. Що називається синтаксичними відношеннями?

15. Які синтаксичні відношення можуть бути у сурядних словосполученнях? Від чого це залежить?

16. Які синтаксичні відношення встановлюються в підрядних словосполученнях?

17. Чи можуть виникати в підрядних словосполученнях проміжні відношення? Наведіть приклади.

18. Залежно від чого словосполучення поділяються на іменні, дієслівні і прислівникові?

Практичне заняття № 2

ТЕМА: ПІДМЕТ І СПОСОБИ ЙОГО ВИРАЖЕННЯ

ПЛАН

1. Підмет і присудок як структурна основа речення. Принципи виділення членів речення.
2. Підмет, його типи і способи вираження.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Бевзенко С. П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. К.: Вища шк., 2005.

270 с.

2. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. 7-ме вид., стер. К.: Вища шк., 2009. 430 с.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Граматика укр. мови. Синтаксис. К.: Либідь, 1993. 368 с.

2. Марун М. Є., Торчинський М. М. Синтаксис української мови. Умань, 1995. 126 с.

3. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. К.: В. шк., 1994. 670 с.

4. Удовиченко Г. М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові. К.: Наук. думка, 1968. С. 3–227.

5. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник., 2-ге видання, доповнене. К.: Видавничий центр „Академія”, 2010. 408 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

І. Виписати у три стовпчики синтаксично неподільні складені підмети, охарактеризувати їх.

1. Прошло в мовчанні кілька хвилин. 2. Минуло отак зо два тижні. 3. Дмитрик з Гаврилком вчепились ззаду за сани і причаїлись (М.К.). 4. Кожна з річечок мала свій колір води. 5. Від греблі з гомоном вибігає гурт парубків. 6. Два із них [вітряки] ліниво хрестяться на місяць, а третій стоїть нерухомо (М.С.). 7. Ах, скільки струн в душі дзвенить! 8. Дві хмароньки плили кудись в убранні золотім. 9. За волю кожний з нас поляже (О.О.). 10. А хіба ж ми з вами не в казці живемо? (Л.У.).

II. Скласти по 3 речення на кожен спосіб вираження простого і складеного підметів, об'єднавши їх спільною темою (за вибором).

III. У поданих реченнях розмежувати прості й складені підмети.

1. Часто траплялися на путі лісові річки. Лінівці закрути, мов старе коріння, вод діяли вже й геть знесилююче (П. Загреб.). 2. Клубки остраху забилися в дівочій душі (М.Стельм.). 3. Учора ввечері почулося десь здалеку: щось невідоме шубовснуло у воду. 4. Бабине літо висіло на віттях, як прядиво (Л.У.). 5. Отак і він, Данило, ще неоперений, залишився без батька-матері (М. Стельм.). 6. А влітку, як тільки задзвонять коси на лузі, для нього, малого, в неї була інша пісенька: «Був собі журавель та журавка, накопили сінця повні ясельця» (М. Стельм.). 7. Були собі журавель та журавка (М. Стельм.). 8. Юна любов завжди починається з очікування. Іще не полюбивши нікого, дівчина в незрозумілій тривозі ждала його, і чийсь таємничі очі з'являлися їй з вечорів, і чийсь кроки бентежили її, і комусь на всі чотири броди посилала свій голос, щоб по ньому хтось невідомий прийшов до неї (М. Стельм.). 9. Біля вітряка, що стояв па пагорбі, підіймався владар нічного неба; росячи росу, він погойдував тіні і змовницьки поглядав на всю землю; Оксана, схрестивши руки на грудях, благальне подивилась на місяць, а той лагідно посміхнувся їй (М. Стельм.). 10. І враз за річкою зацвів золотий кущ багаття (М. Стельм.).

IV. У запропонованих реченнях виділити підмети, вказати, якими частинами мови вони виражені.

Велетенський чоловік з побитим крутою сивизною диким заростом на голові й на обличчі, прикритий спереду шкурою тура, зачепленою грубим ремнем за схожу на стовбур старого дуба шию, чаклував над полум'ям. Червоне, жовте, сизе, а то зненацька шугне звідти чорне і злякано сховається за миготливу червоність, бузкова каламуть розчиняється в ніжній синяві, – барви народжувалися, вигравали, мінилися, барви жили буйним, веселим життям спершу в горні, потім на обличчі, на широких дідових руках, на всій його могутній постаті, а відтак пливли на Сивоока, проходили крізь нього, і він

відчував, що починає жити цими барвами, оцими вогняними спалахами в задимленій хижі, а ще він жив відвагою такою самою, як та, що була в дідових руках, коли вони без страху занурювалися в нуртовисько полум'я і діставали звідти заціловані вогнем дивні речі, що світилися барвами, ще несподіванішими й яснішими, ніж бачив хлопець на землі й на небі (П. Загреб.)

V. Із запропонованими підметами скласти речення. Визначити типи підметів.

Хтось із лікарів, щось таємниче, декілька студентів, пані Валентина, Вікторія Петрівна, ти з ними, початок осені, клапті хмар, уривки спогадів.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке члени речення?
2. Які члени речення називаються головними? Чи беруть вони участь у створенні предикативної основи речення?
3. Який член речення називається підметом?
4. Хто з мовознавців і в якій праці вперше вжив цей термін?
5. Назвіть диференційні ознаки підмета.
6. Що може означати підмет?
7. Які типи підметів вам відомі?
8. Перерахуйте способи вираження простого підмета. Наведіть приклади.
9. Який підмет називається складеним?
10. Які типи складених підметів ви знаєте?
11. Які бувають синтаксично неподільні підмети?
12. Що таке асоціативний підмет? Як його ще називають?
13. Наведіть приклади синтаксично неподільних підметів із значенням вибіркової.
14. Перерахуйте типи синтаксично неподільних підметів із кількісним значенням.
15. Які моделі виділяють серед семантично неподільних підметів?

Практичне заняття № 3

ТЕМА: ПРИСУДОК І СПОСОБИ ЙОГО ВИРАЖЕННЯ

ПЛАН

1. Присудок, його типи і способи вираження.
2. Координація форм підмета і присудка.
3. Тире між підметом і присудком

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Бевзенко С. П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. К.: Вища шк., 2005. 270 с.
2. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. 7-ме вид., стер. К.: Вища шк., 2009. 430 с.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Граматика укр. мови. Синтаксис. К.: Либідь, 1993. 368 с.
2. Марун М. Є., Торчинський М. М. Синтаксис української мови. Умань, 1995. 126 с.
3. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. К.: В. шк., 1994. 670 с.
4. Удовиченко Г. М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові. К.: Наук. думка, 1968. С. 3–227.

5. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник., 2-ге видання, доповнене. К.: Видавничий центр „Академія”, 2010. 408 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

I. Підготувати повідомлення про історію вивчення головних членів речення в україністиці.

II. З творів сучасних українських письменників виписати речення з різними типами присудків (простими, простими ускладненими, складеними(складені дієслівні із фазовим та модальним значенням, складені іменні), складеними ускладненими та складними).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Який член речення називається присудком?
2. Які ознаки цього головного члена речення?
3. Що може означати присудок?
4. На які за будовою поділяються присудки?
5. Який присудок називається простим?
6. Що таке простий дієслівний присудок? Наведіть приклади.
7. Наведіть приклади простого дієслівно-вибухового присудка.
8. Чим може ускладнюватись простий дієслівний присудок? Наведіть приклади.
9. Які бувають складені присудки?
10. Чим може виражатись іменна частина складеного іменного присудка?
11. Що таке дієслівна зв'язка? На які типи вони поділяються?
- 12.
13. На які типи поділяються складені дієслівні присудки?
14. Чим відрізняються складені дієслівні присудки з фазовим і модальним значенням?
15. Що може позначати фазове слово?

- 16.Що виражають модальні слова?
- 17.Який присудок називається складеним ускладненим іменним?
- 18.Що таке складний присудок? Наведіть приклад.
- 19.В яких випадках ставиться між підметом і присудком тире?
- 20.Коли тире не ставиться між підметом і присудком?
- 21.Як координуються форми підмета й присудка?

ВПРАВИ І ЗАВДАННЯ

I. Виписати із поданих речень присудки, розмежовуючи їх на типи.

1. Справжня людина ніде і ніколи не стане відрізаною скибкою. 2. Була спокійна печаль. 3. Левко сюди- туди – і бух під ліжку, мало мене не притовк. 4. На його очах стогнала і падала ниць велика праця, падали ниць великі сподівання. 5. Надворі шумів і шумів дощ. 6. Ранок був із сонцем, з шматками розметаних хмар, з високим співом пролитого синього неба. 7. А під хмарами земля – чорнотіла, стоптана копитами, забита машинами, розмелена танками, пошматована бомбами, снарядами. 8. Старанно виголене обличчя неначе набубнявіло і було ніздрьовате, як почорнілий весінній сніг. 9. І щось неначе надірвалось всередині від того погляду. 10. Нелегко було повертати, змінювати свої звички, нахили, вдачу. 11. Ось вона, прориваючи небо, почала напливати на гайок; димчасте сяйво прожекторів заколивалось хистким шатром, з кожною хвилиною наближаючись і збільшуючись. 12. І всі партизани вибухають реготом, крім мовчазного, спокійного лісовика Іванця. 13. Відчув неприємну вогкість усередині чобота і побачив, що сніг почервонів, увігнувся і став осідати, немовбито хто в нього втиснув денце з червоно лозу. 14. Коли ліворуч почав півколом заходити загін під командуванням Дмитра, ворог став швидко відступати. 15. Перед смерком, коли навколишній світ за деревами почав звужуватися, а самі дерева поблизу стали збільшуватися, заїхали в лісництво. 16. Зима була морозна і забитна. 17. А іноді навіть у болючій думці не могла дотягтися до образу чоловіка, побачити його. 18. Машини зупинились на

царині, з них повискакували дрібні темні постаті і почали обабіч шляху розсипатись полем і долиною, охоплюючи дугою село. 19. Буйним цвітом розквітла розлога груша, і на її тлі чужі постаті були страшні і огидні, як гадюки в квітнику. 20. Груша в квіту. 21. А на серці було так, наче хто його знизу стискував вузькими довгастими пальцями: стисне і відпустить, стисне і відпустить. 22. Будемо працювати, – коротко відповів Тур. 23. Ганя швидко схопила глиняний кухлик і почала зливати Дмитрові на руки. 24. Та його слова не можуть заспокоїти дружину – наче причинна стала. 25. Дужче забилося серце, коли попереду дрібними димчастими кучерями почав повівати рідний шлях. 26. Більше не в силі стримати хвилювання, поплескав Орла по шиї. 27. Тепер, коли він у перше і так нещасливо був покохав дівчину, якимось глибше і ясніше почали відкриватися душевні порухи людей: і в блисків очей, і в грі обличчя, і в прихованих словах, і навіть у ході. 28. У дні війни, багато переживши, передумавши, він став ближчий до течії людської душі, став більше спостерігати навколишнє – не тільки зовні, але й з глибини. 29. Таким містком для батьків були діти. 30. Поздоровкався щиро і довго не випускав теплої дівочої руки, дивуючись тому диву, як природа за яких-небудь півтора року дівочою красою прибрала трохи незграбного підлітка. 31. Її погляд наче передався командирі, і він здивовано помітив, що не може одвести очей від строгого і довірливого обличчя. 32. Аж надвечір виїхав з двору, бажаючи трохи побути на самоті. 33. Жінка зупинилась якраз напроти нього; він зіскочив з коня і почав шукати на березі човна. 34. Хай ненадовго щастя переступило поріг Дмитрової хати, хай ущерблене було воно, бо на серці осіли людські болі; тривога за майбутнє, але то було щастя. 35. Він колись підсвідомо почував, що життя переганяє його, що він може зробити більше, але боязко було порвати ниті уже витканої пряжі, боязко було розширити основу, поступаючись нахилами або й вигодами. 36. Війна є війною, але вона не виключає людських почуттів. 37. Пісні в тебе правильні. 38. Зелено, червоно, біло мигнули крила і віст літак. 39. Опівдні другого дня в їхній загін приїхали Іван Васильович і Геннадій Павлович вручати нагороди. 40. І тільки стихала стрілянина, в кущах

спочатку несміло подавав голос соловей, обзивався другий, і увесь ліс починав співати – урочисто, радісно, немов кожне дерево. 41. Абстрактну думку важче було охопити, та коли вона обростала картинками – розкривалася легко і глибоко, як несподівана галявина в тінистім чорноліссі. 42. Дмитро більше нічого не може сказати. 43. Тамуючи біль, дедалі швидше і швидше навалюються нові думки, рішучі, короткі, як дальний спалах, і злі. 44. А в його русий чуб починає вплітатись сивина. 45. Нема коли з тобою теревені розводити. (З творів М. Стельмаха).

Практичне заняття № 4

ТЕМА: ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

ПЛАН

1. Прямий і непрямий додатки, способи їх вираження.
2. Узгоджене і неузгоджене означення, способи їх вираження.
3. Прикладка як різновид означення.
4. Семантико-синтаксичні різновиди обставин.
5. Проблема виділення другорядних членів речення у сучасному мовознавстві.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Бевзенко С. П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. К.: Вища шк., 2005. 270 с.
2. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. 7-ме вид., стер. К.: Вища шк., 2009. 430 с.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Граматика укр. мови. Синтаксис. К.: Либідь, 1993. 368 с.
2. Марун М. Є., Торчинський М. М. Синтаксис української мови. Умань, 1995. 126 с.
3. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. К.: В. шк., 1994. 670 с.
4. Удовиченко Г. М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові. К.: Наук. думка, 1968. С. 3–227.
5. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник., 2-ге видання, доповнене. К.: Видавничий центр „Академія”, 2010. 408 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

І. Визначити, у яких словосполученнях керований іменник є неузгодженим означенням, а в яких – непрямим додатком. Записати у два стовпчики.

Крило лебедя, план на семестр, забезпечення літературою, руки матері, оформлення документів, сукня у клітинку, промова доповідача, шум річки, рукавички доньки, світло від бра, відкриття виставки, скрип коліс, гроші батька, колір неба, встановлення справедливості, степи України, дівчина з добрими очима, краса природи.

ІІІ. Скласти речення за схемами.

1. Складений підмет – узгоджене означення – складений іменний присудок – неузгоджене означення. 2. Непрямий додаток – простий підмет – складений дієслівний присудок – непрямий додаток – обставина способу дії. 3. Узгоджене означення – обставина місця – простий дієслівний присудок – узгоджене означення – простий підмет. 4. Простий підмет – прикладка – обставина місця –

складений дієслівний присудок – обставина часу. 5. Узгоджене означення – простий підмет – простий присудок – обставина способу дії – прямий додаток – обставина місця – неузгоджене означення.

III. Подані речення проаналізувати з позиції визначення прямих і непрямих додатків, узгоджених і неузгоджених означень та видів обставин.

1. Сп'янілі від пороху, поту, втоми, артилеристи на руках затягують у ліс гармати і падають біля лафеті, поклавши під голови кулак чи противогаз. 2. З опалу Дмитро біжить за ним ще трохи, але падає в траву і руками схоплюється за ногу. 3. І довго не розходились жінки, чоловіки, дівчати з шляху, схвильовані прощання, піснею і думками про завтрашній день. 4. Мліло, густо пахло чебрецем і врожаєм повне літо. 5. І скупі, тяжкуваті слова, зосереджена напруга почали розкривати перед ним нелегке, уперте життя, з падіннями і зльотами, утратами і радощами шукань, гіркими невдачами і поезією нової праці. 6. Сонце теплою рукою приголубило чоловіка, поволі заспокоювало тривожні думки, біль. 7. На сході, прямо з лісів, поволі підіймалась, розросталась важка темно-сиза хмара з світлішими, брудно-жовтими крайцями. 8. За чорними, вкритими білими стрічками снігу стовбурами дерев, у молодому рудолистому дубняку форкнув кінь і м'яко вдарив копитом у землю. 9. В заможного дядька з літинецького присілка він знайшов просту, з вицвівши ми бровами і полохливим очима дівчину... 10. Високий і хмурий, він став на порозі, розглядаючи при світлі мигунця і тітку Дарку, і Марту, і Ніну. 11. І знову хвилювало і тривожило майбутнє, нерозгадане... (З тв. М. Стельмаха).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які члени речення відносять до другорядних?
2. Що називається додатком? Які його диференційні ознаки?
3. На що може вказувати додаток?
4. Залежно від чого відбувається поділ додатків на прямі і непрямі?
5. Що означає прямий додаток і від чого він залежить?

6. Яке морфологічне вираження прямого додатка?
7. Який додаток називається непрямим і від чого в реченні він залежить?
8. Яке морфологічне вираження непрямого додатка?
9. Якими можуть бути додатки в реченні?
10. Якщо іменник, що в реченні вказує на місце чи напрям дії, є назвою особи, чи виступає він додатком?
11. Якщо такий іменник є назвою неістоти, функцію якого члена речення він буде виконувати?
12. Який другорядний член речення називається означенням?
13. Які диференційні ознаки означення?
14. На які типи поділяються означення за способом підрядного зв'язку?
15. Що таке узгоджене означення? Чим вони можуть виражатись?
16. Яке означення є неузгодженим? Яке їхнє морфологічне вираження?
17. Які трансформаційні прийоми можна застосувати для чіткого визначення узгодженості чи неузгодженості означень?
18. Яким різновидом означення є прикладка?
19. Назвіть диференційні ознаки прикладки.
20. Які за значенням виділяють прикладки?
21. Як розуміти «препозитивна прикладка», «постпозитивна прикладка»?
22. Чи існує поділ прикладок на поширені і непоширені?
23. Які труднощі можуть виникнути при розрізненні прикладки й означуваного слова?
24. Які можуть стояти розділові знаки при прикладці?
25. Коли при прикладці ставляться лапки?
26. В яких випадках прикладка пишеться з дефісом, а в яких без нього?
27. Який член речення називається обставиною?
28. Які диференційні ознаки обставини?
29. Які семантико-синтаксичні різновиди обставин вам відомі?
30. Чим можуть виражатись обставини?
31. Від яких членів речення залежать обставини?

32. На що вказують обставини способу дії і на які питання вони відповідають?

33. Яке морфологічне вираження обставин способу дії?

34. Охарактеризуйте обставину міри і ступеня.

35. Охарактеризуйте обставини часу.

36. Яку характеристику дії дають обставини часу? Чим виражаються такі обставини?

37. Дайте характеристику обставинам причини.

38. Схарактеризуйте обставини мети.

39. Дайте характеристику обставинам умови.

40. Які обставини є допустовими?

41. Назвіть труднощі розмежування обставин та додатків.

42. У чому полягає суть проблеми виділення другорядних речень у сучасній україністиці?

Практичне заняття № 5

ТЕМА: ОДНОСКЛАДНІ ТА НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ

ПЛАН

1. Сутність, типологія, історія вивчення односкладних речень.
2. Типи односкладних речень.
3. Синтаксично нечленовані конструкції (слова-речення).
4. Структурно-семантичні різновиди неповних речень.
5. Приєднувальні конструкції як специфічні різновиди повних і неповних речень.
6. Порівняльні звороти.
7. Порядок слів у простому реченні.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Бевзенко С. П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. К.: Вища шк., 2005. 270 с.
2. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. 7-ме вид., стер. К.: Вища шк., 2009. 430 с.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Граматика укр. мови. Синтаксис. К.: Либідь, 1993. 368 с.
2. Марун М. Є., Торчинський М. М. Синтаксис української мови. Умань, 1995. 126 с.

3. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. К.: В. шк., 1994. 670 с.
4. Удовиченко Г. М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові. К.: Наук. думка, 1968. С. 3–227.
5. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник., 2-ге видання, доповнене. К.: Видавничий центр „Академія”, 2010. 408 с.

ТИПИ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ

Структурно-семантичний тип	Структурно-семантичний підтип	Засоби морфологічного вираження головного члена	Приклади
І. Дієслівний клас			
Означено-особові – речення, головним членом яких є особова форма дієслова, що визначає особу, яка виконує дію	а) відмінювано-особові; б) відмінювано-інфінітивні; в) зв'язково-іменні	1) дієсл. 1-ї особи одн. чи множ. теп. чи майб. часу; 2) дієсл. 2-ї особи одн. чи множ. теп. або майб. часу; 3) дієсл. 1-ї та 2-ї особи одн. й множ, наказового способу.	1. Люблю мандрувати по рідній країні (І. Муратов). 2. Не одним хлібом живете , друзі (Розм.). 3. Бережіть це життя! (О. Гончар). Гарячі будьте, полум'яні! (П. Тичина).
Узагальнено-особові – речення, головний член яких означає дію, що може стосуватися будь-якої особи в будь-який момент часу	а) відмінювано-особові; б) відмінювано-інфінітивні; в) зв'язково-іменні.	1) дієсл. 2-ї особи одн. й множ, дійсного способу; 2) дієсл. 2-ї особи одн. наказового способу; 3) дієсл. 1-ї особи одн. й множ, дійсн. способу; 4) дієсл. 3-ї особи множ, дійсн. способу.	1. Багато будеш знати – швидко постарієш (Нар. тв.). 2. Вік живи – вік учись (Нар.тв.). 3. Як дбаємо , так маємо (Нар. тв.). 4. За одного битого двох небитих дають (Нар. тв.).
Неозначено-особові – речення, у яких виконавець дії мислиться неозначено	а) відмінювано-дієслівні; б) відмінювано-інфінітивні; в) зв'язково-іменні.	1) дієсл. 3-ї особи множ. теп., майб. часу; 2) дієсл. у формі множ. мин. часу.	1. З пелюшок дитину привчають любити й шанувати хліб (В. Скурагівський). Завтра до вас подзвонять (Розм.). 2. За літо школу відремонтували ,

			завезли новенькі парти.(О. Донченко).
Безособові речення – речення, головний член яких означає дію або стан, що мисляться як незалежні від діючої особи чи носія стану	а) дієслівні (відмінювано-дієслівні), відмінювано-інфінітивні, зв'язково-модально-інфінітивні) б) іменні (зв'язково-іменні)	1) безособовим дієсловом; 2) особовим дієсловом, вжитим у безособовому значенні; 3) безособовими формами на -но, -то ; 1) предикативними прислівниками (категорія стану); 2) предикативними словами типу жаль, біда, гріх, шкода (жаль), шкода (марно), охота, час, страх, сором ; 3) предикативними словами типу можна, треба, слід, варто, необхідно, доцільно ; 4) заперечними предикативними словами нема, ніяк, нікому, ніде, ні з ким .	1. Світало по-березневому рано (З.Тулуб). 2. Як гарно мріялося на шкільній лаві, скільки робилося сміливих, але часом неосяжних проєктів (М. Коцюбинський). У тихому морі темніє (Леся Українка). 3. Під білою березою козаченька вбито (Нар. тв.). 1. Надворі було вогко та холодно (З газ.). 2. Кров не вода, розливати шкода (Нар. тв.). 3. Треба віри людині в людину (Л. Забашта). 4. Ледачому все ніколи (Нар. тв.). Немає там ні горя, ні зітхання (Леся Українка).
Інфінітивні – речення, головний член яких виражається граматично незалежним від інших членів речення інфінітивом	а) власне інфінітивні; б) інфінітивно-іменні		1. Знань за плечима не носити (Нар. тв.). 2. Двічі молодим не бути (Нар. тв.).

Структурно-семантичний тип	Структурно-семантичний	Засоби морфологічного	Приклади
----------------------------	------------------------	-----------------------	----------

	підтип	вираження головного члена	
I. Іменний клас			
Номінативні – речення, єдиний головний член яких виражається іменними частинами мови в Н. в.	а) буттєві; б) вказівні; в) спонукально-бажальні; г) оцінні; д) власне називні; ж) «називний уявлення».	Іменники, субстантиви та займенники у Н. в.	а) І дощ, і сніг, і віхола, і вігер. Високовольтна лінія Голгоф (Л. Костенко); б) От Чернігів. Ранком він ще спав (П. Тичина); в) Документи! – Документи у нас, товаришу, різні, – сказав повстанець... (О. Довженко); г) Ох, яка ж краса! Сад увесь убрався в іній (П. Тичина); д) "Собор" (назва роману О. Гончара); "Диво" (назва роману П. Загребельного). ж) Степи. Змалку входили вони в свідомість дітей робітничого передмістя (О. Гончар).
Генітивні – речення, граматичну основу яких складає незалежний Р. в.	а) стверджувальні; б) заперечні	1) іменники в Р. в. (родовий окличний); 2) частка ні + Р. в. іменника ані + Р.в. іменника; 3) числів. один + частка ні + Р. в. іменника; 4) жодний + Р. в. іменника; 5) ніякий + Р. в. іменника; 6) нікого (нічого) + Р.в. іменника	1а) Добра святого! Волі! Волі! Братерства братнього! (Т. Шевченко); 2б) Всю довгу ніч ні місяця, ні звуку... (Т. Севернюк); Ані краю, ні просвіту (П. Грабовський): 3б) Ні одного деревця (М. Чабанівський); 4б) Жодного вогника, жодної людської постаті! (В. Малик); 5б) Ніякого струмка і ніякої води поблизу (І. Багрянний); 6б) Нічого у нього святого (У. Самчук).
Квантитативно-генітивні – це речення, головний член яких є сполученням числівника з Р. в. іменника (займенника).	а) стверджувальні; б) заперечні	1) числівник + Р. в. іменника в одн. чи множ.; 2) кількісний прислівник + Р. в. іменника в одн. чи множ.; 3) іменник із	1 а) Землі у нас сім десятків (Г. Квітка-Основ'яненко); 2а) Грому багато, дощу мало (Нар. тв.); 3а) Море гомону-гамору (С. Васильченко). 4а) Грошей – повні

		<p>кількісним значенням + Р. в. іменника в одн. чи множ.;</p> <p>4) Р.в. іменника + фразео- логізований квантитативний компонент;</p> <p>5) Р.в. іменника + квантитативний компонент (порівняльний зворот).</p> <p>1) частка ні (ані) з числів-никовим квантитативним компонентом + Р.в.;</p> <p>2) заперечний займенник (прикметник) + Р.в.;</p> <p>3) ні (ані) з іменниковим квантитативним компонентом + Р.в.;</p> <p>4) Р.в. + ні (ані) + фразеологізоване сполучення зі значенням міри, кількості.</p>	<p>кишені (О. Маковей);</p> <p>Риби – хоч греблю гати (Нар. тв.).</p> <p>5а) Здоров’я – як кіт наплакав (М. Іщенко).</p> <p>1б) Грошей – ні однієї гривні (Розм.);</p> <p>2б) Хлопців – жодного. Користі – ніякої (Розм.)</p> <p>3б) Дров ні хворостини (Ю. Федькович);</p> <p>4б) Сну – ані на волосок (Нар. тв.); Щастя – ні на макове зерно (Д. Бедзик).</p>
--	--	--	---

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

I. Розмежувати односкладні та неповні речення, визначити граматичні основи, охарактеризувати їх.

1. Тільки мова чужа у власному домі. 2. І роси холодні. І втома нестерпна. І стежка в село непряма. 3. У шовінізму кігті підсвідомі. 4. Було нам важко і було нам зле. 5. А все ходив до тої чарівниці (Л.К.). 6. Тут тільки море, скрізь море (М.К.). 7. Яка заметіль надворі, яка хуртовина в серці! (М.С.). 8. Без відра його розбудити неможливо (Г.Т.). 9. Севастополь. Гори Балкани понад синім морем вдалині (О.Г.). 10. Попав пальцем у небо (Н.тв.).

II. Визначити тип неповних речень, вказати, які члени речення пропущені. Визначити тип неповних речень, вказати, які члени речення

пропущені. Серед поданих речень знайти приєднувальні конструкції та визначити їх статус.

1. От уже і відійшла найкраща частина твого життя... А не на жився.
2. Наближались до ріки. Її мелодійний повів уже коливався над полями, її от цвіт напливав на жита, і вони, здавалося, виростали на фіалковій поранковій годині і пахли ромашкою, наче дівочі коси. 3. І тільки доповзла димчастим граєм до сонця, як спочатку легко і несміло, наче струни торкнувся, вдарив дощ.
4. Але є у них барви і дух чорнозему та блакитні; і не співучі вони, а тривожні.
5. А позаду село, рідня іде, зупиниться і знову іде. 6. Зупинився, для чогось скинув картуз і довго не міг перевести духу. 7. Але треба було поспішати до лісу. 8. Та він відчув притишені погляди всього лугу, погляд Марії і знав, коли утече, дома з нього буде насміхатися старший брат. 9. І не промовив жодного слова...10. Навпомацки узяв її руки в свої, очима наблизився до її очей.
11. Відхилилась назад, і він потягнувся за нею. 12. І, не дочекавшись відповіді, пригорнув до себе, поцілував у очі й уста. 13. Знову підвелася з постелі, вийшла надвір. 14. Холодною од роси стежкою попрямувала в садок. 15. І нікого, нікого на світанковому шляху. 16. А у верховітті коливалися шуми, то зелені-зелені, обсипані сонцем, то срібні, наче кожний листок став дукатом, то попелясто-сизі, найбільш сумовиті – десь хмарити починало. 17. Неначе з побратимом привітався з ним. 18. Більше не в силі стримати хвилювання, поплескав Орла по шиї. 19. А коли вийшов на берег, несподівано кинулась до нього, обняла і почала засипати поцілунками. 20. Але за нею починалось болото, нешироке і грузьке, непрохідне весною. 21. Око ж мав гостре і пам'ятке. (З творів М. Стельмаха).

III. Встановити різновиди односкладних речень.

1. Пахло вільгістю, жолудями і приємним нагаром вистріляних патронів...2. Від нескінченного грому і гуркоту гуділо в голові, кололо у вухах і млостило, як після поганої їжі. 3. З лісу тягло прохладою. 4. Не спалося Дмитрові. 5. І ще тяжче стало на серці молодиці. 6. Тяжко, ой як тяжко зараз на

душі. 7. Поволі визорювало. 8. Вибух! І чорні шматки м'яса розлітаються по білому снігу. 9. Посиділи, помовчали, кожен думаючи про своє. 10. Темна безвітряна ніч. 11. Журливо, неначе журавлі, курликали колеса, та на серці Соломії було світло і легко. 12. І холодно було, і болісно, і противно. 13. Одразу ж полегшало. 14. І холодно було, і болісно, і противно. 15. Зима. Холоднеча. Засніжений ліс. 16. Страшно тільки несовісному вмирати в старі літа. 17. Спокійно в прогрітому сонцем і пахощами грибів осінньому лісі. 18. На велике діло викликаю вас, товариші. 19. Пахло розквітлим садами, молодими травами, зігрітою землею... 20. Багато у людей на душі запеклося. 21. Постукали в двері якоїсь хати, і незабаром з сіней обізався дитячий голос. 22. Тепла зоряна ніч. 23. Болота і болота. 24. Отак і тепер спокійно, урочисто і трохи сумовито було на душі. 25. За мостом обминули спалену вулицю, відгороджену чорними кістяками мертвих дерев, і виїхали за село. 26. Ось і хата її на розі. 27. Мертво навкруги. 28. Рвучко зриває з прибою клямку і входить у хату. 29. Од Бугу повіяло прохолодою. 30. Хотілося підійти, обняти, поцілувати його. 31. Посилаю вам їх з донесенням. 32. Дмитро так і не міг придумати щось путяще: тяжко лікувати чужу сердечну хворобу. 33. Трудно буде прорватися. 34. Боляче і досадно стало Михайлові. 35. Ідуть мовчки, без слова, мов тіні. 36. І не було на серці ні болю, ні тривоги, тільки усе ставало на диво легким і дзвінким. 37. А мені хочеться не показного, а справжнього щастя. (З тв. М. Стельмаха).

IV. Написати твір-мініатюру на тему «Студентське життя», використавши неповні, присьднувальні та порівняльні конструкції, підкреслити їх та проаналізувати.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які речення називаються односкладними? Чи є такі речення повними?
2. Що може виступати головним членом односкладного речення?
3. На які типи поділяються односкладні речення за морфологічними ознаками головного члена?

4. Яка із запропонованих мовознавцями класифікація односкладних речень на сьогодні є найпоширенішою? Хто її автор?

5. Які речення називаються означено-особовими?

6. Яке морфологічне вираження головного члена присудкового типу в означено-особових реченнях?

7. Наведіть приклади означено-особових речень.

8. Яке речення є неозначено-особовим? Чим може виражатись головний член в таких реченнях?

9. Які виділяють причини неозначеності суб'єкта?

10. Які речення називаються узагальнено-особовими? Чим виражається головний член присудкового типу в узагальнено-особових реченнях?

11. Чи доцільним є, на вашу думку, виокремлення узагальнено-особових речень з погляду морфологічного вираження головного члена?

12. Яким стилям мовлення притаманні усі вищеперераховані типи односкладних речень? Відповідь обґрунтуйте.

13. Які речення є безособовими?

14. Яке морфологічне вираження головного члена безособових речень?

15. Чи властива безособовим реченням дійова особа?

16. На які групи за загальним значенням поділяються безособові речення?

17. У яких стилях здебільшого використовуються безособові речення? Чому?

18. Які речення називаються інфінітивними?

19. На які типи за структурою поділяються інфінітивні речення?

20. Які односкладні речення називаються номінативними?

21. Які типи номінативних речень виділяють? Від чого залежить такий поділ? Наведіть приклади на кожен тип.

22. Як не помилитися при визначенні статусу односкладного номінативного речення і не сплутати його з неповним еліптичним?

23. Що таке вокативні речення?

24. Які групи вокативних речень виділяють?

25. Хто з мовознавців вперше виділив вокативні речення?
26. Які речення визначаються як синтаксично нечленовані конструкції?
27. Які існують групи синтаксично нечленованих конструкцій? Наведіть приклади на кожному з них.
28. Які речення називаються неповними? Чи це їхня природа, чи штучний прийом створення такої структури речення?
29. Чи можна вважати деякі позамовні чинники такими, що сприяють утворенню неповних речень? Якщо такі є, назвіть їх.
30. Які додаткові умови існування неповних речень можна виділити?
31. Який традиційний поділ неповних речень існує в сучасній українській літературній мові?
32. Чи є ще якісь класифікації неповних речень? Хто їхні автори і в чому їх суть?
33. Які синтаксичні побудови можна визначити як приєднувальні конструкції?
34. Які ви знаєте структурні типи приєднувальних конструкцій?
35. Які існують різновиди власне приєднувальних конструкцій?
36. Що таке порівняльний зворот?
37. У чому полягає суть диференціації сполучникових і безсполучникових порівняльних зворотів?
38. Чи можуть сполучникові порівняння бути повними і неповними підрядними порівняльними реченнями?
39. Що називається власне порівняльним зворотом?
40. В яких випадках порівняльні звороти не виділяються на письмі комами?
41. Коли при порівняльних зворотах кома ставиться?
42. Яка основна ознака неповного еліптичного речення?
43. Який член речення має бути обов'язково наявним, щоб надати реченню статус неповного еліптичного, а не односкладного номінативного (буттєвого)?

44. Як за категорією числа у дієсловах минулого часу, що виконують роль головного члена присудкового типу чи роль присудка, визначити тип односкладного чи неповного контекстуального речення?

45. Яким членом речення ніколи не може поширитись односкладне буттєве речення, оскільки втратить такий статус і перейде до неповних еліптичних?

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II. ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

Практичне заняття № 6-8

ТЕМА: ВІДОКРЕМЛЕНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ.

ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ. ЗВЕРТАННЯ. ВСТАВНІ І ВСТАВЛЕНІ КОНСТРУКЦІЇ

ПЛАН

1. Просте ускладнене речення як синтаксична одиниця.
2. Поняття про основні умови відокремлення членів речення.
3. Відокремлені означення, прикладки.
4. Відокремлені додатки.
5. Відокремлені обставини.
6. Уточнювальні члени речення у складі простого речення.
7. Однорідні члени речення. Засоби вираження однорідності.

Узагальнювальні слова при ОЧР.

8. Звертання, його місце у реченні та способи вираження.
9. Вставні і вставлені конструкції у структурі речення.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Бевзенко С. П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. К.: Вища шк., 2005. 270 с.
2. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. 7-ме вид., стер. К.: Вища шк., 2009. 430 с.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Граматика укр. мови. Синтаксис. К.: Либідь, 1993. 368 с.
2. Марун М. Є., Торчинський М. М. Синтаксис української мови. – Умань, 1995. 126 с.
3. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. К.: В. шк., 1994. 670 с.
4. Удовиченко Г. М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові. К.: Наук. думка, 1968. С. 3–227.
5. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник., 2-ге видання, доповнене К.: Видавничий центр „Академія”, 2010. 408 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

I. Перебудувати речення так, щоб невідокремлені означення стали відокремленими.

1. На воду й береги наліг густий і непрозорий туман. 2. На оповитому ранковим туманом озері закрякала дика качка. 3. Біля берега заплюскотіла потривожена веслом вода. 4. До озера вела протоптана в траві десятками ніг стежина. 5. Довкола стояли німі, похмурі, вкриті шапками снігів та предковічними лісами гори.

II. Поставити розділові знаки при відокремлених прикладках, охарактеризувати їх.

1. Лаврін як менший син має право зостатися в батьківській хаті. 2. Сухобрусові дочки Марта і Степанида були малими дуже гарні дівчата (Н.-Л.). 3. Тихо-тихо стікає на землю зерно перестиглі сльози степів (М.С.). 4. Зіркий і проникливий психолог Толстой сягає в самі глибини людської душі. 5. Потім і його побачила бригадира (О.Г.). 6. Вона була педіатром себто

лікаркою по дитячих хворобах (Ю.Я.). 7. На порозі стояв Артем Коляда їхній бережанський коваль (Є.Г.). 8. На темному фоні сіней з'являється стара тітка генерала Антоніна (О.Д.). 9. Вечірня зірка далека невідома красуня алмазно світить з неба на чабанське подвір'я. 10. Просто від отари підійшов з гирлигою ще один чабан Микола Карнаух (О.Г.).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яке речення називається простим ускладненим?
2. Що саме спільного у простого ускладненого речення із простим, а що із складним?
3. Які саме компоненти можуть ускладнювати просте речення?
4. Який засіб ускладнення простого речення є найпоширенішим? Чому?
5. Яке виділення другорядних членів речення називається відокремленням?
6. Подайте коротку історію вивчення відокремлень.
7. Чи існує поділ відокремлень на поширені і непоширені відокремлені члени речення?
8. Тільки які члени речення можуть відокремлюватися? Чому? Відповідь обґрунтуйте.
9. На які два типи поділяються умови відокремлення?
10. Які саме умови належать до загальних умов відокремлення?
11. Назвіть часткові умови відокремлення.
12. Продемонструйте правила відокремлення означень, ілюструючи прикладами.
13. Коли означення не відокремлюються?
14. У яких випадках відокремлюються прикладки? Чи бувають серед них поширені?
15. З яким членом речення легко сплутати відокремлену прикладку?

16. Які виділяють групи відокремлених обставин? У зв'язку з чим відбувається такий поділ?
17. Коли відокремлюються одиничні дієприслівники?
18. У яких випадках не відокремлюється дієприслівник? Наведіть приклади таких речень
19. Коли відокремлюються і не відокремлюються дієприслівникові звороти?
20. Коли завжди відокремлюються обставини, виражені прийменниково-іменниковою конструкцією?
21. У яких випадках обставини відокремлюються за бажанням автора (факультативно)?
22. Чи відбувається відокремлення порівняльних зворотів? Якщо так, то у яких випадках?
23. Продемонструйте на прикладах випадки відокремлення додатків.
24. Які члени речення називаються уточнювальними?
25. Якого статусу набувають уточнювальні члени речення, які уточнюють підмет?
26. Які члени речення називаються однорідними?
27. Які вам відомі ознаки однорідності?
28. Чи можуть бути однорідні члени речення поширеними і непоширеними?
29. Що таке ряди однорідних членів речення?
30. Які виділяють опозиції рядів однорідних членів речення?
31. Які члени речення можуть бути однорідними?
32. Чи може в межах одного речення існувати декілька (принаймні два) рядів однорідних членів речення?
33. Які ряди однорідних членів речення називаються багатоконпонентними?
34. Які обставини не можуть бути однорідними?

35. Чи можуть бути однорідними обставини, які мають різне морфологічне вираження?
36. За якої умови можуть бути однорідними головні члени односкладних речень?
37. Як координуються присудки з однорідними підметами?
38. Які означення називаються однорідними? Які умови є обов'язковими для однорідності означень?
39. Коли означення неоднорідні?
40. Які члени речення НЕ є однорідними? Назвіть такі випадки.
41. Які члени речення називаються узагальнювальними?
42. На які три групи поділяються узагальнювальні слова за лексико-граматичними ознаками?
43. У яких випадках при узагальнювальних словах ставиться двокрапка, а в яких – тире?
44. Коли при узагальнювальних словах ставиться крапка з комою?
45. Які слова в реченні називаються внесенням?
46. Які синтаксичні конструкції належать до внесення?
47. Що таке звертання? Які ознаки звертання?
48. Яку позицію в реченні можуть мати звертання?
49. Якими розділовими знаками можуть в реченні відокремлюватися звертання?
50. Чи бувають звертання поширеними і непоширеними? Наведіть приклади.
51. Чи можна вважати вокативні речення своєрідними типами звертання?
52. Які ознаки вокативного речення?
53. Які вам відомі способи вираження звертань?
54. Які дві функції поєднують звертання? Чому?
55. Що таке вставні і вставлені відрізки речення?
56. Чи завжди в реченні можна чітко простежити вставність і вставленість?

57. Які конструкції називаються вставними?
58. Який структурний поділ вставних конструкцій вам відомий?
59. Який поділ вставних слів був запропонований С. Бевзенком? Чим зумовлено таку диференціацію?
60. Який існує поділ вставних словосполучень і речень?
61. На які групи за значенням поділяються вставні конструкції?
62. Які синтаксичні конструкції називаються вставленими?
63. Які основні ознаки вставлених конструкцій?
64. Які вставлені конструкції бувають залежно від інтонаційного оформлення?
65. Які виділяють вставлені конструкції залежно від структури?
66. Які основні правила розрізнення вставлених і вставних синтаксичних конструкцій?

ВПРАВИ І ЗАВДАННЯ

Визначити засоби ускладнення простого речення або частини складного речення.

1. І знову снаряди, виблискуючи мідними пружками, влітали з дужих рук у димчасті чорно-сизі отвори. 2. Сьогодні він тричі під кулями і обстрілом мінометів, не згинаючись (часу нема), ладнав покалічену телефонну лінію, а йдучи вчетверте, ронив «дурну» розігріту кров із носа. 3. Сп'янілі від пороху, поту, втоми, артилеристи на руках затягують у ліс гармати і падають біля лафеті, поклавши під голови кулак чи противогаз. 4. І раптом сама земля, чорна і страшна, підіймає першу залізну потвору на диби і відкидає в бік. 5. Прихилившись до дерева, примруживши вузькі очі з автоматом на грудях стоїть боєць. 6. Машина, петляючи гарячими, задимленими вулицями, вилетіла на помережене надвечірніми тінями шосе. 7. Мовчки, припавши до його руки, дивився на батька Андрій, нерухомо, задумано. 8. От і пішло його щастя, неначе вінок за водою. 9. Як довго, до одуріння, тягнеться день. 10. У вогкій землі знаходили притулок люди, сповнені лихими передчуттями, невгамовним болем.

11. Здавалося, що сірі очі були складені з сотні мерехтливих краплинок.

12. Кимсь наполохані, від ставу низько пролетіли качки – черні, мелодійно посвистуючи крильми, а коло самого лісу різко метнулись у бік.

13. Ліс неначе сам пливе на зустріч, розчиняє синьо – зелену браму, вітає співом ранньої пташини.

14. Найменша дочка його, Соломія, студентка сільськогосподарського інституту підвівши голову пильно оглядала обсипану плодами яблуню.

15. З опалу Дмитро біжить за ним ще трохи, але падає в траву і руками схоплюється за ногу.

16. І настороженими тінями наливається хата, немов перед бурею.

17. І довго не розходились жінки, чоловіки, дівчати з шляху, схвильовані прощання, піснею і думками про завтрашній день.

18. Сидячи на вогкуватому піску, Григорій прислухається до неквапних розмов, одночасно думаючи свої думи.

19. А далі, за житами, трепетали крильцями синьоваті при корінні вівса і погойдувалась золотими литими хвилями червона пшениця.

20. Мліло, густо пахло чебрецем і врожаєм повне літо.

21. Навколо розсівалися, перехлюпувалися пташині співи, еднаючи луги з лугами, береги з берегами.

22. У дорозі зустріла його ніч, темна, невидюща.

23. З неприхованою цікавістю оглядав Андрій лісову красу, обминаючи прогалини, засіяні просом, пшеницями, яблуневі сади, відгороджені воринами або просто обсаджені вишняком і черешнею.

24. Вітри, струмуючись з верховіть, м'яко йшли понад землею, кружляли в озерах квіту і знову підіймались у гомінке напівпрозоре листя.

25. Яке чудове твоє вологе повітря, березнева ніч!

26. Яка чудодійна ти, водо студена!

27. В долині, біля самої річечки, затиснутої висохлим торішнім рогозом, Григорій водив на налігачі корів.

28. Утікаючи від хлопців, на берег зі сміхом вибігло кілька дівчат.

29. Вранці, після сніданку, він підійшов до дебелої сестри – хазяйки з добрими лінивими очима, характерними для спокійних розповнілих людей.

30. Поміж деревами, неначе дитина на орелі, загойдалося раннє сонце.

31. І скупі, тяжкуваті слова, зосереджена напруга почали розкривати перед ним нелегке, уперте життя, з падіннями і зльотами, утратами і радощами шукань, гіркими невдачами і поезією нової праці.

32. Сонце теплою рукою приголубило чоловіка, поволі заспокоювало тривожні думки, біль.

33. Білоголовий Андрійко – її безкрає щастя – стиснувши крихітні кулачки, здається, не спав. 34. Марієчка зразу ж обм`якла і, червоніючи, як троянда, втупила перелякані очі в підлогу. 35. На сході, прямо з лісів, поволі підіймалась, розросталась важка темно-сиза хмара з світлішими, брудно-жовтими крайцями. 36. За чорними, вкритими білими стрічками снігу стовбурами дерев, у молодому рудолистому дубняку форкнув кінь і м`яко вдарив копитом у землю. 37. Цього року перед самим спасом, померла його дружина. 38. В заможного дядька з літинецького присілка він знайшов просту, з вицвівши ми бровами і полохливим очима дівчину... 39. Високий і хмурий, він став на порозі, розглядаючи при світлі мигунця і тітку Дарку, і Марту, і Ніну. 40. Вони, мертві, заметляли головами, ще більше перелякавши Ніну. 41. Вона підвелась з-за столу, красива, сполохана і невблаганна. 42. І знову хвилювало і тривожило майбутнє, нерозгадане... 43. Тільки один раз вистрілила варта і, скошена, впала на дорозі біля будинку сільської управи. 44. Ні, він, Дмитро, не відрізана скибка. 45. Дмитро трудно привикав до людей, а з Туром зійшовся легко, без внутрішньої напруги і незручності. 46. Село, оточене садами, вночі здавалось лісом. 47. І живий жаль брав дивитися і слухати її, змучену, переболілу найбільшими болями – материнською любов`ю. 48. В низинах трава дугами припала до самої землі, оголяючи напівзів`ялі жовті головки дев`ятисилу. 49. Зацвітали крихітні, неначе вишиття, блідно-червоні хрещики вересу. 50. І ті дужі руки ніби знову торкнулись його, виносячи з великої грози. 51. Він прокидається вдосвіта, сповнений неясною радістю. 52. Здригнувшись, дівчина відступила крок назад... 53. А ще й сонце бризнуло в простору світлицю, заграло на обличчі, на крупчастій солі в сільниці. 54. Михайло беззвучно, як тінь, виходив з хати, забирався в густолісся, прислухаючись до кожного звуку. 55. І вперше за ці дні почав заспокоюватися, усім тілом відчуваючи міцний прилив втраченої душевної рівноваги. 56. За кормою, закипаючи, виверталась і глухо стугоніла вода. 57. Над дорогою самотня верба, розчахнута міною, з подертою, покрученою корою. 58. Пора б умирати, а на вмирає, тільки листом плаче, тихо, поволі, як удовиця. 59. Буг, затиснутий з одного боку масивними

складками тьмяно-синього каменю, а з другого – хвилястими лісовими пагорбами, повільно тече, неначе спить осінньої днини. 60. Матері ще тісніше притуляють до себе дітей, осипають поцілунками, сльозами. 61. Хтось спіткнувся об камінь і, не відчуваючи болю і крові, так само понуре йде дорогою. 62. Обличчя мав розумне, тільки стомлене і сумовате. 63. Несподівану добрість побачив у насмішкуватих, гострих очах, напівприкритих припухлими повіками. 64. Вона, розбухла від дощів, лежала чорним, незасіяним безміром перелогів. 65. Простоволосий, озираючись навколо, Григорій ще постояв трохи і, відриваючи ноги від вологого поля, знову пішов у ліс. 66. Обережно, стримуючи подих, він входить на своє подвір'я. 67. І все далі і далі, затьмарюючись і пригасаючи, відпливають вдалину розколихані спогади молодих років. 68. І течуть слова про все, все, такі дорогі, несподівані, як тільки буває при нежданих зустрічах. 69. Одначе нова сила, сила не почуття, а розуму, повертає його на другу дорогу... 70. Марійка, хвилюючись, довго не могла відчинити двері. 71. І якось, само по собі, обнялися, поцілувалися і тихо заплакали, охоплені одними думками, однією жалістю і надіями. 72. Видно, не мало поплакала і поголосила вона, поки горе не скам'янило усе її тіло. 73. Вони тягарем лягли на його душу, одначе не розслабляли волі, робили її твердішою, гартували, як вогонь крицю. 74. Його скупе, продумане слово виконувалось точно, як наказ. 75. Вони тягарем лягли на його душу, одначе не розслабляли волі, робили її твердішою, гартували, як вогонь криницю. 76. Проте, нікому, крім Тура, не звіряв своїх почуттів, знав – не до них тепер: у кожного лихо. 77. Його скупе, продумане слово виконувалось точно, як наказ. 78. Нелегко було покласти на плечі і серце нове коло обов'язків, ширших і складніших. 79. Сходились чоловіки і жінки, мовчазні, задумані. 80. Знову смерть, безглузда і страшна. 81. Задля цієї перемоги він не жалкував сил, часу і навіть життя. 82. Але тут, на хмурому Сході, розпадалися всі системи і стилі, перетворюючися в ті стилістичні вправи, які самому треба було знищувати, щоб мати менше неприємностей. 83. Завжди стриманий, він зараз розцвітав усім багатством душі, радісно ввіряючи своє сьогодні і майбутнє старшим

товаришам. 84. Здавалось, поїзд, нагнітаючи шум, ішов прямо на нього. 85. Окрім кількох гранат, ніякої зброї ні в поліції, ні в комендатурі не знайшли. 86. Праворуч піднімалася висока гребля, відділена від левади вербами і ровом. 87. Він, сімнадцятилітній хлопець, повертався з весняного лісу, засіяного синім рясом і прозоро-голубими дзвониками-пролісками. 88. І, як птиця, подалася всім тілом уперед. 89. Мовчки, закриваючи очі рукою, уткнувся головою в сіно, вологе й пахуче. 90. Вона зараз забула за все, тільки інстинктивно відчувала, охтось іде за нею; в уяві блискавично змінюючи одна одну, проносились картини дитинства, юності – все зв'язане з образом батька. 91. І знову в голосі майнуло стримане хвилювання, хвилювання зустрічі з близьким, рідним світом. 92. Мовчки, закриваючи очі рукою, уткнувся головою в сіно, вологе й пахуче. 93. Сама того не замічаючи, вона потягла хлопця за руку, і так обоє підійшли до самого поля, вдивляючись у наліті сизою вологістю мовчазні дерева. 94. Не просвітлювалось, як гадалось, його життя. 95. Цей сухий лист тепер шумів, як водопад. 96. І в цей час, мов насмішка, пролунали хлипкі слова. 97. І цей густий кривавий туман... тепер боляче стиснув його серце... 98. Над нами, дівчатами й жінками, змилювались: не розривали, а повели розстрілювати в яр. 99. Як воно, бідне, жити хотіло. 100. Зимовий день, розсіваючи тіні, пішов слідом за сонцем. 101. Пізнього вечора, розпатланий, страшний, прибіг до Бондаря. 102. Задираючись, Тур охоплює руками Созінова і Дмитра. 103. Дрібні нервові риси обличчя тремтять і освітлюються щасливим внутрішнім вогнем. 104. Швидко надходив вечір, морозний, зоряний. 105. П'яний від утоми й радості, Дмитро щасливими очима оглядав своїх бійців, кожного вітав добрим словом. 106. Дмитро іде понад рікою, співучою, сповненою сумовитим шерехом і шепотом... 107. Ніби ткач основу, нитку за ниткою поволі перебирає в думках командир своє партизанське життя, що почалось отут, в крутому, здибленому Побужжі і розлогодному безмір'ї Забужжя. 108. Правда, через деякий час під тиском ворожих частин довелося покинути Городище. 109. Ось він зараз обшарпаний, байдужий, стоїть у штабній землянці і, розмірковуючи, якось неохоче відповідає на запитання командирів. 110. Далекий, ніби порожній

погляд, обвислі, як у моржа, вуса, мугикання якихось давно-давно забутих мелодій – все це задалегідь говорило про ухід Матвія з табору. 111. Мовчки пішли поруч, схвильовані і прояснені, побравшись, як діти, за руки. 112. У долині біля багаття під шатром потемнілих дерев сиділи підричники, тихо розмовляючи між собою. 113. В ліску, недалеко від міста, розвідники і підричники, одягнені в поліцейську форму, перехопили дві дороги – шосейну і ґрунтову. 114. Не роздягаючись, ліг спати біля Пантелія. 115. Оповідання дитини, безпосереднє і страшне, з тими деталями, які оминув би дорослий, тяжко вразило Дмитра. 116. Поміж глибоко втиснутими коліями хвилясто покрутилась стежка подурілих, заморожених краплин крові. 117. І це ”їй-богу,, – бо хлопець ніколи не божився – ще більше непокоїть її. 118. Само небо плакало, чуючи ту пісню... 119. Згодом у вікні з`являється постать, уся в білому, довго дивиться на Докію і зрештою відчиняє сінешні двері. 120. За селом, як вартові, стояли непорушно чорні безлисті дуби. 121. Округлились очі, наповнені сльозами і мукою. 122. Похитуючись, скривавлена, розпатлана біжить за чоловіком. 123. Примруженим натомленим оком бачив смуги непротряхлої землі, вкритої білими і ліловими квітами, почорнілу і димчасту од вільгості кору дерев, молоді пагінці, оповиті сизим оксамитом... 124. Надвечірнє сонце розсипало по лісу золоте колосся, тремтіло на стовбурах... 125. Босонога дівчина років дванадцяти, зводячись навшпиньки, виймала з печі онишником чималий горщик. 126. Людська ріка, невидима і грізна, попливла усіма дорогами та без доріг до настороженого міста. 127. Усе – і небо, і перемелене на труху в глибоких коліях дороги сіно, і вогкий гнилуватий повів ріки, і тривожний крик птиці, і невисока росиста отава – сповіщало, що літо вже здає ключі сумовитій осені. 128. Сонце, трохи посвітивши зранку, тепер зайшло за хмари і широкими прапорами пробивалося аж до середини неба. 129. Не раз у житті, досхочу напрацювавшись на полі, він, лежачи на возі чи просто на стерні, відчував солодку хвилюючу утому. 130. Аж ось і вона біжить по вулиці, головастька, проворна, очі довгасті, з сміхотливими жмуринками. 131. У високому небі, заваленому білими пухнастими брилами хмар, дзвонили у сотні

дзвонів крихітні жайворонки. 132. На крутих пагорбах, наче дивовижні брами, злітали і опускалися додолу напіврозквітлі яблуні, оповиваючи все село. 133. Навіть промені сонця, проціджуючись крізь яблуневий цвіт, ставали біднішими і м'якшими. 134. З верболозу, кимсь наполоханий, важко злетів куцохвостий крижень і, наче осколок, з фуркотом впав у зарості. 135. Здавалося, кров, паруючи рожевим туманом, пливе по долині. 136. Знову Андрій, уже чотирнадцятилітній ставний підпарубчак, попросився, щоб батько забрав його із собою. 137. Соромлячись і червоніючи, до них підійшла Соломія. 138. І в ночі, прокинувшись, не міг заснути, думаючи, як припинити біль. 139. Розбиті черевки порозбухали од вогкості, вся одіж, пошматована і пошарпана, пахла болотом. 140. На літніх жінках красувалося старовинне, пропахле роками і скринєю, ще, може, дівоче вбрання. 141. До неї, спираючись на палицю, підійшов увесь сивий, як туман, дід. 142. Трепетний холодок вітерцем на мить охоплює його тіло, а потім січе тільки в обличчя. 143. Мертве болото ожило страшним життям : клекотало, чавкало під копитами і стогнало тяжко, болісно. 144. Стиснув картуз у руці і знову обважнілим зором побачив перед собою сім'ю, близьких, що прямували у невідому темряву, мовчазні і похилі... 145. Потім з натугою, спираючись на маленькі рожеві ручки, підводиться і такий поважний, ну прямо тобі невеличкий дядько, прямує в її обійми. 146. Дмитро відчуває, як тремтять його губи, болять корені волосся, і знову біль у середині напинається, як струна, і коли розітнеться (це розуміє зовсім ясно), буде небуття, темінь. 147. Так любо бачити своїх дітей, простих та щасливих... 148. Хоче заспокоїти себе і відчуває фальш, бо ж – не маленький – розуміє, що йому не вирвати рідних людей, сім'ї з лап смерті. 149. Діти – відчувала – були в цих лісах. 150. Висока зоряна ніч розкинулась навкруги. 151. Колись уночі вона їхала на возі, а поруч ішов Дмитро, мовчазний, притишений, як літня година... (З творів М. Стельмаха).

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ III. СКЛАДНЕ НЕУСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

Практичне заняття № 9

ТЕМА: СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

ПЛАН

1. Складне речення як синтаксична одиниця.
2. Структурно-семантичні типи ССР.
3. Розділові знаки у складносурядних реченнях.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Бевзенко С. П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. К.: Вища шк., 2005. 270 с.
2. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. 7-ме вид., стер. К.: Вища шк., 2009. 430 с.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Граматика укр. мови. Синтаксис. К.: Либідь, 1993. 368 с.
2. Марун М. Є., Торчинський М. М. Синтаксис української мови. Умань, 1995. 126 с.
3. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. К.: В. шк., 1994. 670 с.

4. Удовиченко Г. М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові. К.: Наук. думка, 1968. С. 3–227.

5. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник., 2-ге видання, доповнене К.: Видавничий центр „Академія”, 2010. 408 с.

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ ЯК СИНТАКСИЧНА ОДИНИЦЯ

Складне речення	
План змісту	План форми
Поліпредикативність – співвіднесеність змісту із ситуацією мовлення кількох предикативних одиниць у складному реченні	Структурна схема – абстрактний зразок, за яким будується кожна мінімальна конструкція (предикативна частина), що входить до складного речення

ЗАГАЛЬНА КЛАСИФІКАЦІЯ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ

Складні речення		
Сполучникові типи (з диференційованим синтаксичним зв'язком)		Безсполучникові типи (з недиференційованим синтаксичним зв'язком)
Складносурядні	Складнопідрядні	Безсполучникові

СТРУКТУРНА СХЕМА СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

Структурна схема – абстрактний зразок, за яким будується мінімальна конструкція складного речення певного типу. Вона враховує:				
кількість предикативних одиниць	вид синтаксичного зв'язку між компонентами	засоби вираження семантико-синтаксичних відношень	розташування ПО	будову предиката, його модальні та видо-часові характеристики
	сполучниковий (сурядний, підрядний), безсполучниковий	сполучники, сполучні слова, розділові знаки, що відповідають інтонації		

ОЗНАКИ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

Складне речення		
Формально-граматичний аспект	Семантичний аспект	Комунікативний аспект
1) поліпредикативність, що	1) поліпропозитивність	1) функціонування у ролі

виявляється в наявності кількох ПО; 2) структурна схема – абстрактний зразок, за яким будується мінімальна конструкція СР певного типу; 3) відповідний синтаксичний зв'язок – сполучниковий (сурядний, підрядний) і безсполучниковий (недиференційований); 4) засоби вираження синтаксичних відношень – сполучники і сполучні слова; анафоричні елементи, інтонація.	(кожна ПО містить окрему пропозицію); 2) семантико-синтаксичні відношення, що виникають між двома пропозиціями (ситуаціями дійсності); 3) наявність двох (і більше) предикативів з їх внутрішньою семантико-синтаксичною валентністю, що визначає семантичну структуру кожної ПО; 4) семантична та інтонаційна цілісність предикативних частин	окремої комунікативної одиниці; 2) функціонування у складі тексту; своєрідність ремо-тематичного членування, що зумовлено ситуацією мовлення та відповідним комунікативним завданням
---	---	---

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОСТИХ І СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ

Аспект зіставлення	Прості речення	Складні речення
Спільні ознаки		
1) з граматико-синтаксичного боку	1. Предикативні синтаксичні одиниці-конструкції. 2. Наявність структурної схеми. 3. Наявність парадигми.	
2) із семантичного боку	Наявність семантичної структури.	
3) із комунікативного боку	Наявність актуального членування, інтонаційного оформлення, комунікативної цілісності	
4) функція	Призначені функціонувати в ролі самостійної комунікативної одиниці повідомлення.	
Відмінні ознаки		
	1. ПР складається з певних словоформ, тобто елементів, значно відмінних від речення. Синтаксичні зв'язки реалізуються між членами речення.	1. СР складається з ПО, тобто з елементів, більш близьких до поняття простого речення. Синтаксичні зв'язки реалізуються між ПО.
	2. ПР – структура монопредикативна.	2. СР – структура поліпредикативна.
	3. Граматичним значенням ПР є предикативність.	3. Граматичним значенням СР є поліпредикативність частин ПО та відношення між ними.
	4. Моделі ПР визначаються компонентним складом предикативних одиниць.	4. Моделі СР визначаються тими ознаками, що об'єднують кілька предикативних одиниць в

		одне ціле.
	5. Просте (неускладнене) речення є переважно монопропозитивним, що функціонує як повідомлення про одну ситуацію реальної дійсності.	5. СР є поліпропозитивним, що функціонує як повідомлення про дві чи більше ситуації та відношення між ними.

ОЗНАКИ СКЛАДНОСУРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

Складносурядне речення		
Формальні ознаки:	Семантичні ознаки:	Комунікативні ознаки:
<p>1) складносурядний сполучниковий зв'язок (єднальні, протиставні, градаційні, приєднувальні, розділові та пояснювальні сполучники);</p> <p>2) сполучники займають позицію між ПО;</p> <p>3) при відкритій структурі – необмежена кількість ПО, що становлять незамкнений сурядний ряд;</p> <p>4) при закритій структурі – обмежена кількість ПО (дві), що становлять замкнений ряд;</p> <p>5) особливості синтаксичної будови ПО (предикативні частини побудовані за схемою простого речення – двоскладного чи односкладного);</p> <p>6) співвідносність форм присудків;</p> <p>7) порядок ПО (фіксований чи нефіксований)</p>	<p>1) кожна ПО виражає окрему пропозицію;</p> <p>2) сурядні сполучники (семантичні й асемантичні) виражають семантико-синтаксичні відношення між пропозиціями ПО у складносурядному реченні</p>	<p>1) функціонує в ролі окремої комунікативної одиниці;</p> <p>2) є структурним компонентом тексту;</p> <p>3) має своєрідне рематичне членування, що зумовлюється ситуацією мовлення та відповідним комунікативним завданням</p>

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕНЬ

№ п/п	Тип речення	Семантика	Структура	Сполучники	Приклади
1.	ССР єднальні	1) перелічення; 2) одночасність подій; 3) послідовність подій; 4) причиново- наслідкові відношення	дво- або багатокомпо- нентна відкрита 4) двокомпо- нентна закрита	і, й, та (в значенні і) Іноді після сполучника і додаються слова після того, отже, от, навіть, тим більше	1) І вітри наскрізь продували хатину, і дощі раз у раз обливали її стіни; 2) Літо йде полями і галями, і вітер віє, і цвіте блакить; 3) Скоро хмари з'єднаються між собою, і тоді над землею прошумить довгождана літня злива; 4) Тебе нема, і світ мені немилий
2.	ССР зіставно- протиставні	1) зіставлення; 2) протиставлення	Двокомпо- нентна закрита	1) а; 2) а, але, проте, зате, однак	1) Тут був чорнозем, а тепер – Чорнобиль; 2) Мене водило в безвісті життя, та я вертався на свої пороги.
3.	ССР розділові	1) чергування; 2) взаємозаміна подій чи явищ	дво- або багатокомпо- нентна відкрита	або, чи, то – то, не то – не то	1) То вітрець дихне, то коник в траві засюрчить; 2) Або все, або нічого.
4.	ССР приєднувальні	1) власне приєднувальні; 2) приєднувальні-	двокомпо- нентна закрита	1) та й, ще й, а також, причому, і при цьому; 2) тобто, цебто як-	1) Був один шанс, та й той прогавили; 2) Завтра

		пояснювальні		от, а саме	відпустка, тобто нарешті я відпочину
5.	ССР градаційні	друга частина має більшу смислову вагу	двокомпо- нентна закрита	не тільки..., а й...; не стільки..., скільки...	Не тільки дощ поливав, а й градинки час від часу засівали поле льодовим зерном.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

I. Встановити критерії розмежування простих та складних речень.

Дати загальну характеристику кожному простому компонентіві.

1. Моредесь аж близько, але його їм не видно з-поміж кучугур.
 2. Сліпучими скалками іскриться пісок, жовтіє молочай, величезний будять гіллясто розкинувся на кучугурі.
 3. Один-однісінький серед морської рівнини бовваніє крейсер вдалині, і, крім нього, ніде ні паруса, ні катерка.
 4. Суха морська трава чорніє, шелестить під ногами.
 5. І хвилі, всюди хвилі, хвилі.
 6. Біля берега їх [хвиль] майже не було, а тут ними все море вилискує, перевертається, і лише де-не-де над їхньою темною синню чайка сліпуче зблисне в повітрі або з'явиться з-поміж хвиль самотній нирок, виткнеться чорною голівкою і знов пірне, зникне.
 7. Уже ледь біліє хата, їхній береговий орієнтир.
 8. Певне, і йому трохи не по собі, що вини так далеко зайшли в море, але він старається нічим не виявляти своєї внутрішньої стривоженості, і його самовладання заспокоює Тоню (О.Г.).

II. Скласти речення за запропонованими схемами, об'єднавши їх спільною темою „Золота оснінь”. Кожне речення проаналізувати за нижчеподаною схемою.

- 1) ..., і
- 2) Ані ..., ані
- 3) ... – і
- 4) Не тільки ..., але й

- 5) Чи ..., чи
- 6) Ні ..., ні ..., ні
- 7) ..., та й
- 8), але

Схема аналізу складносурядного речення

1. Тип речення за кількістю предикативних одиниць (граматичні основи підкреслити, предикативні одиниці пронумерувати). 2. Вид за засобами поєднання компонентів. 3. Тип за кількістю частин складносурядного речення. 4. Вид синтаксичного зв'язку між предикативними одиницями і засоби його вираження. 5. Різновид семантико-синтаксичних відношень. 6. Тип за структурними особливостями конструкції. 7. Пунктуація між частинами складносурядного речення. 8. Лінійна та графічна схеми речення. 9. Аналіз предикативних одиниць за схемою розбору простого речення.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яке речення називається складним?
2. Назвіть основні ознаки складного речення?
3. Які відмінності між складним і простим реченням?
4. Які виділяють засоби поєднання предикативних одиниць?
5. Які розрізняють складні речення залежно від того, якими основними засобами поєднані предикативні одиниці?
6. Який існує поділ складних речень залежно від кількості предикативних одиниць?
7. Як ви розумієте суть поділу складних речень на структури відкритої і закритої структури?
8. Які основні вимоги висуваються до будови складного речення?
9. Хто є основоположником формально-граматичної класифікації складних речень?

10. Хто із мовознавців започаткував логіко-граматичну класифікацію складних речень?

11. Яке складне речення називається складносурядним?

12. Назвіть основні ознаки складносурядного речення.

13. Як поділяються складносурядні речення за типом сполучників?

14. Схарактеризуйте єднальні складносурядні речення,

15. Які відношення можуть встановитись між предикативними частинами в єднальних складносурядних реченнях?

16. Єднальні складносурядні речення переважно якою структурою є: відкритою чи закритою? Чому?

17. На що вказують зіставно-протиставні складносурядні речення?

18. Дайте повну характеристику розділовим складносурядним реченням.

19. Чому градаційні складносурядні речення є двокомпонентними закритими структурами?

20. Яке складносурядне речення є складносурядним ускладненим?

21. Які розділові знаки можуть ставитись між предикативними частинами в складносурядному реченні?

22. Коли між частинами складносурядного речення кома не ставиться?

23. В яких випадках між предикативними частинами складносурядного речення ставиться крапка з комою?

24. Назвіть умови вживання тире між частинами складносурядного речення.

25. Чи збігаються погляди М. Плющ і І Вихованця на окреслення найістотніших ознак складного речення? Відповідь обґрунтуйте.

ВПРАВИ І ЗАВДАННЯ

Нижченаведені складносурядні речення проаналізувати як структури (відкриті/закриті, за типом сполучників, двокомпонентні/багатокомпонентні). Пояснити розділові знаки.

1. Буде щаслива наша Батьківщина – і ми будемо щасливі з нею. 2. Вітер війнув чубом бійця, розсипав чорне волосся по широкому чолі, але навіть не ворухнувся воїн, прикипівши до дерева в останній варті... 3. Тепер він почне косити свій покіс на всю широчинь, – і Дмитро, хмурячись, непомітно для себе весь час прикушує нижню губу. 4. Іскристе, трепетливе, несказанної краси небо пливло над ним, а земля і дерева димилися ранішньою парою. 5. Тільки отой біль розпирає потріскану голову, і вона не витримає – скільки ж можна їй терпіти! – розлетиться на шматки... 6. Ще неясно розкривається перед ним світ, і в ньому Дмитро ловить то до болю знайоме курликання журавлів, то якесь слово, значуще і таємниче, то форкіт коня, то зміну струмків повітря, то повів розпареного чебрецю. 7. Іще один удар – і вила міцно вп'ялися в підпірлу землю. 8. Важкий колос нагнувся донизу, і жито живою сіткою хилилося на південь, зрідка просвічуючись червоною квіткою маку. 9. Вночі пройшла гроза, і тепер у дорожніх вибоїнах ще стояла зеленаво - золотиста вода, паруючи легкими димками. 10. [Здавалося], (наче віяла легкого зернистого дощу піднімалися вгору з снігової рівнини), (щоб згодом, весною, опуститися родючими зливами на землю). 11. Придорожні дерева накрапали золотисто - голубим воском, і посічений сніг під ними лежав, як щільники. 12. В здибленому рухливому небі проривалися блакитні ріки, і журавлина пісня пролітала над селом. 13. На гребні прозоро – жовті, по-весняному димчасті дерева живими верхами врізалися в голубінь, у червоний одсвіт заходу, і свіжі барви між ними струмували, мінилися, як на бистрині. 14. Дмитро, вирівнюючись, тільки руку одвів назад – і обидві постаті проворно одскочили від нього. 15. В морозному передсвітанку, стримуючись, весело шерех котів лапатай сизий сніг і в саду без вітру перегойдувалася обважніла ткань

пухнастого віття. 16. Коні рвонулися вбік, але Дмитро вчасно стримав їх, осадив і направив на дорогу. 17. Знову пролунав постріл, і зразу ж Марко двічі вистрілив з револьвера в тривожний ліс. 18. Уже вщухла метелиця, і вся глибина ночі неждано зясніла веселими вогниками. 19. З покуття Гнатові добре видно обличчя Марти, і він пильно придивлявся до нього, і в його запалих очах народжувалась задума. 20. Робота горіла в її проворних руках, а під великими бровами ясніли радісні очі. 21. Низькі хмари пропливають над деревами то брудно-чорні, то темно-сизі, зрідка з-під них сполоханим птахом зірветься вітрець і притихне, зітхаючи, неначе людина уві сні. 22. Погожий вечір іще не погасив самородків золота, розкиданих над обрієм, а вже небо розливалось, як повінь, заливало сизо-зеленоватою водою луки, і хмари, гаснули, пливли тим безкраєм, як острови. 23. Скільки він об'їздив лісами, яругами, сподіваючись зустрітися з якимсь загоном, - і все не щастило. 24. Над ними жорстоко шумів уже сухий очерет і якась пташка різко і тривожно вигукувала: ких-ких-ких! 25. Над водою спочатку запарувало, а потім покотився туман, заливаючи гру місячного сяйва, прибережні верболози і дерева. 26. Од кулі можна сховатись, од смерті теж, а від совісті нікуди не втечеш... 27. Ось човен уткнувся в чорно-зелене плетиво моху, і дівчина вискочила на берег. 28. Понад обрієм небо блідо-синє, а трохи вище застигла обважніла карта хмар, пережегована потрісканими стежками просвітків. 29. І тепліше стане тоді у холоднім привіллі, і прийдуть нові думи, і в такі хвилини захопиш серцем іще новий шматок життя, збагатієш розумом, і нове зерно проросте в тобі для себе, для людей. 30. Тільки небо темне, та земля почорніла, та чорний ворон між небом і землею. 31. Попелясте небо було затягнуте розколеними хмарами, і тільки на сході хтось просипав з мішка добірну пшеницю, так і лежала вона, дорога, незібрана, як найкращі спомини в тривожному серці. 32. Не виходила з голови розмова з Катериною, і менш боліла душа, коли бачив перед собою затуманені любов'ю карі очі Софії, її строге і водночас ніжне обличчя і усміх, то лукавий, задиристий, то чистий, довірливий, мов у дитини. 33. Здиблюючи землю, бушував, рокотав ураганний вогонь, і знову дихали жаром перегорілі жерна 34. І притишені зітхання ще

довго йдуть із ним, а рука тугіше стискає потеплілу шершаву ручку пістолета.

35. Почув твій стук – і вже місця не знайде .36. Пополудні сонце знову зникло, і всі ліси і небо потонули в червоному тривожному морозі. 37. Над притихлою рікою сяє місяць і горять Стожари. 38. А за вікнами гомонять люди і брязкотить зброя. 39. Тільки почувши дорогу, він якось осідав, старішав, а обличчя й очі ставали на диво безбарвними, начебто нічого в житті, крім їжі й сну, не цікавило чоловіка. 40. Мовчун, мовчун, а жінку яку вибрав: і говорить, і сміється, і щебече, і співає, і на виду – води напийся, і розуму – хоч позичай без відання. 41. Короткий міцний потиск руки, останні слова поради і прощання – і вже розходяться вони скрипучими снігами на всі чотири сторони світу. 42. Вітер недбало розірвав хмару, і в димчастому просвітку поплив повновидний місяць. 43. У долинах співали струмки, і кожен з них мав свій голос. 44. Праворуч луги підіймалися вгору і руді обвітрені пагорби, вкриті рідким чагарником і травою, красувалися зморшками і глибокими рубцями, як бували в походах вояки. 45. З глибини яруг, ніби повінь, підіймались солов`їні хвилі, пахла досяглими плодами підігріла кора лісових грушок і срібно співав веселий струмок. (З тв. М. Стельмаха).

Практичне заняття № 10

ТЕМА: СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

ПЛАН

1. Складнопідрядні речення: сутність, структура, історія вивчення.
2. Функції сполучників та сполучних слів, критерії їх розрізнення
3. Структурно-семантичні різновиди складнопідрядних речень.
4. Функціональне співвідношення другорядних членів речення та підрядних частин складнопідрядних речень.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Бевзенко С. П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. К.: Вища шк., 2005. 270 с.
2. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. 7-ме вид., стер. К.: Вища шк., 2009. 430 с.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Граматика укр. мови. Синтаксис. К.: Либідь, 1993. 368 с.
2. Марун М. Є., Торчинський М. М. Синтаксис української мови. Умань, 1995. 126 с.
3. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. К.: В. шк., 1994. 670 с.
4. Удовиченко Г. М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові. К.: Наук. думка, 1968. С. 3–227.

5. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник., 2-ге видання, доповнене. К.: Видавничий центр „Академія”, 2010. 408 с.

ОЗНАКИ СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

Формальні ознаки:	Семантичні ознаки:	Комунікативні ознаки:
<p>1) синтаксична єдність предикативних частин, а не сполучення простих речень;</p> <p>2) ПО будується за структурною схемою простого речення;</p> <p>3) структурні частини поєднані підрядним зв'язком;</p> <p>4) наявність головної ПО – частини, що підпорядковує залежну, та підрядної ПО – частини, синтаксично залежної від головної ПО;</p> <p>5) підрядний зв'язок оформлюється за допомогою підрядних сполучників, сполучних слів та анафоричних елементів.</p>	<p>1) наявність головної та залежної пропозиції, між якими встановлюються семантико-синтаксичні відношення;</p> <p>2) типи семантико-синтаксичних відношень оформляють спеціалізовані семантичні сполучники, співвідносні та сполучні слова.</p>	<p>1) функціонує в ролі окремої комунікативної одиниці;</p> <p>2) є структурним компонентом тексту;</p> <p>3) має своєрідне рематичне членування, що зумовлюється ситуацією мовлення та відповідним комунікативним завданням.</p>

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ

№ п/п	Тип речення	Семантика	Питання	Сполучні засоби	Вказівні слова	Порядок частин	Приклади	Схеми
1.	СПР означальні (присубстан-тивні-атрибутивні)	Підрядна частина пояснює іменник	Який ?	СП. – щоб, ніби, що, наче, як. СП.СЛ. – який, чий, котрий, де, коли, куди, як, звідки	Іменник або субстантив у головній частині	Після пояснювального слова	Діти, що виховуються криком, втрачають здатність відчувати найтонші відтінки почуттів інших людей	[Діти, (що...)...].
2.	СПР займенниково-співвідносні	Підрядна частина пояснює займенник	Хто саме? Який саме ?	СП.СЛ. – хто, що, який, котрий	Той, такий, котрий, всякий	Вільний	Хто відречеться роду, того рід відречеться.	(Хто...) [того...].

11	СПР обставинні порівняльні	Підрядна частина пояснює головну шляхом порівняння	Підрядна частина вказує на мету дії	Підрядна частина вказує на причину дії головного	Підрядна частина вказує на умову	Підрядна частина уточнює час дії головного речення	Підрядна частина вказує на місце або напрям дії	Підрядна частина виражає ступінь вияву ознаки	Підрядна частина вказує на спосіб дії головної	Підрядна частина розкриває значення дієслова	СПР з'ясувальні	3.
	Як? Як саме? Подібно до чого?	Для чого? З якою метою?	Чому? Через що? З якої причини?	За якої умови?	Коли? З якого часу? До якого часу?	Де? Куди? Звідки?	Скільки? Наскільки? В якій мірі	Як? Яким способом?	Питання непрямих відмінків			
	СП. – як, мов, ніби, наче	СП. – щоб, для того щоб, з тим щоб, аби, хай, нехай	СП. – Бо, що, тому що, через те що	СП. – коли, коли б, якби, аби, якщо, як, лиш би, тільки б	СП. – як, як тільки, коли, після того як, в той час як. СП.СЛ. – поки, коли, доки	СП.СЛ. – де, куди, звідки	СП. – як, що, що аж, щоб, мов, наче, ніби. СП.СЛ. – скільки, наскільки	СП. – що, щоб. СП.СЛ. – як	Дієслово або предикатив у головній частині			
	–	Для того, з тим	Тому, через те, від того	–	Тоді, доти, відтоді скрізь	Там, туди, всюди, скрізь	Стільки, настільки, так, такий	Так	Після головної частини або всередині			
	Будь-яке місце в реченні	Будь-яке місце в реченні	Будь-яке місце в реченні	Будь-яке місце в реченні	Будь-яке місце в реченні	Будь-яке місце в реченні	Після головної частини	Переважно після головної частини				
	Моєму серцю снишся ти, як морю сняться урагани.	До Дніпра я приходжу вмивати свій зір, щоб у темряві дух мій не згас	Ні, троянди не треба ламати, бо затужить природа, як мати.	Коли батько рибалка, то й діти в воду дивляться	дитинства, лагідний дідуган, пустуючи, виганує на шибках свої чудернацькі крижані мережки-лисичі, тоді десь у кутку моїх грудей засвітиться теплий	Де рідний край, там і під ялиною рай	Так тихо, спокійно в зелених берегах, що хочеться сісти на човен й поплити	Я хочу жити так, щоб серце билось в такт з гарячим серцем рідного народу.	І здавалось мені, що кричать журавлі десь в блакиті.			
	[...], (як...).	[...], (щоб...).	[...], (бо...).	(Коли ...), [...].	(... коли), [тоді...]	(Де ...), [там...].	[Так...], (що ...).	[...так], (щоб...).	[...здавалось], (що...).			

12	СПР обставинні допусту	Підрядна частина вказує на умову, всупереч якій відбувається дія	Незважаючи на що?	СП. – хоч, незважаючи на те що, дарма що, всупереч тому що, хай, нехай	–	Будь-яке місце в реченні	Хоч навколо, за тинном, ліс жовтій і мінився осінніми барвами, але хміль іще буйно зеленів	(Хоч...), [...].
13	СПР обставинні наслідку	Підрядна частина вказує на наслідок дії головної частини	–	СП. – так що	–	Після головної частини	Небо захмарилося, так що можна було чекати негоди.	[...], (так що...).
14	СПР обставинні супровідні	Підрядна частина містить висновок або додаткові зауваження до головного речення	–	СП.СЛ. – що (в усіх відмінках), де, куди, коли	–	Після головної частини	Народу зібралось дуже багато, чого ніхто не сподівався (у)	[...], (чого...).

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

I. Визначити тип складнопідрядного речення із сполучним елементом що. Вказати, яку роль він відіграє у структурі речення.

1. Так тихо, спокійно в зелених берегах, що хочеться сісти на човен й поплисти (М.К.). 2. І здавалось мені, що кричать журавлі десь в блакиті (О.О.). 3. Не перекладай на інших те, що мусиш зробити сам (В.Сх). 4. А ця рука, що тільки не торка, дає усьому руху, льоту, росту (В.Б.). 5. Це та яблунька, що ми посадили удвох (А.М.). 6. Зажурилася молода удовонька, що не кошена зелена дібровонька (Н.тв.). 7. Він і не постеріг, що коні звернули з дороги і побігли праворуч (М.К.). 8. Що більший самолюб і фарисей, то більше прагне шани від людей (Д.П.). 9. Не знаю я, що буде після нас (Л.К.). 10. Може статись, що я притомлюсь на чужій стороні (О.О.).

II. З'ясувати, які різновиди підрядних речень приєднуються за допомогою сполучних елементів де, куди, коли.

1. Благословенна будь, родино, де в згоді сестри і брати (М.Тк.). 2. Тоді кашу вари, коли дрова горять (Н.тв.). 3. А ще я люблю, коли з лісу несподівано вигулькне хатина. 4. Люблю по коліна ходити в листі, коли так гарно червоніє

калина (М.С.). 5. Де діти перестають любити й поважати батьків, там кінець усьому (В.Сх.). 6. Піти туди, куди кличе серце і обов'язок (М.К.). 7. Коли батько рибалка, то й діти в воду дивляться (Н.тв.). 9. Першою думкою в Остапа було довідатись, де вони (М.К.). 9. Стояла та досвітня пора, коли небо ховає в обіймах гори і ще спить на вершинах, мов у колисці (Я.Г.). 10. Я знаю, куди ти мрієш податися (О.Д.).

III. Визначити тип складнопідрядних речень із сполучником *щоб*.

1. До Дніпра я приходжу вмивати свій зір, щоб у темряві дух мій не згас (Д.П.). 2. Нема тієї драбини, щоб до неба дістала (Н.тв.). 3. Щоб не кришилася родина, щось треба вміти і прощати (В.Кр.). 4. Не було дня, щоб я тобі не писав (М.К.). 5. Людині треба, щоб її робота залишалася після неї самої жити (Ю.Я.). 6. Я хочу жити так, щоб серце билось в такт з гарячим серцем рідного народу (В.Км.). 7. Моя любове!.. Не допусти, щоб світ зійшовся клином (Л.К.). 8. В природі ніч існує для того, щоб у тиші росло усяке зілля (М.С.). 9. І не мріяла вже про тебе, щоби цим не образить тебе (Л.К.). 10. Де в світі є мова така чарівлива, щоб справжнєє щастя могла розказати (Л.У.).

IV. Визначити тип складнопідрядних речень, з'ясувати пунктуаційні особливості.

1. І де б я не був за далекою даллю, тебе, Україно, завжди пізнаю (А.М.). 2. Душа моя розкрита для чужого горя, як квітка для роси (М.К.). 3. Хто відречеться роду, того рід відречеться. 4. Яка молодість, така й старість. 5. Хоч соловейко маленький, та його пісні удаленькі. 6. Якби кури не закловали, то ще живий був би (Н.тв.). 7. Місяць підводився вгору, пірнав в загустілу хмару, так що виднівся лише срібний край. 8. На леваді за верболозами тепер зібралось стільки синяви, що можна в ній брести по коліна, як водою. 9. І здається мені, що я входжу в синє небо, беру з нього свою зірку та й навпростець полями поспішаю в село (М.С.). 10. По дворах понавертало такі кучугури, що аж

страшно дивитися (П.М.). 11. Ні, троянди не треба ламати, бо затужить природа, як мати (В.Ш.). 12. Що минуло, те вже не вернеться (Л.У.).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яке складне речення називається складнопідрядним?
2. Які структурні особливості складнопідрядного речення?
3. У чому суть логіко-граматичної класифікації складнопідрядних речень Ф. Буслаєва?
4. Назвіть основні положення формально-граматичної та структурно семантичної класифікації складнопідрядних речень.
5. Якою із вищерозглянутих класифікацій користуються й донині синтаксисти?
6. Що є засобом поєднання предикативних частин в складнопідрядному реченні?
7. Які функції виконують сполучні елементи і які вони бувають?
8. У чому суть семантичних та асемантичних сполучників?
9. Які сполучники утворюють більшість: семантичні чи асемантичні?
10. Чим відрізняються сполучники від сполучних слів?
11. Назвіть критерії розрізнення таких сполучних елементів: ЩО, ЯК, КОЛИ.
12. Які слова з позиції синтаксису називаються вказівними?
13. В якій предикативній частини складнопідрядного речення можуть бути вказівні слова? Чим зумовлена така категорична умова місце розташування вказівних слів?
14. У суть поділу складнопідрядних речень на одночленні і двочленні структури? Хто з мовознавців започаткував таку диференціацію?
15. Які типи складнопідрядних речень відносять до одночленних структур?
16. Перерахуйте типи двочленних складнопідрядних структур.

17. Яка ще існує назва для позначення одночленності/двочленності складнопідрядних речень?

18. Схарактеризуйте СПР з підрядними обставинними способу дії.

19. Дайте характеристику СПР з підрядними обставинними міри і ступеня.

20. Які СПР мають підрядні обставинні місця?

21. Вкажіть на основні ознаки СПР з обставинними часу.

22. Охарактеризуйте СПР з обставинними умови.

23. Окресліть основні ознаки СПР з обставинними причини.

24. Сформулюйте характерні риси СПР з обставинними мети.

25. Які ознаки СПР з обставинними допустовими?

26. Дайте загальні характеристики СПР з підрядними супровідними.

Наведіть приклади таких речень.

27. Які СПР є СПР з підрядними наслідку?

28. У чому особливість складнопідрядних речень з підрядними порівняльними?

29. Чи можуть бути складнопідрядні речення синонімічними до простих з відокремленими членами речення?

30. На яке речення можна замінити СПР з підрядним означальним?

31. Які складнопідрядні речення можна пере трансформувати на прості, ускладнені відокремленою обставиною, вираженою дієприслівниковим зворотом?

32. Чи можливі ще варіанти проявів синонімії та взаємозаміни СПР з іншими синтаксичними конструкціями?

33. Наведіть приклади взаємозаміни підрядних порівняльних речень – порівняльних зворотів.

34. Проілюструйте синонімічні відношення підрядних з'ясувальних речень та прямої мови.

ВПРАВИ І ЗАВДАННЯ

Виконати повний синтаксичний розбір речень (за нижчеподаною схемою)

Схема аналізу складнопідрядного речення

1. Тип речення за кількістю предикативних одиниць (граматичні основи підкреслити, предикативні одиниці пронумерувати). 2. Вид за засобами поєднання компонентів. 3. Тип за місцем підрядної частини по відношенню до головної. 4. Тип за співвідношенням головної і підрядної частин 5. Різновид за семантико-синтаксичними відношеннями. 6. Пунктуація між частинами складносурядного речення. 7. Лінійна та графічна схеми речення. 8. Аналіз предикативних одиниць за схемою розбору простого речення.

1. Коли влягається перша хвиля радості, знову з тривогою починає думати про свого друга, пригадуючи риси дорогого обличчя, звички товариша, його строгий усміх і щирий, сердечний голос. 2. Так і просиділи, аж поки не піднялося високо в небі п`ятикутне сузір`я Візничого...3. Ще далеко від дороги він чує, як у лісовий гул вплітається інший, сердитий, буркїтливий. 4. Роками, очима, розумом охоплював цей шлях, бо на ньому він, Дмитро, буде порядкувати. 5. І дивно, що тепер, віддаляючись од села, від людської течії, він не почував себе самотнім. 6. Неначе чума пройшла широкими вулицями – ніде ні живої людини, ні худоби. 7. Смугляве обличчя було ясне й щасливе, як буває в пору безтурботної юності, коли світлі надії скрізь стелять добрі шляхи. 8. Нове почуття полонило його, давало ясність думкам, як сонце дає тепло багатій ниві. 9. На прогалинах так пахли голубі шапки чебрецю, що можна було вжитися до не притоми. 10. Те,що кілька років тому було ще віддаленим, тепер стало кривим і рідним. 11. Ось на невеликому, напнутому, як лук, місткові, о з`єднував обочину шляху з високим насипом, з`явилася струнка дівоча постать. 12. І він, обмерзаючи, напружений, як молодий роботящий мороз, з усієї сили мчить до села, що підіймає в золотисте повітря голубі вежі диму.(З тв. М. Стельмаха).

Визначити тип складнопідрядних речень.

1. Вона не належала до тих сильних, вольових жінок, що можуть круто повернути чийсь настрій, думки, волю, не належала до тих, які вільно порядкують у чийсь душі. 2. Переборював свої почуття, перепиняв як, перепиняють гаткою весінню воду, а вони прибували, тиснучи своєю вагою на неспокійне серце. 3. І шкода було чогось, що боляче обірвалось. 4. Хто зрадив свою душу раз, той зрадить і вдруге. 5. За хатами вставав неясний у туманній пороші місяць, який ще не міг народити жодної тіні. 6. Зранку розгулялась така лапата віхола, що кілька кроків нічого не було видно. 7. Зелено-прозоре до жовтавості мереживо листя, обсіяне місячним промінням, сходилося з чорним, неосвітленим, як надвечір`я з ніччю. 8. Страшна хмара, страшна здичавіла сила, що нависла над усім світом, пекельною труйкою труїла йому, Дмитрові, болюче тіло. 9. Як можуть дармоїди цілими тижнями нічого не робити – не міг зрозуміти. 10. Одного разу на світанку він почув, як заспівали молоді солов`ї. 11. Надходила та пора, коли строгі ключі і тривожні хмарини перелітної птиці від зорі і до зорі вмикаються, розколихують співучі небесні шляхи. 12. Ненадовго хватило б людини, коли б до неї вчепилося, не відходячи, безпросвітне горе. 13. Усе – і небо, і перемелене на труху в глибоких коліях дороги сіно, і вогкий гнилуватий повів ріки, і тривожний крик птиці, і невисока росиста отава – сповіщало, що літо вже здає ключі сумовитій осені. 14. Розмірений перестук млина нагадав Дмитрові щось таке близьке, від нього защеміло і скоріше забилося серце. 15. А у верховітті коливалися шуми, то зелені-зелені, обсипані сонцем, то срібні, наче кожний листок став дукатом, то попелясто-сизі, найбільш сумовиті – десь хмарити починало. 16. Безмірно багато може вміститися в людському серці, коли воно не охоплене байдужістю, пороками, дріб`язковістю. 17. Перед ним тепер так часто розкривалося привілля, що аж дух забивало від неповторної краси і сердечного трепету. 18. З острахом помічав, що загострені почуття дедалі гірше слухаються його, розмивають поставлені перепони і от-от хлюпнуть через вінця...19. Якось ясного надвечір`я, коли димчасто-зеленаві хвилі заходу погойдували уламки

золотих плотів, біля озерець пролунав постріл. 20. Обоє тихо розходяться понад озерами, що, наче соняшники в цвіту, пломеняються вечірніми барвами. 21. Падає лист на чорну, напівзгнилу стерню, на розвержений, перепрілий полукіпок, на розпухлі снопи, з-під яких півмісяцями проростає несіяне жито. 22. Чим ближче до обрію, тим густіше з-під землі горбатиться замшілий, побитий негодою камінь – то кругами, то плитами. 23. Аж легше дихнеться, коли око, замість застиглого мертвого каменю, побачить поле з піднятими, немов у зітханні, грудьми. 24. І всі ті спогади, прості і незначні, були незмірно дорогі і рідні обом жінкам, що по-різному, та однаково сильно любили ту ж саму людину. 25. І в його скупих, упертих словах була та сила, яка оживляла людей. 26. Парубки сказали, звідки вони. 27. Гафійка зразу ж затихла, не знаючи, чи їй треба зараз ображено насурмонитись, чи стати мовчазною і слухняною дівчиною. 28. Лісник довго вів їх вузькими покрученими стежками, що пахли вологою, червоною папороттю, решітчастими малюсками і підпрілою корою напівживого дерева. 29. Здалося, о то ліс хвилястою смугою врізався в поле і, вклоняючись другому лісові, прямував у далекі-далекі світи. 30. І якось на очах начав розсіюватись туман, неначе його підмивала невидима хвиля. 31. Все було так, як і думав він. 32. Останнім часом стільки довелося побачити, пережити, що сама дійсність почала здаватися жахливим сном. 33. Досі воно заповняло його мінливими хвилями, де перепліталися надія і тривога. 34. Надія збільшилась минулого року, коли Соломія, схопивши його за руку, повела до хати. 35. Почалася та напружена боротьба, коли треба було приглушити роз'ятрену рану, дати інший напрям почуттям, перемогти себе. 36. І все згадувалося з такою яскравістю, начебто в першому звучанні ставало перед очима. 37. Брудні хмари лахміттям затягнули небо, заховали місяць і своїм обвислим ганчір'ям хилилися долі, неначе хотіли привалити мовчазну землю. 38. Мовчазні, похмурі хлібороби, заплакані жінки так ішли на той майдан, наче земля мала заpastись під ногами. 39. Уранці, коли сонце променем постукало в шибки, він почув притишені голоси і шамотіння. 40. В`їхали на подвір'я, що заросло споришем. 41. Дужче забилося серце, коли попереду дрібними димчастими кучерями почав

повівати рідний шлях. 42. Коли довго не буду – розшукаєш мене. 43. Коли ж перекусити хочете – сідайте до гурту. 44. За останній час у жінки з`явилися густіші зморшки, але вони тільки підкреслювали її задуману красу, як пожовклі береги підкреслюють спокійне осіннє озеро. (за тв.М. Стельмаха).

Практичне заняття № 11

ТЕМА: СКЛАДНІ БЕЗСПОЛУЧНИКОВІ РЕЧЕННЯ

ПЛАН

1. Складні безсполучникові речення: сутність, історія вивчення. Проблема статусу складних безсполучникових речень.
2. Структурно-семантичні типи складних безсполучникових речень.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Бевзенко С. П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. К.: Вища шк., 2005. 270 с.
2. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. 7-ме вид., стер. К.: Вища шк., 2009. 430 с.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Граматика укр. мови. Синтаксис. К.: Либідь, 1993. 368 с.
2. Марун М. Є., Торчинський М. М. Синтаксис української мови. Умань, 1995. 126 с.
3. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. К.: В. шк., 1994. 670 с.
4. Удовиченко Г. М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові. К.: Наук. думка, 1968. С. 3–227.

5. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник., 2-ге видання, доповнене. К.: Видавничий центр „Академія”, 2010. 408 с.

ОЗНАКИ БЕЗСПОЛУЧНИКОВОГО РЕЧЕННЯ

Складне безсполучникове речення		
Формальні ознаки:	Семантичні ознаки:	Комунікативні ознаки:
<p>1) поліпредикативна одиниця, яка складається з двох і більше предикативних частин;</p> <p>2) будується за структурною схемою складного речення;</p> <p>3) предикативні частини поєднуються безсполучниковим зв'язком;</p> <p>4) при відкритій структурі – необмежена кількість ПО, що становлять незамкнений ряд;</p> <p>5) при закритій структурі – обмежена кількість ПО (дві), що становлять замкнений ряд;</p> <p>6) при нефіксованому порядку ПО – гнучка структура; при фіксованому порядку ПО – негнучка структура;</p> <p>7) предикативна частина складного безсполучникового речення будується за схемою простого речення.</p>	<p>1) кожна ПО виражає окрему пропозицію;</p> <p>2) недиференційовані семантико-синтаксичні відношення між пропозиціями ПО виражаються за допомогою інтонації, що передається на письмі відповідним розділовим знаком – комою, двокрапкою та тире, рідше – крапкою з комою.</p>	<p>1) функціонує в ролі окремої комунікативної одиниці;</p> <p>2) є структурним компонентом тексту;</p> <p>3) має своєрідне ремо-тематичне членування, що зумовлюється ситуацією мовлення та відповідним комунікативним завданням;</p> <p>4) виявляє синонімічні відношення із сполучниковими реченнями.</p>

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ СКЛАДНИХ
БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ РЕЧЕНЬ**

СБР З ОДНОТИПНИМИ ПРЕДИКАТИВНИМИ ЧАСТИНАМИ							
№ п/ п	Тип речення	Семантика	Поря- док частин	Струк- тура	Приклади	Схема	Розді- лові знаки
1.	СБР з єднальни- м зв'яз- ком	Мають значення пере- лічення, одно- часності або послідо- вності подій, між ними можна поставити єднальні сполуч- ники	ВІЛЬНИЙ	Відкрит а дво- і багатоко- мпонент- на	Шумлять жита, хвилюється пшениця, народжуєть- ся ранок вдалині.	[...], [...], [...].	кома, крапка з комою.

2.	СБР із зіставно- проти- ставним зв'язком	Вказують на зіставлен- ня, протистав- лення, порівняння предика- тивних частин, між ними можна підставити протистав- ні сполуч- ники	часто вільний	Здебіль шого закрита двокомп о-нентна	Людина гине – справа залишаєтьс я.	[...] – [...].	кома або тире
3.	СБР із поширю вально- приєдну- вальним зв'язком	Друга предика- тивна частина розширює, пояснює, доповнює зміст першої, причому в ній є прислівник и: там, туди , тоді, так; можна підставити різні сурядні сполуч- ники	непорушний	Переваж но двокомп о-нентна закрита	Дівчина притисла руку до грудей – там сполохано билось серце.	[...] – [...].	тире

СБР З РІЗНОТИПНИМИ ПРЕДИКАТИВНИМИ ЧАСТИНАМИ

1.	СБР із пояснювальними відношеннями	Друга частина пояснює, доповнює першу в цілому або ж якийсь член речення у першій частині, здебільшого можна поставити питання що?, сполучники що, а саме, тобто	непорушній	Двокомпонентна закрита	Мені здається: твої очі у душу світять з глибини.	[...] : [...].
2.	СБР із причинно-наслідковими відношеннями	Перша предикативна одиниця вказує на причину, а друга – на наслідок дії; здебільшого можна підставити сполучник так що	непорушній	Двокомпонентна закрита	Війнув осінній вітер – жовте листя з дерев полетіло.	[...] – [...].

3.	СБР із наслідко- во- причино- вим зв'язком	Перша предика- тивна одиниця вказує на наслідок, а друга – на причину дії, можна поставити сполуч- ники бо, тому що	непорушній	Двокомпо- нентна закрита	Не знаєш броду – не лізь у воду.	[...] – [...].	
4.	СБР із часови- ми відношен- нями	Одна з предика- тивних частин вказує на час дії, можна підставити сполучне слово і питання коли	непорушній	Двокомпо- нентна закрита	Гаї шумлять – я слухаю	[...] – [...].	

5.	СБР 3 умовним зв'язком	Перша предикативна частина вказує на умову, завдяки якій можлива дія, про яку говориться в другій частині; можна підставити сполучники якщо. Коли б, якби	переважно не порушений	Двокомпонентна замкнута	Боятися вовків – у ліс не ходити.	[...] – [...].
----	---------------------------	---	-------------------------------	-------------------------	-----------------------------------	----------------

6.	СБР із допустовими відношеннями	Перша частина виражає умову, всупереч якій відбувається те, про що повідомляється у другій частині; можна підставити сполучники хоч – але	переважно не порушений	Двокомпонентна закрита	<i>Поливали доріженьку – вона все куриться.</i>	[...] – [...].
----	---------------------------------	---	-------------------------------	------------------------	---	----------------

7.	СБР зі значення м міри і ступеню	Друга предикативна частина набирає відтінку міри і ступеню вияву ознаки і частково наслідку; можна сполучники що,аж	переважно неповторний	Двокомпонентна замкнута	Заміть така – нічого не видно.	[...] – [...].	
8.	СБР із цільовим значенням	Співвідносні зі складнопідрядними реченнями мети з постпозитивною підрядною частиною.	переважно неповторний	Двокомпонентна замкнута	<i>Сідай на віз – підвезу до хати.</i>	[...] – [...].	

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

I. З'ясувати семантико-синтаксичні відношення у безсполучникових реченнях із різнотипними частинами.

1. І знову усе по-новому вчувається й сниться мені: земля під ударами грому гойдає сади весняні. 2. До землі приляжеш – сон хороший сниться. 3. Шуміла радо яворина: їй снівся травень, зелен лист. 4. Війне вітрець – дзвінка пшениця летить, кидається уплав. 5. Стечуть роки – зима прийде незвана спинити рух думок, чуттів, сердець. 6. Без хустини я вибігла в двір – коси русі хай пахнуть дощами (М.С.). 7. Вернувся він – вже смеркало. 8. Обидві ухоркались – аж піт пройняв. 9. Чіпка чує: недалеко з-за жита хтось співає (П.М.). 10. Не жди сподіваної волі: вона заснула (Т.Ш.).

II. Встановити семантико-синтаксичні відношення у безсполучникових реченнях; накреслити схеми речень.

1. Проте згодом він знову підкрадається, вогнем наливає тіло, стискає серце; тяжко віддаляється, небесна ріка, плямами розтікається, тільки шум, невловимий, тривожний, все плеще і плеще, неначе невсипущий колос... 2. Над самим обрієм заколивався тривожний спалах: далека блискавиця не прорвалася крізь хмари, тільки вихопила їх із пільми, освітила покручені лінії крайців. 3. Дивлюсь: на подвір'ї дід гичку сікачем січе. 4. Розкішними червоними гніздами одцвітає заяча капуста, жаринами горить у безлистих кущах рясний свербиус; білий ніздрюватий деревій пахне густо і владно, забиваючи сумовиті повіви прив'ялих трав і квітів. 5. Полетів і довго підвестися не міг – звихнулася ступня. 6. Цьому довіришся – не покаєшся. 7. У темряві просвічується його сивина, надією горять непостарілі очі. 8. І не було на серці ні болю, ні тривоги, тільки усе ставало на диво легким і дзвінким. 9. А в цю основу іще впліталися тихо і тривожно думки про родину; перед очима поставали рідні обриси і зникали... 10. Та його слова не можуть заспокоїти дружину – наче причинна стала. (За тв М. Стельмаха).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яке складне речення називається складним безсполучниковим?
2. Які засоби поєднання предикативних частин у складному безсполучниковому реченні є допоміжними?
3. Які основні ознаки складного безсполучникового речення?
4. Чому донині в мовознавстві залишається остаточно невизначеним статус безсполучникових речень?
5. Який внесок здійснив О. Пешковський у питаннях вивчення складних безсполучникових речень?
6. Чим з огляду на історію розвитку вчення про складні безсполучникові речення була позначена середина минулого століття?
7. Хто з українців визнає існування складних безсполучникових речень як самостійних синтаксичних одиниць?
8. У чому полягає суть поділу складних безсполучникових речень, запропонованого К. Шульжуком, щодо наявності предикативних компонентів?
9. На які типи поділяються безсполучникові речення з огляду на смислові відношення між складовими частинами?
10. Чи можна перетрансформувати складні безсполучникові речення у сполучникові?
11. Які складні безсполучникові речення співвідносні зі складнопідрядними?
12. Чи існують складні безсполучникові конструкції, які неможливо перетворити на сполучникові? Які мають бути смислові відношення між предикативними частинами безсполучникового речення, щоб така трансформація не відбулась?
13. Чим здебільшого зумовлені смислові відношення між частинами безсполучникового речення? На що впливають ці семантичні відношення?
14. Які структурно-семантичні типи складних безсполучникових речень було запропоновано М. Плющ?

15. Безсполучникові речення з яким типом синтаксичного зв'язку є реченнями з однотипними частинами?

16. Схарактеризуйте СБР з єднальним зв'язком.

17. Окресліть основні ознаки СБР із зіставно-протиставним зв'язком.

18. Яке призначення другої предикативної частини у складному безсполучниковому реченні із поширювально-приєднувальним зв'язком?

19. Які семантичні відношення можуть встановитись між предикативними частинами складного безсполучникового речення з різнотипними частинами?

20. Наведіть приклад безсполучникового речення із пояснювальними відношеннями між його частинами.

21. Як побудовано безсполучникове речення із причиново-наслідковими відношеннями? Які розділові знаки вживаються переважно в таких реченнях?

22. Чи існують безсполучникові речення із наслідково-причиновими відношеннями? Які розділові знаки характерні для таких речень?

23. На що вказує перша частина безсполучникового речення з умовним зв'язком?

24. Чи є складне безсполучникове речення з часовими відношеннями двокомпонентною закритою структурою? Наведіть приклад такого речення.

25. Які сполучники можна підставити на початку кожної предикативної частини складного безсполучникового речення з допустовими відношеннями? Проілюструйте прикладом свою відповідь.

26. Безсполучникові речення з якими семантичними відношеннями між частинами трапляються найрідше?

27. Схарактеризуйте складні безсполучникові речення з цільовим значенням.

28. Чому складні безсполучникові речення зі значенням міри і ступеня є двокомпонентними закритими структурами переважно з непорушним порядком частин? Наведіть приклади таких речень.

ВПРАВИ І ЗАВДАННЯ

Встановити типи семантико-синтаксичних відношень між частинами складного безсполучникового речення. Дати загальну характеристику таким конструкціям (закриті/відкриті, двокомпонентні/багатокомпонентні, з однотипними/різнотипними частинами, непорушний/вільний порядок предикативних одиниць).

1. Уся клуня пахне свіжим лісовим сіном; крізь прогнилий стріп видно шматочок неба, неначе щойно вимитого весняною водою. 2. В Григорія уже притупився жаль до стоптаної ниви, до стогону недостиглого колосу – більші турботи хвилювали його. 3. Бачу: подобрішав чоловік. 4. На світлих нивах зрідка морщилися плямисті тіні, островами відпливали у далечінь і зливалися з островами лісів. 5. Сонце, шукаючи броду, сторожко зупинилося посеред ріки; на моторному човнику зі сміхом пропливли дівчата у вінках, в бездонному плесі вінками закружляли хмари. 6. Над самим обрієм заколивався тривожний спалах: далека блискавиця не прорвалася крізь хмари, тільки вихопила їх із пільми, освітила покручені лінії окрайців. 7. В далину бігли поля, кружляючи, вони випромінювали трепетні струни прозоро-синього повітря. 8. І от її вже нема: біля свого приданого й знайшла вона смерть. 9. Одірвав подобрілі очі від аркуша і побачив: за ним, покинувши роботу, уважними поглядами стежили дружина та мати. 11. Думка така була: ліс путящий, здоровенний, з трьох боків болотами і низиною оточений. 12. Восковим ніжним оксамитом уже підбито знизу липовий лист; пожовтіли на ньому гострі зубчики, почорніли в суцвітті дрібні горішки насіння. 13. Завуркотів дикий голуб, на дубі заскреготала сойка, і знову шуми: то стихають, як пісня, то розростаються, немов повінь. 14. Одну за одною перечитував книги, і влягалися вони в пам'яті міцно; збільшувалася сила, значимість свого життя. 15. Над кручею стоять дві чорні постаті: одна рівна, з перекошеним обличчям, друга все крутить рукою біля щоки. 16. Надворі в непроглядній темряві сіявся їдкий осінній дощ: під ногами попискувала розкисла луговина. 17. Утома аж перехитувала його, опускала набряклі і посинілі повіки, тільки різко окреслені складки біля рота говорили про шалену

впертість та біль. 18. І дивно: уже побачивши сотні смертей, звикши стрічатися щоденно з тою невідомою, нерозгаданою силою, бачити примруженим гострим зором останнє світло і тіні життя на дорогах і на ненависних обличчях, Дмитро не міг уявити втрати своїх рідних. 19. І раптом завмирають, один по одному зникають, неначе входять у землю, болотні вогні, оті синюваті білі, одцвітають червоні рухливі разки, тільки чути, як, стогнучи борсається темрява. (За тв. М. Стельмаха).

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ IV

СКЛАДНЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

Практичне заняття № 12-13

ТЕМА: СКЛАДНІ СИНТАКСИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ

ПЛАН

1. Складні синтаксичні конструкції: сутність, типологія, історія вивчення
2. Складнопідрядні речення з кількома підрядними.
3. Складні речення із сурядністю і підрядністю.
4. Складні речення із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком.
5. Період.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Бевзенко С. П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. К.: Вища шк., 2005. 270 с.
2. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. 7-ме вид., стер. К.: Вища шк., 2009. 430 с.

Допоміжна:

1. Вихованець І. Р. Граматика укр. мови. Синтаксис. К.: Либідь, 1993. 368 с.
2. Марун М. Є., Торчинський М. М. Синтаксис української мови. Умань, 1995. 126 с.

3. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. К.: В. шк., 1994. 670 с.
4. Удовиченко Г. М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові. К.: Наук. думка, 1968. С. 3–227.
5. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник., 2-ге видання, доповнене. К.: Видавничий центр „Академія”, 2010. 408 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

I. Скласти речення за запропонованими схемами. Визначити різновид підрядності і типи підрядних речень.

1. [...], (які ...), (що ...).
2. (Де ...), [...], (як ...).
3. (Хоча ...), [...], (тому що ...).
4. [...], (де ...), (що ...), (з ким ...).
5. (Якби ...), [...], (мов ...), (мов ...).
6. (Хто ...), [той...], (як ...) і (кому ...).
7. (Коли ...), [...], (дарма що ...).
8. [..., (які ...), (які ...), ...].
9. [..., (що ...), ...], (хто ...).
10. (Щоб ...), (щоб ...), [...], (які ...).

II. Охарактеризувати багатокomпонентні речення із супідрядністю; розмежувати однорідну, неоднорідну та послідовну супідрядність. Накреслити схеми речень.

1. І хоч золота рибка не заговорила до нього, але, певне, мала якісь чари, бо потім Давидові рибалилося на всякій воді. 2. Коли доводиться йти левадою, парубок часто підходить до тополь, що зверху до низу обросли вінками гнучкого гілля, і не раз згадує, як тут у крихітному нутрі, між корінням, він

кошиком впіймав свою першу золоту рибку (М.С.). 3. Коли згряя залетить далеко і в тумані стане тихо, я зупиняюся і слухаю, що робиться попереду (Г.Т.). 4. А чути треба, як співають люди в горі, як співають люди в муках, як здійсмаються до неба душі змучені та хворі в довгих, вистражданих звуках (Г.Ч.). 5. Коли пісні мого краю плывуть у рідних голосах, мені здається, що збираю цілющі трави я в лугах. 6. І скрізь, де генія сіяє слава, де світ новий підвівся із руїн, Франкові нашому – земний уклін! (М.Р.). 7. Я світ увесь сприймаю оком, бо лінію і цвіт люблю, бо рала промінні глибоко урізались в мою ріллю (Д.-Х.). 8. У вічності, де світла струм тече, повільно крутяться колеса часу, що на верстаті золотому тче свій килим різнобарвний (Ю.К.). 9. Мова народу – краший, що ніколи не в'яне й вічно знову розпускається, цвіт усього духовного життя, яке починається за межами історії (К.У.). 10. Я люблю їхати на поле тоді, як ниви зеленіють та хвилюються зеленими хвилями, коли ниви поцяцьковані синіми волошками та червоними маківками (Н.-Л.).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яка синтаксична конструкція називається складною синтаксичною конструкцією?
2. Які типи складних синтаксичних конструкцій виділяють?
3. Наведіть приклад складносурядного ускладненого речення.
4. Чи є складнопідрядне речення з кількома підрядними складною синтаксичною конструкцією? Якщо так, чому?
5. Наведіть приклад складного безсполучникового ускладненого речення.
6. Доведіть, що складне речення із сурядністю і підрядністю є складною синтаксичною конструкцією.
7. Продемонструйте прикладом складну синтаксичну конструкцію із сполучниковим та безсполучниковим зв'язком.
8. Хто з українців досліджував складні синтаксичні конструкції?
9. Назвіть прізвища мовознавців, які запропонували власну класифікацію складних синтаксичних конструкцій.

10. Що таке супідрядність?

11. Які типи супідрядності вам відомі?

12. Дайте визначення однорідної супідрядності.

13. Який тип підрядності є неоднорідною супідрядністю?

14. На які типи поділяється неоднорідна супідрядність?

15. Який тип підрядності називається неоднорідною одночленною?

Наведіть приклад такого речення.

16. Яка супідрядність є неоднорідною різночленною? Проілюструйте приклад.

17. Що називається неоднорідною паралельною супідрядністю?

18. Яка супідрядність називається неоднорідною супідрядністю змішаного типу?

19. Який тип підрядності називається послідовною підрядністю? Наведіть приклад такого речення.

20. Яка синтаксична конструкція є комбінованою підрядністю?

21. Яке речення є складним із сурядністю і підрядністю?

22. Скільки типів таких синтаксичних конструкцій виділяють? Назвіть їх

23. Наведіть приклад складного ускладненого сурядно-підрядного речення в якому просте речення поєднується сурядним зв'язком із складнопідрядним реченням.

24. Проілюструйте складне ускладнене сурядно-підрядне речення, в якому СПР поєднуються між собою сурядним зв'язком.

25. Складне ускладнене підрядно-сурядне речення, в якому одне підрядне речення приєднується до двох або більше головних, з'єднаних між собою сурядним зв'язком. Наведіть приклад такої складної синтаксичної конструкції.

26. Складне речення із сурядністю і підрядністю змішаного типу, в яких комбінуються різні типи сурядного і підрядного зв'язку. Наведіть приклад.

27. Чи відносять до складних синтаксичних конструкцій період?

28. Що називається періодом?

29. Які розділові знаки найхарактерніші при періодах?

30. Які складні синтаксичні конструкції складним реченням із сполучниковим та безсполучниковим зв'язком?

31. Скільки типів таких речень виділяють? Перерахуйте їх.

ВПРАВИ І ЗАВДАННЯ

Визначити види зв'язку між простими компонентами складних речень.

Назвати різновиди запропонованих речень із сурядністю і підрядністю.

1. Він так уявляв усі місця на горі, де можна було б заховатися чоловікові, наче вони були перед ним. 2. Скільки треба сказати одне одному, а слова знаходились якісь дрібні, не ті, лише дотики рук, уст промовляли більше, міцніше. 3. Тривожно шумить Великий шлях, міцно пахне теплий липовий цвіт, купаючи Дмитра в своїх хвилях, як і в давнину, коли його ще немовлям носила мати на поле у жнива. 4. Не та мудра печаль, з якою відходять у небуття старі люди, що наробилися за вік діла, дочекалися дітей і внуків і вже не раз чули в своїх стужавілих жилах земляний холод; не та романтична печаль молодих років, що ї розцвісти не встигли – і теплою кров'ю, і теплим вишневим цвітом обсіяли грозову землю. 5. Раптом легкий тупіт уплівся в розгойдані шуми, тінь черкнула його обличчя, і він почув чи то оклик, чи то схлип. 6. І її блакитні очі, наповненні сльозами, її ніжне з пушком чоло постаршали, потвердішали: це вже було обличчя не дитини, а дорослої дівчини, яку вразило тяжке горе. 7. І хлопець гостро подивився на батька: чи не пробилася десь ласкавою насмішкою, примруженим усміхом якась рисочка на його чолі, бо ж батько нерідко зверхньо підтакував йому. 8. І для чого б йому, Дмитрові, було життя, для чого б йому була не меркнуча краса рідної землі і неба, коли б він хоч на хвилинку забув, що його дороги, живі і болючі, лежать тут, на тривожнім привіллі, що він є часткою своєї Вітчизни! 9. Все знову розходитьсь, неначе вітер на привіллі, і щось нове впливає – тільки напружити пам'ять і вловити його. 10. І знову розгойдалася перед ним просвітлена ріка, а потім розлилася вона безмежним морем; росистий житній та пшеничний колос перехитувався з

ниви до нього, шукаючи рук його, і невловимо добре було їхати своїми рідними полями, де кожен пагорбок, де кожна долина поріднена якоюсь гадкою чи то дитинства, чи то юності, чи вже середніх років, коли на скронях починають сріблитися перші ниточки. 11. І ні разу Дмитрові не подумалось про недалеке майбутнє, що тепер підійшло в притул до нього, ні разу не подумалось про той лихий дикий корінь, що викинув свою ядучу ворсину в несходимий яр, ні разу не подумалось що цим пострілом обривалось його мирне хліборобське життя. 12. Він уже готувався до смерті й бажав скоріше на самоті пірнути в минулі дні, де була і в нього радість, де шуміли дерева, зеленіли пасовиська, пролітали птиці й світило сонце. 13. Він уже готувався до смерті й бажав скоріше на самоті пірнути в минулі дні, де була і в нього радість, де шуміли дерева, зеленіли пасовиська, пролітали птиці й світило сонце. 14. Луги, як червінцями, горіли сліпучим квітом латаття, зрідка похитувався червоними гордовитими головками коров'як і мерехтів іскорками зелений квасок. 15. Те, що вони побачили, перевершило найгірші сподівання: стайня була наглухо замкнена зсередини, а підпилі конюхи, що тільки тепер прийшли до пам'яті, десь загубили ключі і ні самі не могли вибратися, ні випустити коней. 16. Значущість пережитого тісніше єднала їх, і якимось в усьому: і в розмовах, і в руках, і в хвилюванні – відчувалось, що сьогоднішня ніч вирізнила їх чимось, як вирізняється бистринь на воді. 17. В самоті людина росте не помітно, мов дерево, і часто однобічно, а на людях цей радісний зліт бурхливіше підіймає твій розум і чуття, наливає силою і могутньою певністю, якої не буває в тих, навіть здібних, обдарованих людей, що стороняться широкої людської течії; тому часто в їхньому житті знаходить місце душевна невпевненість, а то й порожнеча. 18. Проходили роки, складні і нелегкі, коли густо стояло зло навколо нашої землі, коли й нас не минули великі трагедії і коли зерно цінилося на вагу золота; минали літа великих зростань і тяжких помилок, вони міняли світ і людей, але вони не змінили Гната. 19. В густому досвіті, коли все так принадно, виразно окреслюється і збільшується, здавалося – не сніг, а легкокрилі зграї птиць зліталися на синьо-димчасті розлогі крони дерев.

20. Сідай, стара, і разом подумаємо: одна голова добре, а дві – ще гірше.
21. І коли зрозумів це – здивувався: раніш його ніколи так не тягло до людей.
22. А потім, коли зрозумів, що помилився, легко стало на душі: є ж такі хороші люди на світі. 23. Та незабутня ніч, розводячи завісу років, випливала з давнини, мов ріка з туману, подзвонювала молодим місяцем, який так щедро розсівав зірки, що їм уже замало ставало місця на небі, - тому й падали на землю, на дальні дороги і темні полукіпки озимини. 24. І дівчина мало не всміхнулась: коли назвав її лікар на імення – значить, гроза пройшла. 25. Спускався негустий, блакитний вечір, і навіть крізь вікна було видно, як пухнасті сніги одсвічувались рожевими і малиновими бризками зорі. 26. Оце щоденне, буденне життя, затінене, сповнене всякими турботами, більшими і дріб'язковими, тепер повинню заливала нова хвиля прозорої і дужої любові; ті трепетні чуття і думи, що з роками, віддаляючись від порога молодості, все рідше приходять до нас, оповили його, як оповиває чисте надвечірнє світло розквітлий сад. 27. Так і з людьми: вони нам більше подобаються на віддалі, коли менше заважають. 28. Страшним криком обізвалася рухлива пелена, і щось таке знайоме було в тому крикові, о мимоволі болісно забила думка: хто це?
29. М'який передзвін наближався, і не можна було зрозуміти, чи він налітає з хуртовини, чи просочується з самої землі, розтікається під снігами. 30. В листопаді, коли вечорами і ранками волохатиться від паморозі озимина, у вирій відлітають останні птахи, а вовчі виводки покидають запоганені батьківські лігва. 31. Її тихий голос, мов срібні краплі дощу, втамували потріскану темінь його душі, з її уст злітали ніжні слова і повертали його до тих місячних вечорів, коли він з самовпевненою зверхністю дивився на дівочу красу, надіючись ошчасливити її своїми статками. 32. Навколо рівно поблискував сніг, він був іще таким молодим, що навіть одсвіт зірок не тремтів на ньому. 33. Низько і глухо стугоніли обмерзлі дерева, тоскно петляла і кружляла темно-сива метелиця, як петлями і кружляли тепер думки в його наболілому мозку. 34. За ці дні довелося стільки переболіти, передумати, що вже більше не витримувала голова, і все тіло просило, аж кричало: роботи, діяльності. 35. І здалося Дмитрові осінне

поле: над дорогами поранковим туманом колишуться червоні проса, розбризканими самоцвітами переливається озимина, а прозора далечінь, здається, срібно подзвонює льодком, сумовито озивається журавлиними сурмами. 36. На тополі каркнув ворон, і Дмитро тільки тепер побачив, що на гілках, неначе головешки, неспокійно перехитувалось вороння, обчищаючи дзьобами попелясті коміри-нагруддя. 37. Стали заспокоювати, втішати її, але вона ще більше голосила, і довго ніхто не міг розібрати, яке лихо впало на її голову. 38. Тим-то і сивина повила нитками павутиння його буйний чорний чуб, тим-то й зморили різко окреслили худорляве червоне обличчя, і сухі м'язи висікались під шкірою. 39. І хоч як його били, фанатично вірив, що середини не відбили, що скоро він одужає. 40. У місячнім сяйві бліде, аж жовте, обличчя Тура з різко окресленими тінями ставало натхненним і таким вольовим, що Дмитро довго придивлявся до нього, бажаючи збагнути частину того світу, що містився в душі командира. 41. Може, тому що, де б він не був, рідна дорога незмінно жила з ним в уяві, помислах; з нею був зв'язаний його життєвий шлях, минуле й майбутнє; вона мала своє місце, значиме і важливе в його серці. 42. Після першого вдалого нападу Дмитро повеселішав; прокинулось почуття значимості свого життя, чуття, близьке до того, о пережив незабутнього вечора, коли його пораненого везли на пасіку. 43. Уже небо підпливало кров'ю, уже, прокидаючись, неначе море, глухо стугоніли ліси, коли він легко, по-лісовому, поспішав до Городища. 44. Уже, вперше в житті, він узнав, як тріскається шкіра на плечах під нагаєм і як самі зриваються сльози з очей від безсилої злоби і сорому. 45. Скам'янів Андрій поміж двома дубами, не ворухнеться, тільки серце пташиною: тук-тук, тук-тук, наче на волю проситься, та в очах защеміло, і повіки затремтіли дрібно й часто. 46. Неначе на яву побачив хлопець свого батька, такого мовчазного і такого доброго до нього; згадав, як він у грозу переносив його через річку і як славно було лежати на батькових руках, коли небо колосось на шматки і синюватим сяйвом різало, било у вічі і гасло. 47. Раптом солодкий перестук прочується по всьому тілі, і хлопець, посміхаючись, підводиться на лікті, бачачи і сизі вікна, і заклопотану матір, що

стоїть коло столу, і свою бабуню, що пораяється біля печі. 48. Іще в пам'яті Созінова пропливають холодні клаптики недобрих переживань, а серце починає зогріватися тією надією, тим передвісником радості, коли уже щось зроблено і чується сила – зробити ще більше, значніше. 49. Вірилось, о десь у світі є його єдина дівчина, для якої і він буде єдиним; вірилось у ту любов, коли одне про одного не може навіть в думці помислити поганого. 50. Місячної ядерної ночі, коли так сумовито у лісі коливаються тіні і кожний подих прорідженого дерева чути за версту, вони підійшли до якого лісництва. 51. Сповнений прочитаним, часто відривався від столу, широкими кроками ходив по кімнаті або виходив у двір, у ліс, де поралась по господарству роботяща і проворна Соломія з неквапною Оленою Михайлівною, що мовчки, без жодного слова тужила за своїми синами. 52. Усе в ній, здавалось йому, було завершеним і чистим: і той оксамитовий погляд довгастих очей, і отой усміх, що влягався в округлі ямки кінчиків уст, і легка сторожка хода з характерним натиском на носки, що наближались один до одного, і співуча мелодійна мова, що окреслювала сліпучі зуби з жолобком посередині і тісніше стуляла до перенісся рівні, невеликі брови. 53. І нелегко було, коли помічав, що дівчина сторонилаь його. 54. І так відтіняють чи шматок левади з чашами осокорів, чи пожовтілу вулицю, чи самотню хату, що серце стиснеться і пам'ять довше триматиме той обрис, ніж якийсь малюнок бурхливої весни або обважнілого літа. 55. А кручі стрімкі і високі, самі хмари чіпляються за них; може, то вони, а може, вітер перехитує обвислий сухий кущ терену, і він гуде, як басова струна 56. І тільки тепер збагнув, яке дороге йому те привілля, що раніше здавалося звичним, простим. 57. Та Григорій мало прислухався тепер до його мови: нетерпляче біла в голову кров, ширше роздувались ніздрі, чуючи дорожній пил знайомих шляхів. 58. Чорна борода, товсті вуса, що двома корінцями вросли в бороду, постаріле обличчя – все було дивним і чудним. 59. Хоч та болюча радість просочувалась, як вода крізь ніздрюватий лід, коли вітер сколихнеться над рікою, хоч ще важче стискалося серце, все ж у її житті блиснули просвітки надії. 60. І тільки тепер збагнув, яке дороге йому те привілля, що раніше здавалось звичним, простим.

61. Не виходила з голови розмова з Катериною, і менш боліла душа, коли бачив перед собою затуманені любов'ю карі очі Софії, її строге і водночас ніжне обличчя і усміх, то лукавий, задиристий, то чистий, довірливий, мов у дитини.

62. Чорна борода, товсті вуса, що двома корінцями вросли в бороду, постаріле обличчя – все було дивним і чудним 63. І довго Докія розповідала про свого сина, яким він у дитинстві був, як почав сам, без батька, господарювати, як у чотирнадцять років пішов косити. 64. І тільки тепер, зіткнувшись віч-на віч з найсуворішими випробуваннями, з життям неприкрашеним, жорстким, невблаганним, зрозумів він, як тяжко бути керівником, відповідати за долю людей, що довірили йому своє єдине і неповторне життя. 65. Ніколи в житті не доводилося стільки працювати, як тепер, ніколи не приділяв скільки уваги книжкам, подіям, побутові, окремим епізодам, бо з деякого часу почала гризти тривога: відчував, що тінь його слави катастрофічно блідне і вкорочується. 66. Навіть слова не хочеться промовити, та треба, хоч як нелегко на душі.

67. Соломія нагнулась, щоб підняти з землі жовту, як віск, кислицю; підводячись, раптом радісно стримала вигук притишеним «Ох!» і міцно притулилась до плеча командира. 68. Те, що здавалось темним, відштовхувало своєї невідомістю, тепер ставало простим, ближчим і зрозумілим. 69. Лише коло лісу ворухаться тіні; там сильніше горять-палахають сніги, бо перемішується темінь і сяйво, іскристе, живе. 70. Бо розумів, що сила успіху не тільки в тому, що він окриляє, утішає зробленим, але і в тому, що перекидає, закономірно і міцно, мости в прийдешнє. 71. І коли ці живі мости між двома берегами – минулим і майбутнім, сьогодні і завтра сходяться, тим ширше і розум, і серце, і руки відчують, збагнуть і знайдуть своє місце в неповторному сплетінні подій.

72. І лише в партизанському лісі молодшали їхні обличчя, вирівнювалися плечі і хода ставала пружною, легкою. 73. Надворі вже відкружляв своє лапатий сніг; на чистому полотні неба колючими остистими колосками пшениці загойдалися зорі; місяць тільки-тільки заворушив тінями – у лісі зразу стало якось тісніше; з-під вогкого снігу пробивалися приємні гіркуваті пахощі влечаного листу; на узліссях під парашутами дерев стояли невтомні дозорці. 74. Не вперше

зустрічала на собі цей допитливий погляд; він бентежив і зігривав її; острах і теплу хвилю вчувала в ньому, неначе влітку перед глибокою рікою, в яку і радісно, і боязко кинутись. 75. Чогось, що безслідно відходило од неї, було жаль, і радісно і лячно було перед новим, що нестримно напливало на неї. 76. Іноді старався викинути з серця дівчину, і це на деякий час вдавалося, та досить було побачити її ласкаву усмішку, почути милий голос, як те, що туго зтягалось, вкривалось крихким льодком, починало виходити з берегів, а потім знову, смокчучи серце, влягалось тяжко і насторожено. 77. Їх постаті так затиснули вогонь, що здавалось – він пробивався з велетенського зубчастого свічника. 78. У повітрі кружляли такі дрібні сніжинки, що здавалось – то був пилок. 79. Перед очима чоловіка пропливло, теперішнє життя рідної дочки, впліталось в його життя і знову розходилося, як сумовиті голоси невірницької пісні, що сповила уже всю невеселу хату, тремтіла біля шибок, просячись на засніжений простір. 80. На свіжий пагорбок поклали вінок з хвої, і він незабаром почав зацвітати дрібним білим квітом – пустився навскісний тихий сніг. (За тв. М. Стельмаха).

Дати загальну характеристику складним реченням. Накреслити схеми.

1. Не встигли дужі ноги знаходитися, натомитися по зелених дорогах, не надивилися ясні очі на сонце, не намиливалися серця життям, а вже нелегка земля заколисала своїх оборонців міцним, непробудним сном. 2. Йому так хотілося розвіяти свій сердечний біль, забути горе, що дальня дорога здавалася рятівним колом, яке поверне рівновагу, внесе спокій в думки і почуття. 3. Він з жахом помічав, що йому дедалі важче і важче стає в товаристві Тура, що він не він не може без болю чути його радісного голосу, а коли заходила розмова про Соломію – ледве стримував свої страждання. 4. Відчув неприємну вогкість усередині чобота і побачив, що сніг почервонів, увігнувся і став осідати, немовби хто в нього втиснув денце з червоно лозу. 5. І, летючи за ворогом, відчував таку радісну хвилю, ніби було зроблено щось надзвичайне, про що

тільки мріялось в найкращі години життя. 6. І Дмитро з подивом помітив: очі в Михайла сяяли таким сяйвом, що в ньому розтоплювалось чуття болю. 7. Несказанною блакиттю грала в зелених берегах вода; дурманячи голову, міцно пахла кінська м'ята, татарське зілля, а над болотом тужили чорні білогруді лугові чайки. 8. Та втому й сила людини, що надія живить її і в найтяжчі хвилини, як братня кров – згасаюче життя. 9. Сонце ще не зійшло, але схід уже горів, мерехтів; мінився дорогим шиттям; дубовим листом золотилися крайці хмар, і на притихлій воді, що зараз нагадувала велетенський щільник, кожна сота грала то червоною барвою, то синьої чи голубою в стінках правильного шестикутника. 10. Зрідка на луги падав просвіток, і тоді здавалось, що латаття і незабудки палали в хисткому жовто-голубому вогні. 11. І, вдивляючись в щасливі обличчя людей, в оті захоплені оченята дітвори, що покривала тини, тримаючись руками за стовпчики чи квітучі гілки дерев, він відчував, що спокійна радість оповиває все його тіло, як цвіт оповиває село. 12. Заходило сонце, тихо осипалися вишні, червоніла і темніла ріка, залишилися береги, і човник на хвилях перегойдувався, летів, мов чорний нирок. 13. По зелено-жовтих лугах поважно дибали черногузи, біля заводі керкнула чапля, а потім загув водяний бугай. 14. Здавалося, що з роками повинні були стихитися почуття, мала б зменшитись гострота болю і радощів, а переживання – поступитися перед розсудливим розумом, мали б потьмаритися картини минулого, особливо у такого стриманого чоловіка, як Дмитро. 15. Іноді й самому здавалось: він стільки пережив, стільки побачив лихого і страшного, що душа його більше не зможе вмістити в собі тих дивних хвиль, які сповивають очі, серце і розум новим багатством і красою. 16. Досить було короткого відпочинку, досить було зіткнутися з наболілими людськими печалями чи скупими-скупими радощами, щоб знову почути, що все людське тривожить і радує. 17. Трохи здовжене обличчя було блідим, і тому ще чіткіше окреслювався різкий розмах крилатих брів, з-під яких допитливо і смішливо дивилися сірі розумні очі. 18. Рожеві квіти підіймалися з ряботиння тернин, і луги сповнилися тими ніжними і п'янкими пахощами, не рознесеними вітром,

що бувають тільки у не обвіяних складках долини. 19. Вечірні барви тихо облягали село; над Великим шляхом стрепенулась зоря, і десь далеко-далеко запечалилась пісня. 20. І світ був такий урочистий, дорогий, що варто було за нього боротися, варто йти в нові бої, щоб знову кувати щастя на землі, бачити голубу і зелену весну, почути пісню солов'їну, і віковичний шум широкої дороги, і велику радість вільної землі. 21. І тепер, коли прийшла пора, він знову привілля, яке сходив своїми ногами, усе небо, що перегойдувалось над ним. 22. Великі очі зверху і знизу підвела темінь, і така в них ниюча туга, що аж дивитись страшно. 23. Лунко відщеплювались тріски, глухіше – кора; тріщали, шуміли і зітхали перебиті гілки. 24. Важка, мов камінь, темрява налягає на нього, і він чує, як всередині струною натягується жорсткий, невблаганний біль. 25. Уже небо стало темно-синім, а ліс – чорним, неначе наливався смолою. 26. Не прийме вас, мізерних покручів, земля, і ніхто вас не згадає на зеленому полі, де будуть, очищені од крові, протікати ріки і сонце огриватиме ясні людські очі, не лукаві і не злі. 27. З Великого шляху прямує додому її Тимофій, високий, ставний, над лобом повис важний русий чуб, степовим спокоєм віє від нього, тільки глибокі очі якісь сумовиті, наче прожили значно більше, ніж усе гнучке і міцне тіло. 28. І горе тому, хто стрінеться на його дорозі, - лише одним поглядом може навіяти жах. 29. І не чув, як м'якшали в нього складки біля рота, м'якшало все тіло, як він увесь поринав у своє горе, і воно тепер без перешкод непомітно старило його обличчя, влітало суху сивину, і то не русий чуб, а в колосся покурчавлених брів. (За тв. М. Стельмаха).

ПІДСУМКОВИЙ ТЕСТОВИЙ КОНТРОЛЬ

1. Який тип синтаксичних відношень встановлюється у словосполученнях *тремтячи від щастя, підійти до будинку, спинився біля порога*: а) об'єктні; б) об'єктно-обставинні; в) атрибутивно-об'єктні.

2. Який тип синтаксичного зв'язку у таких словосполученнях – у *трьох кишенях, на цьому місці, з усіма фактами*: а) узгодження; б) керування; в) прилягання.

3. У реченні *До двадцяти студентів не з'явилися на пару через хворобу* підмет називається: а) синтаксично неподільним із кількісним значенням; б) семантично неподільним із значенням приблизності; в) синтаксично неподільним із значенням вибірковості; г) складеним фразеологічним; д) соціативним.

4. Простий підмет може виражатися: а) всіма іменними частинами мови; б) лише іменником і займенником; в) інфінітивом; г) іменниками, субстантивованими частинами мови, інфінітивом, іншими словами у значенні іменника.

5. Яке із запропонованих сполук є підметом з кількісним значенням: а) двоє з них, середина тижня; б) більшість пари, дехто з дітей; в) було троє дітей, понад десять років збігло.

6. Знайти варіант із семантично неподільними підметами: а) хтось невідомий, початок зими; б) клапті спогадів, восьмий за списком; в) брати із сестрою, Ніна Миколаївна.

7. Вказати речення, в якому неправильно визначено підмет: а) Один із них був студентом-заочником; б) Третій за списком відпросився; в) Половина року промайнула надзвичайно швидко.

8. Вказати речення, в якому підмет є семантично неподільним: а) Бити байдики – найкраще дозвілля на вихідних; б) Ніхто із запрошених не прийшов вчасно; в) Кожен з випускників мріє вступити до університету.

9. Визначити речення, в якому підмет виражено інфінітивом: а) Перемагати – значить працювати; б) Основне завдання кожного студента – вчитися.

10. У якому реченні неправильно виділено підмет: а) Мати з сестрою приїхала вночі; б) Діти з батьками прибули вчасно.

11. У якому реченні правильно виділено підмет: а) Початок дня ховається у світанні; б) А хіба ж ми з вами не в казці живемо?; в) Пробігло років зо п'ять; г) Оленка з Сергійком зайшла в кімнату.

12. Вказати сполуку, яка може виступати семантично неподільним підметом: а) блиск очей; б) перший з поранених; в) чотири весни; г) склянка молока.

13. У якому рядку всі словосполучення поєднанні зв'язком керування: а) безхмарне небо, байдики бити; б) довго думати, вишневий сад; в) ласкава до мене, ніжність матері.

14. Який рядок містить лише лексично невірні словосполучення: а) Мар'яна Валеріївна, дорога до лісу, накивати п'ятами; б) топтати ряст, точити зуби, бити байдики; в) вивчити уривок, Мала Севаст'янівка, Ольга Петрівна; г) Світлана Іванівна. Біла Церква, Чумацький Шлях.

15. У якому рядку немає словосполучень: а) поруч зі мною, для тебе, на стіні; б) новий будинок, я і ти, всупереч непередбачуваним обставинам; в) тиждень тому, взяти до уваги, обійняти посаду, вивчити на відмінно.

16. Знайти рядок, де усі словосполучення складні: а) нам з тобою, разом з вільним вітром, на вимогу деканату; б) холодний осінній день, розмалювати фарбами на стіні, запити апельсиновим соком; в) новий чорний плащ, зошит у косу лінію, поділитися з друзями.

17. Вказати рядок, який містить лише сурядні словосполучення: а) ніч і ранок, нас з тобою, вільно й просторо; б) сидів та й заснув, не тільки дітлахи, а й школярі, дівчина-красуня; в) випраний, проте в плямах, батько й мати, крутився та й впав.

18. У якому рядку лише предикативні словосполучення: а) день останній, діти сплять, вона хвора; б) зимовий ранок, диктант написано, він прийшов; в) операцію завершено, лист з повідомленням, останній дзвоник.

19. Позначити рядок, який містить лише словосполучення з атрибутивними відношеннями: а) перші кроки, квартира з ремонтом, плаття у клітинку; б) поганий день, вільне словосполучення, діти голосні; в) чисто грати, виконати на догоду, лабіалізовані голосні.

20. Знайти рядок, в якому наявні тільки сурядні єднальні словосполучення: а) ти і я, вода й сік, пухнастий та теплий; б) просто й легко, гарно, але незручно, ми з вами; в) пиши і запам'ятовуй, читати і занотовувати, знати, а не пам'ятати.

21. Вказати рядок тільки з вільними словосполученнями: а) лист паперу, мати і батько, вродливий хлопець; б) сьомий за списком, четверта година, передостанній тиждень; в) ніхто з вас, новий довідник, правила безпеки.

22. У якому рядку подано словосполучення лише з сильним керуванням: а) вчу конспект, не працювати над проблемою, зустріч з учнями; б) вивчаю вулицю, принести води, не кидати брата; в) принести з хлібом, вилікувати запалення, смикнути за волосся.

23. У якому рядку немає словосполучень: а) поруч зі мною, для тебе, на стіні; б) новий будинок, я і ти, всупереч непередбачуваним обставинам; в) тиждень тому, взяти до уваги, обійняти посаду, вивчити на відмінно.

24. Вказати рядок, який містить лише сурядні словосполучення: а) ніч і ранок, нас з тобою, вільно й просторо; б) сидів та й заснув, не тільки дітлахи, а й школярі, дівчина-красуня; в) випраний, проте в плямах, батько й мати, крутився та й впав.

25. Позначити рядок, який містить лише словосполучення з атрибутивними відношеннями: а) перші кроки, квартира з ремонтом, плаття у клітинку;

б) поганий день, вільне словосполучення, діти голосні; в) чисто грати, виконати на догоду, лабіалізовані голосні.

26. Вказати рядок тільки з вільними словосполученнями: а) лист паперу, мати і батько, вродливий хлопець; б) сьомий за списком, четверта година, передостанній тиждень; в) ніхто з вас, новий довідник, правила безпеки.

27. «Малий» синтаксис не вивчає: а) лексично невільні, фразеологічно невільні словосполучення, сполучення повнозначного слова із службовим, аналітичні граматичні форми; б) сполучення повнозначного слова із службовим, аналітичні граматичні форми, фразеологічно невільні і синтаксично невільні словосполучення; в) лексично невільні, фразеологічно невільні і синтаксично невільні словосполучення.

28. У якому рядку міститься обставина умови. а) Життя не кінчається смертю, якщо залишається сад (В. Терен); б) І в мороз не сковує нас крига, обрії наповнені теплом... (В. Бичко); в) Якби не ти, у кого я б взяла для лету – крил, сміливості – для кроків? (Т. Севернюк).

29. У якому реченні неозначена форма дієслова виконує функцію обставини мети: а) Запропонували подати план роботи Павлиської школи, з тим щоб згодом опублікувати його; б) Кухар набрав води в ночви і поніс до кухарського куреня готувать вечерю (І. Нечуй-Левицький). в) Як сонячно на світі треба жить, щоб честь (не просто право!) заслужить – цей хліб, що зріс на бойовищі, їсти (Н. Тихий).

30. У якому реченні складений підмет виражений нерозкладним словосполученням із значенням сумісності: а) І ми з Віктором мовчки киваємо головами – згода (М. Чабанівський); б) Мотря та Софія місили тісто, порались коло печі (М. Коцюбинський); в) Петро з старостами сидів на лаві (М. Коцюбинський).

31. Визначити речення із сполучниковим підрядним та безсполучниковим зв'язком: а) Хвилі світла лились з неба; чорні тіні десь пощезали, неначе

сонячне сяйво загнало їх у землю (М. Коцюбинський); б) В лісі було тапер зовсім тихо; внизу ярмом клубилася мряка, але вершки дерев уже купалися в рум'яній заграві (І. Франко); в) Щасливий, хто малим задовольняється, нещасний, хто не знає меж (М. Зеров).

32. Визначити складну синтаксичну конструкцію із послідовною підрядністю: а) Ось чутно, як несе вітер якусь новину з далекого лісу, що синіє за горбочком (М. Коцюбинський); б) І тільки тоді, коли заплакала скрипка, я зітхнув вільніше, наче з мого горба скотились тисячі скель (О. Олесь); в) Тепер я бігаю в поле й годинами слухаю, як в небі співають хори, грають цілі оркестри (М. Коцюбинський);

33. Визначити тип синтаксичних відношень у складному безсполучниковому реченні *Розвиднилось траві – упали такі роси!* (Л. Костенко): а) причина; б) умова; в) наслідок.

34. У якому рядку подано складносурядне речення відкритої структури: а) Шаблі там не ржавіють у коморах, і кінську зброю миші не гризуть (Л. Костенко); б) А мати хоче научати, так соловейко не дає (Т. Шевченко); в) Настане час – і піде все в архів (Л. Костенко).

35. Яке речення містить уточнювальну відокремлену обставину: а) Рано, разом з сонцем, прокинулась і Харитя (М. Коцюбинський); б) Бачили наших гостей і в трудових колективах, і на будовах (З газети); в) Раптом він як засміється, та так щиро, так щиро, що аж мені смішно стало (М. Ткач).

36. Яке складносурядне речення з єднальними відношеннями: а) Я ніби крапля в тому океані, й нема йому ні меж, ні дна (П. Сингаївський); б) Сьогодні випав чорний сніг, а вчора жовтий дощ ішов (Ю. Дмитренко); в) Щовечора наша хата гриміла і світилась піснями (Г. Тарасюк).

37. Яке складносурядне речення з-поміж поданих з розділовими відношеннями: а) Чи ти – любов, чи ти – розрада, із чарівним розльотом брів, чи тільки відгомін любов... (Г. Донець); б) Чи дружина вірна, чи скорботна мати,

чи сестра твоя шлюють ті листи (І. Гончаренко); в) В зіницях – то день ясний, то ніч (П. Воронько).

38. Який тип відношень між однорідними членами у реченні: *Не тільки-бо врочисті, а й тривожні мотиви зродить жнив'яна пора* (М. Братан): а) протиставні; б) приєднувальні; в) градаційні.

39. У якому реченні наявна обставина часу: а) І жити я хочу сто літ, і радість не змірять мою, що я народився на світ у цім неповторнім краю; б) Скільки літ пролетіло... (М. Сингаївський); в) Акації стояли саме в цвіту, завітчані безліччю білих китиць (І. Нечуй-Левицький).

40. У якому рядку подано речення, що має складний присудок: а) Весна стояла сонячна й дощова – сподівалися на врожайний рік (Ю. Смолич); б) Без всіх земних красот земля була б людиною красива (Є. Летюк); в) Сумління – найкращий попередник (народна творчість).

41. У якому реченні дієприслівниковий зворот виконує функцію обставини умови: а) Не піймавши на крадіжці, не кажи, що злодій (народна творчість); б) Забувши сміх, і примовки, і жарти, ми слухали, схилившись на парти (А. Малишко); в) Прославши скатерті при обелісках, своїх солдатів поминають вдови (Л. Костенко).

42. У якому рядку подано речення з ускладненим складеним дієслівним присудком: а) Хіба за мою щирість ви могли б перестати поважати мене? (В. Гжицький); б) Ліси прикрашають землю... Вони вчать людину розуміти прекрасне (А. Чехов); в) Земля кличе трудитись на ній: засівати, милуватися простором, збирати врожаї.

43. Яке з-поміж поданих речення ускладнене відокремленим означенням: а) Мовчить мій цілий світ, загорнутий в лихі словесні целофани (Л. Костенко); б) Старий, столітній дуб підкошено під корінь (А. Малишко); в) Тут народився у простій колибі син коваля, народу славний син (І. Гончаренко).

44. До якого типу складної синтаксичної конструкції належить подане речення *Навіть далекий вогник на хуторі біля містка теж здається мені зорею, що стала в чиемусь вікні, щоб радісніше жилося добрим людям* (М. Ст.): а) з послідовною підрядністю; б) з однорідною супідрядністю; в) з різночленною супідрядністю.

45. У якому рядку правильно виділено присудок: а) Починав жеврїти схід сонця (І Нечуй-Левицький); б) Небо поволі стало сірїти (В.Гжицький); в) Прагну небо бачити в синій хустині (І Драч).

46. У якому рядку присудок визначено правильно: а) Сестра починала ставати красунею; б) Кожен повинен бути терплячим; в) Що може бути смачнішим за коханої уста?

47. Яке речення має підрядну частину часу: а) Праця стає великим вихователем, коли вона входить у духовне життя наших вихованців (В. Сух.); б) Усі з нетерпінням чекали, коли зацвітуть яблуні (з журн.); в) Коли вже й справді світ почавсь од слова, то слово те було єдине – брат (Б. Олійник).

48. У якому реченні із складеним іменним присудком наявна дієслівна зв'язка: а) Ранок був сонячний і чудовий (Ю. Смолич); б) Імення матері – священне, імення матері єдине (О. Ющенко); в) Яке це багатство – уміти зрозуміти іншого, уміти подати руку допомоги (Р. Іванченко).

49. У якому реченні із складеним іменним присудком наявна дієслівна зв'язка: а) Ранок був сонячний і чудовий (Ю. Смолич); б) Імення матері – священне, імення матері єдине (О. Ющенко); в) Яке це багатство – уміти зрозуміти іншого, уміти подати руку допомоги (Р. Іванченко).

50. Яке речення містить однорідні обставини: а) Хлопчина відповідав цивільним зі спокоєм, з гідністю і дотепністю бувалого солдата (О. Гончар); б) І добре Хариті на ниві, і страшно (М. Коцюбинський); в) Завтра я буду далі і далі від полів цих... (А. Малишко).

51. У якому реченні інфінітив входить до складу складеного дієслівного присудка: а) Леся Українка прагнула поліпшити світ, звеличити людину (З часопису); б) Людина здавна примусила вітер служити собі (З часопису); в) Людина здавна примусила вітер служити собі (З часопису)

52. У якому реченні інфінітив не входить до складу дієслівного складеного присудка: а) Ковалів – людина обережна, він не буде пускати слів на вітер (М. Чабанівський); б) «Розпрягайте» і «Поїхав за Десну» не зуміє онук заспівать (С. Реп'ях); в) Хто кращу пісню скласти зуміє, той з вас ніколи не постаріє (П. Сингаївський).

53. Яке речення ускладнене вставним словом: а) Як море, в долині хвилюється хліб, налитий снагою землі, – здається, по ньому проплисти могли б великі морські кораблі (М. Упеник); б) І вже коли ти похитнувсь у слові, вважай, що похитнувсь у собі (Б. Олійник); в) Ну, що ж, було, сплигло й нема (Л. Первомайський).

54. Яке серед наведених неповне речення з простим дієслівним присудком: а) Нічого в цьому році озимина, а ярі стоять зеленою рікою (М. Стельмах); б) Очі – міра, душа – віра, совість – порука (народна творчість); в) Платня нічого – краща, ніж по інших сторонах (М. Коцюбинський).

55. Яке серед складнопідрядних речень із супідрядністю: а) Я й сьогодні не знаю, хто там ходить в саду, як я щастя впізнаю, де кохання знайду (Є. Летюк); б) Я б не ступив на батьківський поріг, якби забув про долю Батьківщини, про те, що в серці змалечку беріг (І. Гнатюк); в) Благословляючи твоє життя, у трудну виряджаючи дорогу, яку пораду чи пересторогу я кращу дам, ніж дав собі ти сам (М. Рил.).

56. Яке з-поміж складносурядних речень з протиставними відношеннями: а) Усе іде, але не все минає над берегами вічної ріки (Л. Костенко); б) Погнався за зайцем, а коневі голову зламав (нар. тв.); в) Праця вчителя – це трудна, складна, але водночас і найблагородніша праця (з газ.)

57. Яке складносурядне речення має протиставні відношення: а) Усе іде, але не все минає над берегами вічної ріки (Л. Костенко); б) Погнався за зайцем, а коневі голову зламав (нар. тв.); в) Праця вчителя – це трудна, складна, але водночас і найблагородніша праця (з газ.).

58. Яке речення «зайве»: а) Тільки той ненависті не знає, хто цілий вік нікого не любив (Леся Українка); б) Чи відомий вам такий психічний стан, коли за один рідний звук, один образ рідний ладен буваєш заплатити роками життя? (М. Коцюбинський); в) Навіть того, чиє життя минає в небі, цей степ вражає своїм безмежжям, блиском, сліпучістю (О. Гончар).

59. У якому рядку запропоновано лише предикативні словосполучення: а) донька захворіла, мовчали довго, музична п'єса; б) робота закінчилася, хлопець стрункий, дівчина у вінку; в) червоне і чорне, мрія про майбутнє, студентка плаче, крило птаха.

60. Яке речення містить вставлене речення: а) В ім'я миру і злагоди народів, я певен, кожний із нас не пошкодує віддати розум і здібності, віддати всі найкращі сили своєї душі (О. Гончар); б) А я хвилинку виберу, скажу про командира (отак за першим спогадом і другий вплива): людина він обкурена, душа у нього щира... (А. Малишко); в) Лише у скверах та по більших подвір'ях – довкола великих багать – купчилися групи солдатів (Ю. Смолич).

61. У яких рядках неправильно виділено відокремлену прикладку? а) І лиш могили, древні дідугани, нагадують колишні буйні дні; б) Горе нам, невірникам і сиротам в степу безкраїм за Уралом; в) Мати її родом туркменка, зовсім не була схожа на казашок Приуралля; г) Любов перша, пісня мого життя – мені солодко сниться.

62. У яких реченнях правильна пунктуація при відокремлених обставинах? а) Блискавиці шматували чорне небо, розколюючи важкі, темні олов'яні хмари; б) Здалека під небом, в вирій летючи голосно курличуть журавлів ключі; в) Три

дні і три ночі не втихаючи палало; г) І тепер ставши начальником, він заспівав по-іншому.

63. Однорідними можуть бути: а) лише другорядні члени речення; б) усі члени речення; в) присудки та означення; г) члени предикативного центру.

64. У реченні А тим часом місяць пливе оглядати і небо, і зорі, і землю, і море є: а) однорідні підмети; б) однорідні додатки; в) однорідні означення; г) однорідні прикладки.

65. Визначити, у яких рядках всі означення однорідні: а) Стояв тоді тихий погожий літній ранок; б) Велика грізна тиша висить над степом; в) Небо сміялось своєю чистою глибокою утомою; г) Минувшина промовляла глухим незвичним голосом.

66. У якому рядку (рядках) правильно розставлено розділові знаки? а) Усе: і це повітря, і покручені лози, і зів'яла трава – все це мимохить нагадує їй щасливі хвилини її життя; б) Вечір був чарівний, зоряний пісенний; в) Ярослава запитливо поглядала, то на діда то на Романа; г) Все навколо: і дерева, і трави, і кущі – наче завмерло.

67. Між однорідними членами речення кома ставиться: а) якщо вони поєднуються безсполучниковим зв'язком; б) якщо між ними вжито єднальний сполучник; в) якщо вони поєднані розділовим сполучником; г) якщо вони з'єднані одиничним протиставним сполучником.

68. Вказати, у яких реченнях правильно поставлено розділові знаки при звертаннях? а) О, земле, велетнів роди; б) Де ж ви, мої голуб'ятка, мої соколи ясні?; в) Ой, де ж бо ти, воле, ти, зоре таємна; г) Ой напій коня, сизокриле голуб'ятко

69. У яких рядках усі вставні конструкції виражають почуття? а) дійсно, на сором, на мою думку; б) між іншим, на радість, певна річ; в) на жаль, нівроку, як на сором; г) на щастя, шкода, на втіху.

70. У яких рядках усі вставні конструкції вказують на послідовність думки?
а) отже, між іншим, по-перше; б) напевно, безперечно, кажуть; в) уявіть собі, словом, зокрема; г) навпаки, з одного боку, до речі.

71. Вказати речення, у яких правильно виділено граматичну основу
а) Погляд дівчини зупинився на ляльці; б) Нам треба голосу Тараса; в) У нас виникла думка поїхати в гори; г) Людина – найкращий продукт природи; д) Ми з ним училися жити по-справжньому.

72. Визначити, у яких рядках усі словосполучення складні: а) дорожчий за все, буду працювати сумлінно, лагідна і тиха розмова; б) пісня про літо і кохання, бажання і вміння переконувати, зайшов із Ольгою та Дмитром; в) на синій холодній хвилі, поетичні твори Ліни Костенко, дуже гарно малює; г) розуміти Олександра Вікторовича, край битого шляху, дивитися довго вгору.

73. У реченні Сизою мглою була повита ріка підкреслене слово виконує роль: а) узгодженого означення; б) частина складеного іменного присудка; в) додатка; г) неузгодженого означення.

74. Словосполучення спілкувався з батьком і матір'ю за стрижневим словом є: а) прономінальним; б) адвербіальним; в) субстантивним; г) вербальним.

75. У яких рядках усі означення неузгоджені? а) пахощі трав, плаття в квіточку, забута легенда; б) її країна, людина у пальто, стрільба лежачи; в) сусідка по парті, окраса парку, прагнення виконати; г) наша батьківщина, місто юності, ремонт будинків.

76. Яке категоріальне значення має прикметник? а) передає динамічну ознаку предмета; б) виражає статичну ознаку предмета; в) узагальнено вказує на ознаку предмета.

77. Якими морфологічними категоріями виражається категоріальне значення прикметника? а) роду, відмінка, виду; б) роду, числа, стану; в) роду, числа, відмінка.

78. Яка синтаксична функція для прикметника є основною? а) додатка; б) присудка; в) означення.

79. Які ознаки предмета позначають якісні прикметники? а) безпосередні, прямі, здатні виявлятися з різною інтенсивністю; б) незмінні, сталі щодо міри вияву через відношення до інших предметів.

80. У якому рядку всі прикметники належать до розряду якісних? а) холодний, материнський, гарячий, молодий; б) добрий, мудрий, зелений, довжелезний; в) круглий, п'ятикілограмовий, рухливий, білявий.

81. Як утворюється синтетична форма вищого ступеня порівняння прикметника? а) додаванням до основи суфіксів -ч-, -ач-; б) за допомогою суфіксів -іш-, -ч-, -ач-; в) додаванням до основи якісного прикметника суфіксів -ш-, -іш-.

82. У якому рядку всі прикметники вжито у формі найвищого ступеня порівняння? а) щонайсміливіший, найгірший, найбільш вдалий, найцікавіший, б) найменш доцільний, довший, найстарший, найцікавіший; в) найбагатший, найтовстіший, якнаймогутніший, рухливіший

83. У якому рядку всі якісні прикметники не утворюють ступенів порівняння? а) всемогутній, завеликий, преславний, менший; б) худючий, премудрий, босий, лисий; в) самовпевнений, короткий, надчутливий, архімудрий.

84. У якому рядку всі прикметники належать до розряду відносних? а) круглий (відмінник), середній (рід), золотий (характер), заяча (душа); б) золоті (руки), малинове (пальто), буряковий (шарф), середній (клас); в) золотий (годинник), рабські (умови), малинове (варення), чорне золото (вугілля).

85. У якому рядку всі прикметники передають значення індивідуальної належності? а) заяча (душа), Миколин, кроляча (шапка), материнський (інстинкт); б) вовчий (апетит), Авгієві (стайні), батьківський; в) Климів, Ольжин, вовчий (хвіст), бригадирів.

86. У якому рядку всі прикметники мають одну словоформу (нульову парадигму відмінювання)? а) зелен, срібен, варт, сухий; б) бордо, люкс, міні, хакі; в) люкс, мажор, ясний, міді.

87. У якій строфі прикметник виконує предикативну функцію? а) Пошли ж ти їй долю, – вона молоденька, Бо люде чужії її засміють (Т. Шевченко); б) Вона все ходить, з уст ні пари. Широкий Дніпр не гомонить (Т. Шевченко); в) Добре тому багатому: Його люди знають; А зо мною зустрінуться – Мов недобачають (Т. Шевченко).

88. Що позначають означено-кількісні числівники? а) нефіксовану кількість; б) кількість як нечленовану сукупність предметів; в) точно визначену кількість предметів.

89. У якому рядку всі числівники належать до власне кількісних? а) десятеро, шість, одинадцять, сто; б) вісімнадцять, один, мільярд, тисяча; в) кільканадцять, вісім, мільйон, три.

90. У якому рядку всі числівники належать до невідмінюваних? а) півтора, мало, півтори, чимало; б) обидва, півтора, немало, кількасот; в) кількадесят, чимало, мало, обидві.

91. Які форми іменників мають при собі числівники два, три, чотири Н. в.? а) давального відмінка однини; б) називного відмінка однини; в) називного відмінка множини.

92. Якої відмінкової форми іменника вимагають невідмінювані числівники півтора, півтори? а) називного відмінка однини; б) родового відмінка однини; в) давального відмінка однини.

93. Яку відмінкову форму має числівник двісті в орудному відмінку? а) двома ста; б) двохстами; в) двомастами.

94. Яку відмінкову форму має числівник чотириста в орудному відмінку? а) чотирьомастами; б) чотирмастами; в) чотирьохстами.

95. Які відмінкові форми має числівник сімсот в орудному відмінку? а) сімохстами, сімомастами; б) сьомастами, сімомастами; в) сьомастами, сімомастами.

96. Які відмінкові форми має числівник п'ятдесят в орудному відмінку? а) п'ятидесятьма, п'ятдесятьма; б) п'ятдесятьма, п'ятдесяти; в) п'ятдесятьма, п'ятдесятьома.

97. Яку частину мови називають займенником? а) що передає динамічну ознаку предмета; б) що вказує на предмети, ознаки і кількість, не називаючи їх; в) що узагальнено вказує на статичну ознаку.

98. На які розряди поділяються займенники за значенням? а) особові, зворотний, вказівні, означальні, неозначені, безособові; б) особові, зворотний, присвійні, вказівні, заперечні, узагальнено-особові; в) особові, зворотний, присвійні, вказівні, означальні, питально-відносні, заперечні, неозначені.

99. У якому рядку всі займенники належать до вказівних? а) той, отакий, оцей, інший; б) цей, той, такий, скільки; в) цей, той, такий, стільки

100. У якому рядку всі займенники належать до означальних? а) сам, кожен, жоден, ніякий; б) самий, всякий, кожний, інший; в) всякий, інший, отакий, кожний.

101. Які присвійні займенники вказують на належність предмета будь-якій особі? а) ваші, наші, свої, його; б) його, її, свої, твої; в) свій, своє, своя, свої.

102. У якому рядку всі займенники належать до неозначених? а) казна-скільки, якийсь, ніякий, котрийсь; б) казна-хто, хто-небудь, хтось, будь-хто; в) абихто, дехто, хтозна-скільки, ніскільки.

103. У якому рядку всі займенники належать до присвійних? а) мій, наш, свої, чийсь; б) твій, ваш, свій, їхній; в) свій, його, наші, нічий.

104. У якому рядку всі займенники належать до узагальнено-предметних? а) хтось, вони, себе, хто-небудь; б) ніхто, ми, будь-який, дещо; в) такий, казна-що, щось, він.

105. У якому реченні займенники виконують атрибутивну функцію? а) Аж на серці похолоне, Як його згадаю (Т. Шевченко); б) Мале дитя коло його На сонці куняє (Т. Шевченко); в) Привітай же, моя ненько, моя Україно, моїх діток нерозумних, як свою дитину (Т. Шевченко).

106. У якому реченні займенник виконує функцію підмета? а) Не завидуй багатому: Багатий не знає Ні приязні, ні любові – Він все те наймає (Т. Шевченко); б) Не женися на багатій, Бо вижене з хати, Не женися на убогій, Бо не будеш спати (Т. Шевченко); в) Дніпро геть-геть собі розкинувсь! Сіяє батько та горить (Т. Шевченко).

107. У якому реченні вжито зворотний займенник? а) Не, кажуть, гине ледача дитина, коли не зуміла себе шанувать (Т. Шевченко); б) Люби ж собі, моє серце, люби, кого хочеш (Т. Шевченко); в) Дніпро геть-геть собі розкинувсь! Сіяє батько та горить (Т. Шевченко)

108. На які розряди за значенням поділяють прислівники у сучасній українській мові? а) обставинні, безособово-предикативні, модальні; б) означальні, безособово-предикативні, модальні; в) означальні, обставинні, безособово-предикативні, модальні.

109. На які під розряди поділяють означальні прислівники? а) якісно-означальні, міри або ступеня, способу дії; б) міри або ступеня, порівняльно-

уподібнювальні, кількісні; в) кількісно-означальні, порівняльні, міри або ступені.

110. У якому рядку всі прислівники належать до розряду означальних? а) ніжно, дбайливо, безпомилково, жартома; б) вдруге, похапцем, босоніж, споконвіку; в) наосліп, авторитетно, верхи, дотепер.

111. У якому рядку всі прислівники належать до розряду означальних? а) навмисно, звідусіль, стрілою, прекрасно; б) тяжко, раптом, по-батьківському, напоказ; в) тихо, правильно, по-осінньому, повагом.

112. У якому рядку всі прислівники належать до розряду обставинних? а) напоказ, спересердя, знічев'я, поблизу; б) звідусіль, зозулею, виключно, восени; в) щоліта, споконвіку, ненароком, справа.

113. У якому рядку всі прислівники належать до розряду обставинних? а) вночі, згарячу, наперекір, жартома; б) здалеку, тепер, щохвилини, вгору; в) навшпиньки, навіщо, увечері, щороку.

114. У якому рядку всі прислівники відприкметникові? а) по-філософськи, гаряче, тихо, добре; б) взимку, по-батьківськи, високо, радо; в) ясно, гоже, весело, утричі.

115. Яку частину мови називають прислівником? а) що об'єднує клас слів із загальним категоріальним значенням процесуальної ознаки; б) що об'єднує клас слів із загальним категоріальним значенням не процесуальної ознаки дії або стану, іншої не процесуальної ознаки або предмета; в) що об'єднує клас слів з атрибутивною функцією.

116. Яким синтаксичним зв'язком поєднуються прислівники з іншими компонентами у складі речення? а) узгодження; б) керування; в) прилягання.

117. У якому рядку всі прислівники займенникові? а) куди-небудь, по-моєму, де-небудь, інколи; б) хто-небудь, по-твоєму, ніколи, десь; в) хтозна-куди, по-вашому, всюди, щось.

118. Яке категоріальне значення має дієслово? а) статичної ознаки; б) непроцесуальної ознаки; в) процесуальної ознаки.

119. Які дієслівні форми виділяють у сучасній українській мові? а) родові та особові форми, дієприкметник, дієприслівник; б) інфінітив, особові форми, дієприкметник, дієприслівник; в) інфінітив, родові та особові форми, дієприкметник, дієприслівник, форми на -но, -то.

120. Які дієслівні форми належать до дієвідмінюваних? а) форми, роду, числа, часу, на -но, -то; б) форми особи, роду, числа, часу, способу; в) інфінітив, дієприкметник, дієприслівник.

121. Які дієслівні форми належать до недієвідмінюваних? а) родові форми; б) форми часу і способу; в) інфінітив, дієприкметник, дієприслівник.

122. Які граматичні категорії належать до загально дієслівних? а) виду, особи, способу, часу; б) виду, стану, перехідності/неперехідності; в) стану, роду, числа, часу.

123. Якій дієслівній формі характерна прикметникова словозміна? а) дієприслівнику; б) дієприкметнику; в) інфінітиву.

124. Що позначають дієслова доконаного виду? а) неповністю реалізовану, тривалу, нецілісну ознаку; б) неповністю реалізовану, не обмежену граничним виявом, нецілісну процесуальну ознаку; в) повністю, реалізовану, обмежену граничним виявом, цілісну процесуальну ознаку.

125. На які групи поділяють дієслова щодо реалізації категорії виду? а) парновидові, двовидові, непарновидові; б) парновидові, непарновидові; в) двовидові, одно видові.

126. У якому рядку всі дієслова належать до двовидових? а) амністувати, верховодити, мовити, адресувати; б) стабілізувати, заморгати, атакувати, анексувати; в) розслідувати, адресувати, інформувати, атестувати.

127. Який процес називається імперфективацією? а) творення дієслів недоконаного виду за допомогою суфіксів; б) творення дієслів доконаного виду за допомогою префіксів; в) творення дієслів недоконаного виду за допомогою суфіксів -ну-, -ону-.

128. У якому рядку всі дієприкметники є активного стану? а) співаючий, варений, танцюючий, тренуючий; б) палаючий, сплячий, позеленілий, потертий; в) посивілий, ревучий, тренуючий, пожовклий

129. Які форми дієслова творяться від основи інфінітива? а) форми дієслів минулого часу, активні дієприкметники минулого часу, дієприслівники недоконаного виду; б) форми дієслів минулого часу, умовного способу, активні і пасивні дієприкметники минулого часу, дієприслівники доконаного виду; в) форми дієслів теперішнього часу, пасивні дієприкметники, дієприслівники недоконаного виду.

130. У якому рядку всі дієслівні форми утворені від основи інфінітива? а) синіючий, битий, ходячи, увійшовши; б) ведучи, заручена, пожовкле, співаючи; в) посіявши, змарнілий, озброєний, відвідавши.

131. За допомогою яких префіксів утворюються форми дієслів доконаного виду? а) про-, пере-, прі-, при-; б) з- (с-), за-, на-, при-; в) за-, об-, пере-, на-.

132. У якому рядку всі дієслова належать до I дієвідміни? а) хотіти, мовчати, купити, в'янути; б) плакати, літати, сипати, білити; в) могти, колоти, полоти, здобувати.

133. Які особові форми має наказовий спосіб дієслова? а) 1-ої особи однини і множини; б) 1-ої особи множини, 2-ої особи однини і множини, складені форми 3-ої особи однини і множини; в) 2-ої особи однини і множини.

134. Як змінюються дієслова теперішнього і майбутнього часу? а) за числами й особами; б) за числами, особами і родами; в) за числами і родами.

135. У якому рядку всі дієслова мають однакове граматичне значення способу? а) бережи, нехай зробить, перемагають; б) скаже, прочитав би, чуєш, дзвонять; в) замовив, дорожчають, зібралися, плакаємо.

136. До якої групи зворотніх дієслів належать лексеми *сердитися, хвилюватися, веселитися, злитися*? а) загально-зворотніх; б) власне-зворотніх; в) непрямо-зворотніх.

137. До якої групи зворотніх дієслів належать лексеми *вмиватися, одягатися, фарбуватися, голитися*? а) взаємно-зворотні; б) активно-безоб'єктні; в) власне-зворотніх.

138. Який стан має дієслово змалюй у реченні *Якщо не можна вітер змалювати, прозорий вітер на ясному тлі, – змалюй дуби, могутні і крилаті, крилаті, котрі од вітру гнуться до землі*? а) пасивний стан; б) активний стан; в) зворотний стан.

139. Який стан має дієслово гнуться у реченні *Якщо не можна вітер змалювати, прозорий вітер на ясному тлі, – змалюй дуби, могутні і крилаті, крилаті, котрі од вітру гнуться до землі*? а) пасивний стан; б) активний стан; в) зворотний стан.

140. У якому рядку всі дієслова належать до безособових? а) вистачати, лихоманити, цвісти; б) бракувати, таланити, щастити; в) кортіти, сердитися, фортунити.

141. Яку функцію виконують прийменники? а) утворюють модальні відношення; б) поєднують рівноправні частини речення; в) виражають підрядні відношення між словоформами у словосполученнях і реченнях.

142. У якому рядку всі прийменники співвідносні з прислівниками? а) шляхом, обабіч, неподалік; б) нижче, край, протягом; в) близько, збоку, довкола.

143. У якому рядку всі прийменники належать до вторинних (похідних)? а) посеред, праворуч, край; б) після, серед, крім; в) через, проміж, без.

144. На які групи поділяють прийменники за морфологічною будовою у сучасній українській мові? а) прості, складні; б) похідні, непохідні; в) прості, складні, складені.

145. Як називають службову частину мови, що служить для зв'язку однорідних членів речення та частин складного речення? а) прийменником; б) сполучником; в) часткою.

146. На які групи за значенням поділяють підрядні сполучники у сучасній українській мові? а) з'ясувальні, означальні, обставинні; б) з'ясувальні, обставинні, градаційні; в) означальні, обставинні.

147. На які групи за зазначенням поділяють сурядні сполучники у сучасній українській мові? а) єднальні, зіставно-протиставні, розділові, означальні; б) єднальні, зіставно-протиставні, розділові, градаційні, приєднувальні, пояснювально-уточнюючі; в) єднальні, протиставні, розділові, з'ясувально-об'єктні.

148. До якої групи належать частки, вжиті у реченні Не знаючи броду, не лізь у воду (Народна творчість)? а) заперечних; б) вказівних; в) стверджувальних.

149. У якому рядку подано підсилювальні частки? а) -таки, -бо, навіть, тільки; б) -то, адже, ото, що за; в) -бо, -но, -таки, же.

150. Які розряди вигуків виділяють у сучасній українській мові? а) імперативні, етикетні, модальні, емоційні; б) емоційні, етикетні, стверджувальні, вокативні; в) емоційні, імперативні, етикетні, вокативні.

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА. МОРФОЛОГІЯ. СИНТАКСИС

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Видається в авторській редакції

Підписано до друку 30.03.2021 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Ум. друк. арк. 20,16
Тираж 120 прим. Замовлення № 850

Видавничо-поліграфічний центр «Візаві»
20300, м. Умань, вул. Тищика, 18/19, вул. Садова, 2
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2521 від 08.06.2006.
тел. (04744) 4-64-88, 3-51-33, (067) 104-64-88
vizavi-print.jimdo.com
e-mail: vizavi008@gmail.com
vizavisadova@gmail.com